

22322

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA
ARKEOLOJİSİ) ANABİLİM DALI

ANADOLU'DA KYBELE TASVİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NALAN AKYÜREK VARDAR

DANIŞMAN: PROF. DR. AYKUT ÇINAROĞLU

ANKARA 1992

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

A.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUTANAĞI

A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü *Arkeoloji ve Sanat Tarihi* Prohibitif ve İnceleme

Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi *M. Akçınar* *MARDAK*'in

"Anadolu'da Kültür Tarihleri" başlıklı tezini değerlendirmek üzere görevlendirilen jürimiz, *Prof. Dr.*

Kutlu E.M.R.E. başkanlığında, *8/3/1993* günü saat

11.00 da *Dil ve Tarih - Coğrafya*

Fakültesi'nde toplandı.

Tezin;

- 80 (Seksen) puan ile başarılı sayılmasına,
- ~~düzeltilmek üzere iadesine,~~
- ~~reddine,~~

Oybirliği ile karar verildi.

~~Oyçokluğu ile karar verildi.~~

~~Çoğunluk oyu~~

Üye

Üye

Üye

Üye

Dr. Kutlu Eme

Prof. Dr. Hayat Erbuğ

[Signature]

Üye

Prof. Dr. Ahmet Günay

[Signature]

Karşı oy

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Madeceğe

Sayı *1034*

Tarih *9 MART 1993*

Üye

Sn. Gökhan
9.3.1993

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KAYNAKÇA	II-VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	IX-XIII
a.Amaç	
b.Kapsam	
I.PHRYG DÖNEMİNDE KYBELE	
1.Yazılı Kaynaklar	1
2.Betim Sanatında Kybele	2
2.1.Kaya Anıtları	3
A.Kybele Betimli Anıtlar	3
1.Arslankaya Anıtı	3
2.Büyükkapıkaya Anıtı	6
3.Küçükkapıkaya Anıtı	6
4.Kumcaboğaz Kapıkaya Anıtı	7
B.Olası Kybele Betimli Kaya Anıtları	7
1.Deliklitaş	7
2.Kümbet Asarkale	8
3.Hyacinth (Sümbül) Anıtı	8
4.Döğer Asarkaya Anıtı	9
C.Kült Düzenlemesi Niteliğindeki Anıtlar	9
1.Değirmen Yeri	11
2.Deliklitaş	11
3.Maltaş	12
4.Midas	12
5.Bakşeyiş	13
D.İdol, Taht ve Altar Düzenlemelerinde Kybele	14
1.Boğazköy İdol Anıtları	15
2.Phryg Yaylasındaki Anıtlar	16
3.Kalehisar Anıtı	19
2.2.Kaya Anıtlarının Tarihlendirilmesi	22
2.3.Steller Üzerinde Kybele	26
1.Bahçelievler Steli	26
2.Gordion Steli	27
3.Etlik Steli	28
4.Daday Steli	29
5.Beydeğirmen Steli	30
2.4.Boğazköy Kybele Betimi	31

2.5.Kybele Heykelleri	35
1.Çağköy	35
2.Gordion	36
3.Midas Şehri	37
4.Midas Şehri Çevresinden Heykel Parçası	38
5.Midas Şehre Çevresinden Heykel Parçası	39
6.Salmanköy	39
2.6.Kybele Kabartmalı Friz	40
2.7.Kybele'nin Atribüleri (Kuş, Testicik, Tabak (Kase) ve Kupa (Kadeh, Bardak))	42
II.KYBELE-KUBABA İLİŞKİSİ	
a.Yazılı Kaynakların Değerlendirilmesi	44
b.Betim ve Atribü Özellikleri	46
III.GEÇ HİTİT DÖNEMİ'NDE KUBABA	
1.Yazılı Kaynaklarda Kubaba	47
2.Betim Sanatında Kubaba	50
A.Oturan Kubaba'ya İlişkin Yapıtlar	50
1.Malatya Steli	50
2.Kargamış "Dinsel Tören Girişi" Orthostatı	51
3.Ancuzköy Kabartması	52
4.Kargamış "Büyüt Merdiven" Orthostat Parçası	52
B.Ayakta Duran Kubaba'ya İlişkin Yapıtlar	53
1.Kargamış "Uzun Duvar" Orthostatları	53
2.Zincirli Orthostatı	54
3.Birecik Steli	54
4.Kargamış Steli	55
C.Kubaba'nın Atribüleri	56
IV.KATALOG	58
SONUÇ	72-74

Karşılaştırma Tablosu
Haritalar
Levhalar
Çizimler
Levhalar Listesi
Çizimler Listesi

ÖNSÖZ

Günümüzde kadın-erkek ilişkilerinde, bir cinsin aleyhine olan dengesizliğin giderilmesine yönelik tartışma süredursun, uygarlık tarihinin önemli bir bölümünde, bilebildiğimiz gerçek bugünkü durumdan ayırır. Anaerkil toplumsal yapı, belirlediğimiz ilk uygarlıklardan itibaren egemen olmuştu. Ataerkil düzene geçiş süreci ise, sadece arkeologların değil, çoğu bilimsel uzmanın dikkatini çekmiştir.

Bugün, insan haklarına bağlı olsun, olmasın, kadınların durumunu iyileştirici önlemler tartışılırken, bir zamanlar kadının "tanrı" olduğunu anımsamak, insanı gerçekten çok şaşırtmaktadır.

Anaerkil düzenden ataerkil düzene nasıl geçildiği ya da anaerkil özelliklerin ataerkil yapı içinde nasıl yer aldığı zaten çok da açıklanmamış bir konu olduğundan, bizim de ilgimizi çekmiştir.

Daha yaygın adıyla "Kybele" olarak karşılaştığımız kadın tanrı, hem anaerkil düzende ortaya çıkıp, biçimlenmiş olması hem de ataerkil yapı içinde yer alarak varlığını sürdürmüş olması bakımından iyi bir örnek değil midir?

Kuşkusuz böylesine özel bir konumda bulunan ve özel bir süreçte görülen Kybele, bir çok yönden incelenmelidir. Çalışmamız süresince, yanıt aranması gereken konu başlıklarının sandığımızdan fazla olduğunu, onların kendi başlarına birer çalışma alanı olacağı sonucuna vardık. Konu üzerindeki çalışmalar kamuoyuna iki-üç popüler yayınlarda ulaşmıştır. Bilimsel Türkçe bir kitap yayınlanmamış olmakla beraber, bir kaç makale ilgili literatürde yerini almıştır. Yabancı yayınlarda ise, makaleler dışında, 1983 yılından sonra olmak üzere Naumann (Die Ikonographie der Kybele) ve Vermaseren (Corpus Cultus Cybeleia Attidisque) tarafından derli toplu iki yayım gerçekleştirilmiştir.

Biz, Kybele kültürüne ait plastik yapıtları, özellikle İ.Ö. 1. binyıl içinde, ikonografik açıdan incelemek isterken, antik kaynaklar ve arkeolojik bulgular doğrultusunda da değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamız içine, Kybele kült ikonografisine ilişkin, en son değerlendirmeleri derlemek istediğimiz bir tabloyu hazırlayarak, en azından lisans öğrencilerine yararlı olabileceği düşüncesiyle ekledik.

Çalışmalarım sırasında bilgi ve yardımlarından yararlandığım hocalarım, Prof. Dr. Kutlu Emre'ye ve aynı zamanda danışmanım Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'na teşekkür ederim.

Ekim, 1992

Ankara

KAYNAKÇA

- AAAH Acta Antigua Academiae Hungaricae. Magyar Tudományos Akademia Könyutlára, Budapest.
- AJA American Journal of Archaeology. The Archaeological Institute of America, Princeton.
- Akurgal, 1949 E.Akurgal, Spaethethische Bildkunst. Ankara, 1949.
- Akurgal, 1955 E.Akurgal, Phrygische Kunst. Ankara, 1955.
- Akurgal, 1961 E.Akurgal, Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin, 1961.
- Akurgal, 1968 E.Akurgal, Urartaeische und altiranische Kunstzentren. Ankara, 1968.
- Akurgal, 1988 E.Akurgal, Anadolu Uygarlıkları. İstanbul, 1988.
- Alkım, 1974 B.Alkım, Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmaları. Ankara, 1974.
- Anatolia/Anadolu Anatolia/Anadolu. Revue Annuelle D'Archaeologie. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- Ant.Pl. Antikite Plastik. Herausgegeben im Auftrage des Deutschen Archaeologischen Institutes, Berlin.
- AS Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.

- Barnett, 1953 R.D. Barnett, "The Phrygian Rock Façades and the Hittite Monuments", BiOr 10, 1953, 78-82.
- Belleten Belleten. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- BiOr Bibliotheca Orientalis.
- Bittel, 1963 K.Bittel, "Phrygisches Kultbild aus Boğazköy", Ant.Pl. II (1), Berlin, 1963, 7-23, Taf. I-XIII.
- Bittel, 1968 K.Bittel, "Cymbeln für Kybele", Günter Wasmuth zum 80. Geburgen gewidmet von seinen Freunden, Kollegen und Autoren, Tübingen, 1968, 79-82.
- Bittel, 1969 K.Bittel, Boğazköy IV. Funde aus den Grabungen 1967 und 1968, Berlin, 1969.
- Bittel, 1975 K.Bittel, Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya, Berlin, 1975.
- Bittel, 1976 K.Bittel, Die Hethiter, München, 1976.
- Bossert, 1932 H.Th. Bossert, Šantaš und Kupapa, Leipzig, 1932.
- Bossert, 1942 H.Th. Bossert, Altanatolien. Kunst und Handwerk in Klein-Asien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der griechischen Kultur, Berlin, 1942.
- Buluç, 1988 S.Buluç, "The Architectural Use of the Animal and Kybele Reliefs Found in Ankara and Its Vicinity", Source VII. 3/4, New York, 1988, 16-23.

- Collon, 1975 D.Collon, The Seal Impressions from Tel-Atchana. London, 1975.
- Çapar, 1979 Ö.Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIX, 1-4, 1971-1978'den Ayrışım. Ankara, 1979, 167-190.
- Çapar, 1979 Ö.Çapar, "Anadolu'da Kybele Tapınımı", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIX, 1-4, 1971-1978'den Ayrışım. Ankara, 1979, 191-210.
- Darga, 1969 M.Darga, "Hitit Metinlerinde Geçen NA₄ ZI.KIN", Bellekten XXXIII. Ankara, 1969, 495-504.
- Diakonoff, 1977 J.M. Diakonoff, "On Cybele and Attis in Phrygia and Lydia", AAAH 25. Budapest, 333-340.
- Dörner, 1990 F.K. Dörner, Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları. Çev: Prof.Dr. Vural Ülkü, Ankara, 1990.
- Emre, 1971 K.Emre, Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları. Ankara, 1971.
- Gabriel, 1952 A.Gabriel, Phrygie. Exploration archéologique II. La cité de Midas. Topographie. Paris, 1952.
- Gabriel, 1965 A.Gabriel, Phrygie. Exploration archéologique IV. La cité de Midas. Architecture. Paris, 1965.
- Gall, 1966 H.V.Gall, Die Paphlagonischen Felsgraber. Istanbul Mitteilungen Beiheft 1, Tübingen, 1966.

- Gelb, 1939 I.J. Gelb, Hittite Hieroglyphic Monuments, Chicago, 1939.
- Güterbock, 1946 H.G. Güterbock, Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonun Kılavuzu, Çev:Dr. Nimet Özgüç, İstanbul, 1946.
- Güterbock, 1954 H.G. Güterbock, "Carchemish", JNES 13, Chicago, 1954, 102-114.
- Haspels, 1951 C.H.E. Haspels, Phrygie. Exploration archéologique III. La cité de Midas. Céramique et trouvailles diverses, Paris, 1951.
- Haspels, 1971 C.H.E. Haspels, The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments I-II, Princeton, 1971.
- Hawkins, 1970 J.D. Hawkins, "Hieroglyphic Hittite Inscriptions of Commagene", AS XX, London, 1970, 69-110.
- Hawkins, 1972 J.D. Hawkins, "Building Inscriptions of Carchemish", AS XXII, London, 1972, 87-114.
- Hawkins, 1981 J.D. Hawkins, "Kubaba at Karkamiš and Elsewhere", AS XXXI, London, 1981, 147-176.
- Heredotos Heredotos, Heredot Tarihi, Çev: Azra Erhat, Ankara, 1973.
- Holloway, 1958 R.R. Holloway, "A Terracotta from Gordion and the Tradition of Seated Cybele", AJA 62, Princeton, 1958, 223 v.d.

- JHS The Journal of Hellenic Studies.
- JNES Journal of Near Eastern Studies.
University of Chicago. Chicago.
- Laroche, 1960 E.Laroche, "Koubaba Déesse Anatolienne et le Problème des Origines de Cybèle", RGA 1., Paris, 1960, 113-128.
- Mellaart, 1961 J.Mellaart, "Excavations at Hacilar. Fourth Preliminary Report, 1960", AS XI. London, 1961, 39-76.
- Mellaart, 1963 J.Mellaart, "Excavations at Çatalhöyük, 1962. Second Preliminary Report ", AS XIII. London, 1963, 43-104.
- Mellaart, 1964 J.Mellaart, "Excavations at Çatalhöyük, 1963. Third Preliminary Report", AS XIV. London, 1964, 39-120.
- Mellink, 1960 M.J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", AJA 64-I. Princeton, 1960, 57 v.d.
- Mellink, 1983 M.J.Mellink, "Comments on a Cult Relief of Kybele from Gordion", Festschrift Kurt Bittel I. Mainz, 1983, 349-360.
- Naumann, 1983 F.Naumann, Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst. Istanbuler Mitteilungen Beiheft, Tübingen, 1983.
- OIP Oriental Institute Publications.
University of Chicago.
- Orthmann, 1971 W.Orthmann, Untersuchungen zu Spaethethitischen Kunst. Bonn, 1971.

- Özgüç, 1971 T.Özgüç, Demir Devrinde Kültepe ve Civarı. (Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age), Ankara, 1971.
- Prayon, 1987 F.Prayon, Phrygische Plastik, Tübingen, 1987.
- Ramsay, 1882 W.M. Ramsay, "Studies in Asia Minor I. The Rock Necropolis of Phrygia II. Sipylos and Cybele", JHS 3, 1882.
- Richter, 1968 G.M.A. Richter, Korai. Archaic Greek Maidens, London and New York, 1968.
- RGA Elementes Orientaux dans la Religion Greque Ancienne.
- Roller, 1988 L.E.Roller, "Phrygian Myth and Cult", Source VII, 3/4, New York, 1988, 43-50.
- Roller, 1991 L.E.Roller, "The Great Mother at Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult", JHS CXI, 1991, 128-143.
- Schaeffer, 1956 C.F.A. Schaeffer, Ugaritica III; Sceaux et Cylindres Hittites Epée Gravée du Cartouche de Minetaph. Tablets Chypro-Minoennes et Autres Decouvertes Nouvelles de Ras Shamra, Paris, 1956.
- Source Source. Notes in the History of Art. Ars Brevis Foundation. New York.
- Spanos, 1983 P.Z. Spanos, "Einige Bemerkungen zum Sogenannten Niobe-Monument bei Manisa (Magnesia ad Syphilum)", Festschrift Kurt Bittel I, Berlin, 1983, 447-483.
- Strabon Strabon, The Geographie of Strabon. Çev:T.L. Jones, London, 1950-1954.

- Strabon, Coğrafya, Anadolu. (Kitap XII. XII. XIV). Çev:Prof.Dr. Adnan Pekman, İstanbul, 1987.
- Temizer, 1959 R.Temizer, "Ankara'da Bulunan Kybele Kabartması", Anatolia/Anadolu IV. Ankara, 1959, 179-185.
- Thomson, 1963 D.B.Thomson, Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period. Princeton, 1963.
- Ussishkin, 1967 D.Ussishkin, "On the Dating Some Groups of Reliefs from Carchemish and Til-Barsip", AS XVIII, London, 1967, 181 v.d.
- Vermaseren, 1977 M.J.Vermaseren, Cybele and Attis: The Myth and the Cult. London, 1977.
- Vermaseren, 1987 M.J.Vermaseren, Corpus Cultus Cybelea Attidisque I: Asia Minor. Leiden, 1987.
- Young, 1957 R.S.Young, "The Gordion Campaign of 1957", AJA 62, Princeton, 1958, 139-154.
- Wiseman, 1953 J.Wiseman, The Alalakh Tablets. London, 1953.
- Woolley, 1915 L.Woolley, Carchemish I. London, 1915.
- Woolley-Barnett, 1952 L.Woolley-R.D.Barnett, Report on the Excavations at Dierablus (Jerablus) III. The Excavations in the Inner Town. London, 1952.

KISALTMALAR

Bul. Yeri	Buluntu Yeri
Byt.	Boyutları
Der.	Derinlik
Gen.	Genişlik
Kor. Yer	Korunduğu Yer
Malz.	Malzemesi
N.	Niş
P.	Podyum
Tar.	Tarihlendirme
Y.	Yan
Yük.	Yükseklik

SUMMARY

Worshipping Goddess Kybele had been widespread almost all over Anatolia although it basically developed in the interior regions of Anatolia. Kybele is acknowledged as a Phrygian goddess by ancient writers. However, when Phrygians first came to Anatolia, they integrated the Mother Goddess cult already existent within the cultures of the people living in Anatolia into their own culture. The same goddess has been encountered under the names "Kupapa-Kubaba" as in ancient Anatolian dialects, when uninscribed objects, objects with hieroglyphic inscriptions and objects from the Late Hittite Period are examined. Worshipping Kubaba was especially effective in Kargamış and its vicinity passing to the west most probably through Kargamış-Tabal. Ritual inscriptions and some objects from the 2nd millennium B.C., before the Hittite Period, found at Kültepe, has shown that the same goddess was also called and described as "Kupapat".

Although steatopigic female figurines from Prehistoric Ages couldn't be named as Kubaba-Kybele since no documents exist, they, actually originate from the same belief. These female figurines have been described as "Mother Goddess" and universal "Nature Goddess". According to inscriptions and other archaeological evidences, worshipping Kybele was a continuous process over a long period for the people who lived in Anatolia, reaching its summit during the Phrygian Period. The only cult in Anatolia having continuity is that of Kybele.

GİRİŞ

Bu araştırmamızda, Anadolu'da İ.Ö. 1. binyılda, özellikle Phrygia bölgesinde egemen olan Tanrıça Kybele'nin betimleri incelenmeye çalışılacaktır.

Roma İmparatorluğu'nun Cumhuriyet Devri içinde (İ.Ö.204)¹ Roma'ya Anadolu'dan alınıp götürülen ve İmparatorluk Çağı'nda yoğun tapınma gören Tanrıça Magna Mater (Kybele)'in bir çok antik yazar tarafından² "Phrygia"lı olarak anıldığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle Phryglerin büyük tanrısı Mater, Materan ya da Kubileya'nın kökeni yazılı ve arkeolojik kaynaklar doğrultusunda ele alınacaktır.

Bu amaçla ilkin, Phryg Dönemi'ndeki yazılı belgelerde -bunlar kaya anıtları üzerindedir- Tanrıça'nın adlandırılması saptanmış ve antik yazarların kayıtları derlenecektir.

Arkeolojik veriler için Phryg Dönemi plastik yapıtları incelenecek, kültürünü açıklayabilecek unsurlar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu dönemde Kybele betimlerinde rastlanan atribüer ile betim tarzlarındaki bazı özellikler sonucu, Geç Hitit Dönemi de aynı biçimde ele alınacaktır.

İ.Ö. 17. yüzyıla tarihlenen Kültepe³ tabletlerinde adı geçen Tanrıça, İ.Ö. 14. yüzyılda Kargamış'ta Baş Tanrı "Kubaba" olarak anılmış, O'na adanan Kargamış Kenti'nde betimleri yapılmıştır.

Commagene bölgesinde İ.Ö. 9. yüzyılda Tanrıça Kubaba'ya, Phrygia bölgesinde daha çok Mater adıyla tapınılmıştır. Bu bakımdan İ.Ö. 1. binyılda asıl olarak Phrygia ve Commagene bölgeleri tezimizin kapsamında olacaktır.

Tarih öncesinin ilk evrelerinden tek tanrılı dinlerin yerleştiği döneme kadar, bir yandan Akdeniz yöresi ve onun kuzeyi öte yandan da Asya'nın içlerine dek yayılan bir çok uygarlıklarda ve kültürlerde hiç bir Tanrı/Tanrıça Kybele kadar, uzun bir süreçte, tapınma görmemiştir.

Anaerkillik, ilk toplumsal örgütlenmelerde kaçınılmaz bir başlangıçtı çünkü dişi, yalnızca yaşamın yaratıcısı değil gereklerinin de baş üreticisiydi.

Dünyaya yeni bir canlı getirebilme yetisi bulunması nedeniyle ilkel insan topluluklarında kadın, ayrı bir yere sahip olmuş ve kutsal olarak nitelendirilmiştir.

İnsanoğlu iki ayak üzerinde dolaşmaya başladığı, hatta bundan

¹Çapar, 1979,167

²Strobon, I,2,38 ; Apollonias Rhodia, I,1078-1152 ; Heredotos, IV,76-V,102 ; Leonidas, Fragman.281 ; Dioscorides, Fragman.220 ; Pausania, VII,17,9-12 ; Arnobius, V,5

³Naumann, 1983,19

kırkbin yıl önce, aşağı yukarı bugünkü fiziksel yeteneklerine ulaştığı ve ateş yakmasını öğrendiği halde, uygar denebilecek duruma İ.Ö. 8000 sıralarında, yerleşik olduktan sonra ermiştir⁴. Yerleşik yaşam, insanoğluna mal ve ürün biriktirme, üretime geçme olanakları sağlamıştır. Bu dönemle birlikte dinsel inanışlar ve onların kutsal mekanları, yerleşimlerde yerini almıştır.

Bu anlamda bir tapınmayı, Anadolu'da Neolitik Dönem'in önemli yerleşmelerinden biri olan Çatalhöyük'te görmekteyiz⁵. Tapmanın odağı ise Ana Tanrıça'ydı.

Konya yakınlarındaki Çatalhöyük'te İ.Ö. 6500-5500, Burdur yakınlarındaki Hacılar'da İ.Ö. 5700-5000'e tarihlenen⁶ Ana Tanrıça ile ilgili yapıtlarda çıplaklık, abartılmış dişilik uzuvları, doğum yapma hali vurgulanmıştır. Ana Tanrıça, insanlığın devamını sağlayan bereket ve çoğalmayı simgelemekteydi. Ana Tanrıça'nın taş ve pişmiş toprak heykelcikleri yapılmış, ayrıca onun betimleri tapınma odalarının,"shrine"nın duvarlarına işlenmişti.

Çatalhöyük'te iyi korunan tapınma odalarından biri olan E VI B'nin 31 kodlu güney duvarındaki kabartmalar, pantheonu göstermesi bakımından önemlidir⁷. Burada Ana Tanrıça, onun oğlu ya da eşi olarak yorumlanan erkek, küçük boğalar ve kızkardeşi ya da kendisinin daha genç görünümünün betimlendiği ileri sürülür⁸.

Duvar kabartmalarında Tanrıça çeşitli durumlardadır. Bunlar; doğum sahnesi, hamile Tanrıça, çocuğu ile birlikte anne, hayvanlar egemeni olarak yorumlanır.

Çatalhöyük'te yerleşimin kuzey grubunda yer alan VII, 23 kodlu üçüncü kutsal mekanda Tanrıça giyimli olarak gösterilmiştir⁹.

Hacılar'da (İ.Ö.5700-5000) ele geçen Ana Tanrıça'ya ilişkin yapıtlar da Çatalhöyük'le bağlantılıdır ve aynı kültün uzantısını açıklarlar¹⁰. Ancak yerel işçilik özellikleri de taşımaktadırlar. Hacılar figürinlerinde başlar daima ayrı yapılmış ve çengel gibi bir çıkıntıyla vücuda sonradan eklenmişlerdir. Boyandığı anlaşılan

⁴Akurgal ,1988,22

⁵Mellaart, 1964,65

⁶Vermaseren, 1977,12

⁷Mellaart, 1964,64

⁸ibid, 64

⁹ibid, 66

¹⁰Mellaart, 1961,56

figürinlerdeki renkler Tanrıça'nın giysisini tanımlamaktadır.

İki leopar arasında yer alan Ana Tanrıça, Hitit Dönemi'nden Roma Dönemi bitimine dek rastlanan Kubabat-Kubaba-Kybele adlı tanrıçanın öncüsü durumundadır. Ana Tanrıça tapınışı, Neolitik Dönem'le birlikte Orta Anadolu'nun güney bölgelerinde ortaya çıkmıştır¹¹.

Ancak aynı tapınışın, izleyen çağlarda da sürdüğünü daha çok yazılı kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Sanat yapıtlarında İ.Ö. 13. yüzyıla tarihlenen Fasıllar Anıtı¹² ile aynı yüzyılın ikinci yarısına ait Spylos Anıtı'nda¹³ bu tanrıça betimlenmiştir.

İ.Ö. 2. binyılda Kültepe - Kaniş'te bulunan çivi yazılı tabletlerde Kubabat adlı tanrı/tanrıçadan söz edilmektedir¹⁴. Büyük Ana Tanrıça'ya bir "hükümdar-tanrı" olarak da yaklaşıldığı, böylece O'na aynı zamanda eril sıfat yüklendiği anlaşılmaktadır.

Tell-Açana'da VII. tabakada (İ.Ö. 17.-16.yy.)¹⁵, IV. tabakada (İ.Ö.15.yy.)¹⁶, Kargamış ve Ugarit'te (İ.Ö.14.yy.)¹⁷ Kubaba adının geçtiği yazılı belgeler bulunmuştur.

Yazılı kaynakların dışında, İ.Ö. 1. binyıldan itibaren Kybele'ye ait yapıtların yanı sıra, Commagene, Lydia ve Phrygia bölgelerinde Tanrıça'ya adanmış belli başlı kült merkezlerinin varlığından söz etmek olasıdır.

İ.Ö. 1. binyıl başlarında, özellikle kutsal merkez olan Kargamış ve çevresinde, Ana Tanrıça kültü, Kubaba adlı tanrıça ile simgelenmiştir. Kubaba, yazılı kaynaklarda Kargamış Kenti'nin hükümdarı ve ana kraliçesi olarak anılmıştır¹⁸.

Yine metinlerden, kültü ile ilgili tapınaklar inşa edildiğini, heykeller, adak taşları yapıldığını ve kurbanların kesildiğini, diğer tanrılarda da görüldüğü gibi ekmek bırakıldığını bilmekteyiz¹⁹. Nitekim, yazılı kaynakları doğrulayan buluntular, Kargamış kazılarında ortaya çıkarılmıştır.

¹¹Akurgal, 1988,22

¹²Vermaseren, 1987,236

¹³Spanos, 1983,477

¹⁴Naumann, 1983,19

¹⁵Wiseman, 1953,127no.178,3

¹⁶Laroche ,1960,166

¹⁷Naumann, 1983,19

¹⁸ibid, 23

¹⁹ibid, 23

Kargamış orthostatlarının tören alayı geçişini betimleyen bölümlerinde, müzisyenler, Kubaba'nın müzikal ve danslı kült bayramlarını açıklarlar²⁰. Daha geç dönemlerde bu bayramlar Attis ve Kybele onuruna yapılacaktır²¹.

Kargamış ve çevresinde Kubaba olasılıkla Arinna'nın -Hitit Güneş Tanrıçası- varisiydi²². Hava Tanrısı Tarhuha ve Savaş Tanrısı Tarhunda ile birlikte, bir üçlü olarak da betimlenmiştir. Ayrıca, sadece Tarhuha ile ya da yalnız olarak anılmış ve betimlenmiştir²³.

Phrygia bölgesinde Kybele'nin tüm betimleri, Tanrıça'yı ayakta ve bir kült betimi biçiminde, frontal olarak göstermektedir. Geç Hitit Dönemi'nde ise bunun tersine, Kubaba ayakta olduğu kadar oturmaktadır. Kybele, bu bölgede hemen hemen her zaman, yalnız ya da en fazla hayvanlarla birlikte. Tek bir örnekte -Boğazköy Kybele'si- müzisyenlerdir.

Aynı yüzyılın içinde olmasına karşın Kybele, Phrygia bölgesinde yerel özellikler gösterdiği gibi, zaman zaman Hellen etkisi de taşımaktadır²⁴.

Halys ve Sangarios Irmakları (bugünkü Kızılırmak ve Sakarya) arasındaki Kybele betimlerinde belirgin Phryg tipi gözlenmektedir. Daha doğuda, Boğazköy ve çevresinde ise Phryg'e pek benzemeyen özellikler saptanmıştır²⁵.

Yazılı kaynaklar arasında, anıtlar üzerindeki yazıtlar sayılabilir. Kubile²⁶, Mater, Materan²⁷ sözcükleri Tanrıça'nın adlarıdır.

Lydia bölgesinde kült merkezi olan Sardes'teki "Kybele Altarı"nın yakınında bulunan bir çanak parçası üzerinde, Lydia dilinde yazılmış "Kuvava" sözcüğü okunmuştur²⁸. Seramik parçası İ.Ö. 570'den önceye

²⁰ibid, 91

²¹ibid, 36

²²ibid, 36

²³Çapar, 1979,199

²⁴Naumann, 1983,91

²⁵ibid, 91

²⁶Haspels, 1971,91,no.13

²⁷Vermaseren, 1987,58,no.168

²⁸ibid, 137,138,no.462

tarikhlenmektedir²⁹.

Sonuçta Hitit pantheonunda adı geçen tanrıça Kubaba'nın Hurri çevresinden geldiği ve Kargamış Kenti'nin baş tanrıçası olduğu, İ.Ö. 1. binyılda Orta Anadolu'daki Geç Hitit hiyeroglif yazıtlarında adının bulunduğu, Kargamış'tan Sardes'e erişerek Kubile adıyla Phrygler tarafından da benimsendiği ve Hellen dünyasında seçkinleştirildiği ortaya çıkmaktadır³⁰.

Phryg yazılı kaynaklarında "Kybele" adının geçmemesine karşın, Ana Tanrıça için bu ad yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. "Kybele" asıl olarak İ.Ö. 3. yüzyılda, Hellenlerle birlikte karşımıza çıksa da³¹, sonuçta Neolitik Dönem'deki tanrıçaya dayandığından söz konusu edilen yine aynı tanrıçadır.

---

²⁹ibid, 138

³⁰Emre, 1971,58

³¹Çapar, 1979,193

I-PHRYG DÖNEMİ'NDE KYBELE

I-PHRYG DÖNEMİ'NDE KYBELE

1.YAZILI KAYNAKLARDA KYBELE

I.Ö. 12. yüzyılın başında Anadolu'ya göçen kavimler arasında Balkan kökenli boylardan biri de Phryglerdir³². Anadolu'da küçük topluluklar halinde yaşayan ve olasılıkla Güneydoğu Avrupa'dan, I.Ö.800³³ civarında yeni gelen göçmenlerle birlikte, Midas tarafından I.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğinde Phryg Krallığı³⁴ kurulmuş ve Orta - Güneydoğu Anadolu'ya egemen olmuştur.

Sargon'un notlarında Muşki'nin Mita'sı olarak geçen ve Eusebius'a göre³⁵ I.Ö. 738'den itibaren hüküm süren Midas, başkent Gordion olmak üzere, kurduğu krallığını batı ve güneydoğuya hatta Kilikia-Suriye'ye kadar genişletmeye çalışmıştır.

Antik kaynaklarda³⁶ Trakyalılarda Orman Tanrısı olarak anılan Midas adı, Phryglerin bilinen ilk ve son kralının da adıdır. Yine bu kaynaklardan, mitolojilerinin Kybele ve çevresinde döndüğü anlaşılmaktadır³⁷.

Midas Şehri ve yakın çevresinde çok sayıda Kybele anıtı bulunmaktadır. Halys kavsı içindeki bölge ile büyük krallığın başkentinde Ana Tanrıça ile ilgili göstergelerin yanı sıra, dinsel odak noktası olan Zeus'un tapınağının yapıldığı, literatürden saptanan bilgilerdir³⁸. Bu bilgilere göre, tanrıların en büyüğü Zeus ile aynı yüceliğin paylaştırıldığı tanrı, Ana Tanrıça Kybele olmuştur.

Kybele adı, Gordion'da epigrafik açıdan kanıtlanmamıştır ancak, Phrygia'nın diğer yörelerinde "mater" (ana) olarak anılmıştır. Bazen de Kubileya biçimindedir.

Phrygia'daki epigrafik kanıtları,

-Midas Anıtı, Niş İçinde, Sağ Yan Duvar Üzerinde:

" ΜΙΔΑΣ

ΣΜΑΤΕΡΑΥ ΜΑΤΕΡΑ

³²Akurgal, 1988,191

³³ibid, 138

³⁴ibid, 138

³⁵Naumann, 1983,39

³⁶ibid, 40

³⁷ibid, 39

³⁸ibid, 40

-Midas Anıtı, Niş İçinde, Sol Yan Duvar: "ματερ..."

-Arezastis Anıtı, Alınlıkta, Boustrophedon, 3. Satır: "ματεραν"
4. ve 7.Satır: "ματερες"

-Köhnüş, Akkuş Yuvası, Niş İçinde, Boustrophedon: "[...]ματαρκυβίλε·[...]"

-Fındık, Küçük Bir Fasadın Sivri Köşesi Üzerinde, Sağdan Sola: "ματερ [...]"

-Arslankaya Anıtı, Dış Çerçeve Üzerinde: "[...]μ[-]τ ματεραν [...]"

olmak üzere³⁹ saptanmıştır.

Romalılar ve Hellenler tarafından "Kybele" olarak tanınan Tanrıça'nın adı burada "Matar Kubile" olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁰.

2.BETİM SANATINDA KYBELE

Afyon ile Eskişehir arasındaki Phryg yaylasında bir çok kaya, nişli anıtlar biçiminde düzenlenerek, Kybele için tanrısallaştırılmıştır (Harita.1).

Phryg yaylasında yer alan kaya anıtlarında, fasatlarının alınlıklı bina cephelerine benzemeleri, hemen hepsinde orta desteğin bulunması ve bir akroterle bezenmesi, ortak özellikleri olarak dikkat çekmektedir.

Geometrik bezekli fasatlarının ortalarında çevresi kabartma çerçeveli bir niş yer almaktadır. Nişlerin çoğunluğu yer düzeyinde, bazıları iki ya da üç basamakla ulaşılabilir yüksekliktedir. Bir bölümü ise ulaşılacak noktalara yapılmıştır.

Anıtsal kaya fasatlarını tanrıça betimlemelerinin yer aldığı bir çerçeve olarak işleyen Phrygler, kayayı ya da tüm dağı Kybele'nin evi olarak tanımlamışlardır⁴¹.

Anıtsal kaya fasatları ile ilgili kurban bayramlarının içeriği literatürde geçmemektedir. Tanrıça betimi çoğunlukla ana kayaya oyulduğundan ya da girilmesi zor olan nişe sabitleştirildiğinden

³⁹Haspels, 1971,290-294, App.II.,no.4, 5, 11, 13, 16, 20

⁴⁰Çapar, 1979,193

⁴¹Naumann, 1983,48

sökülüp çıkarılamazlar. Bu nedenle Roma Dönemi'nde Kybele betimlerinin sökülerek ırmakta yıkanması töreninin Phryglerde olmadığı açıktır⁴².

Halys ile Sangarios arasındaki bölgede (Harita.2) kaya fasatlarının girişinde, "evi"nde betimlenen Kybele, stellerde de aynı düşünce ile aktarılmıştır. Fasat mimari düzenlemeli stellerden iki tanesi ise Phryg sınır bölgesinde bulunmuştur.

Kybele heykellerinden Midas Şehri'nde, B Merdivenli Ev'in kuzeyinde bulunanının arkası ele geçmediğinden, kaya anıtı nişinin içinde yer aldığı düşüncesini gerektirmektedir. Aynı heykelde ayrıca çok hafif bir hareket de gözlenmektedir.

Stel ve heykellerdeki atribüer tarihlendirme ve Kybele'nin geçmişten taşıyarak Hellen, Roma dönemlerine aktardığı niteliklerini ayırt etmede önemli bilgiler edinilmesini sağlamıştır.

Boğazköy kült betimi yüksek kabartma biçiminde işlenmiştir. Tanrıçanın yanında yer alan iki refakatçi, yapıta hareketlilik kazandırmıştır.

Gordion C Tümülüsü'nün önündeki molozda bulunan ve metoba benzer çerçevelerle işlenmiş friz, bir yapının varlığını göstermektedir ki, bu yapı olasılıkla Kybele'ye aittir⁴³.

Buluntu yerlerinden yola çıkılarak Tanrıça ile ilişkili oldukları düşünülen merdiven formlu kaya betimleri idol, taht ve altar olarak yorumlanmıştır⁴⁴.

2.1.KAYA ANITLARI

A.Kybele Betimi Saptanan Kaya Anıtları

1.Arslankaya Anıtı

Kaya anıtlarında kült nişleri içindeki tanrıça betimleri arasında Arslankaya en iyi korunmuş ve en büyüğüdür. Bu nedenle etkileyici özelliği fazladır. Arslankaya, ayrıca diğer kaya anıtlarından geometrik

⁴²Naumann, 1983, 49

⁴³ibid, 87

⁴⁴ibid, 92 - Ramsay,1882,12 v.d. - Akurgal, 1955,97 v.d. - Haspels, 1971,93

bezemeli fasat süslemeleri, nişin içi ve dışındaki hayvan kabartmaları ile de ayrılmaktadır. Bu farklılıklar tarihlemede yardımcı olacaktır.

Arslankaya (Kat.No.1, Lev.I, II) Döğer Ovası'nda, İhsaniye'nin hemen kuzeyinde yer almaktadır. Anıt tek başına duran, dar ancak yüksek bir tüf kayaya yapılmıştır. Nişin hemen altında yumuşak, renkli ve yatay ponza tabakası görülmektedir. Kayanın sivri tepesi bir miğfer gibi anıtın üstünde durmaktadır.

Güneydoğu'ya doğru düz bir alana yönlendirilmiş olan anıt, alınlık ve akroteri ile birlikte yaklaşık 7 m. yüksekliğindedir⁴⁵. Yapı dar bir çerçeve ile çevrili olup, köşelere yerleştirilmiş kareler ile süslenmiştir. Üst bölümü plastik olarak işlenmiş, ancak hemen hemen tümüyle tahrip edilmiş yazıt bulunmaktadır⁴⁶.

Bunun üzerinde düz alınlık yükselir. Çatı kirişi üzerinde meander motifleri vardır. Kaidesi ve başlığı bulunan orta taşıyıcı, tympanumu iki üçgene bölmüştür. Alçak kabartma olarak yapılmış ayakta duran iki sfenks, bu üçgen alanlara karşılıklı yerleştirilmiştir. Çatı bir akroterle tamamlanmıştır.

Anıtsal giriş, çatının alt bölümündeki fasadın yaklaşık yarısını kaplamaktadır. Geriye kalan fasat duvarında, merdiven biçimli çift çizgi ile çok düzgün meander dizisi görülmektedir. Ancak sadece sağ alt bölümde, yumuşak tabakaya yakın bir alan işlenmemiştir⁴⁷.

Bir kapı görünümündeki girişin arkasında 2.5 m. genişliğinde 2.37 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 2 m. derinliğinde, arkaya doğru trapez biçiminde genişleyen niş vardır.

Kybele ile her iki yanındaki arslanlardan oluşan kült betimi, sadece bir kaç santimetre yükseklikte bir kabartma olup, üst yüzeyi doğaya bağlı nedenlerden aşınmıştır. Yuvarlak ve hafif düşük omuzlu tanrıça, iki kolunu gövdesinin önünde kavuşturmuştur. Başında polosu vardır ve başörtüsü vücudunu tümüyle sarmaktadır. Ayakta duran arslanlar ön pençelerini tanrıçanın başına koymuşlardır. Ön bacakların ve sırtın omuz eklemleri, kasları, yüzün çıkıntılı kısımları ve yeleleri plastik işlendiğinden kolayca seçilebilmektedir. Ayrıca sağ yanda duran arslanın yelelerindeki lüleler görülebilmektedir. Arslanlar arka bacaklarından izleyiciye yakın olanını, arkaya uzatmıştır ve kuyrukları bacakları arasındadır. Alçak bir kaide üzerine yerleştirilen kült betiminde, Kybele'nin giysisi kaidenin üzerinden yere inmektedir.

---

⁴⁵Naumann, 1983,43

⁴⁶ibid, 43

⁴⁷ibid, 44

Tanrıçanın boyundan büyük olan ve her iki yanında duran arslanlar, burada sadece atribü olarak değerlendirilmemelidir. Kendileri başlı başına görkemi simgelediklerinden, tanrıçanın da güçlülüğünü vurgulamışlardır⁴⁸.

Anıtın sağ dar yüzünde, yukarıdaki arslanlara benzer işlenmiş bir başka büyük arslan yer almaktadır. Sol dar yüzde ise, yer yer korunmuş olan kabartmadan adım atar durumda bir hayvanın varlığı anlaşılabilir. Bu kabartma için, kuş (Anka Kuşu) ve küçük bir arslan tanımları ileri sürülmektedir⁴⁹.

Arslanların Kybele'ye kazandırdıkları bu görkem Geç Hitit Dönemi'nde, arslanların ya da boğaların taşıdıkları Tanrıça Kubaba'da da vardır. Daha geç çağlarda ise arslanlar sadece atribü amacıyla kullanılmış, dağlardan uçup inen tanrıçayı karakterize etmiştir⁵⁰.

Arslanlar Myken'de Dağ Tanrıçası'na, Girit'te çıplak bir tanrıçaya, Arkaik Dönem'de ise flora tanrısına eşlik etmektedirler⁵¹. Kybele'yi Hellen'de $\pi\omicron\tau\nu\iota\alpha \theta\eta\rho\tilde{\omega}\nu$ ⁵² "Hayvanlar Egemeni" olarak görürken, Arslankaya Anıtı'nda hayvanlar üzerinde egemen değil, doğayla içiçe olduğundan hayvanlarla birlikte görmekteyiz. Sfenksler, bu anıtta dekoratif kullanımdan çok, bir amaca yöneliktir. Daha geç bir tarihte Paphlogonia bölgesinde Evkaya kaya mezarında, Kybele ve sfenksler betimlenmiştir⁵³. Geç Klasik ya da Hellenistik Döneme ait Evkaya yakınındaki boş kült nişli ve çatılı kaya anıtında, çatıdaki kadın figürü Kybele olarak tanımlanmaktadır⁵⁴. Paphlogonia'nın erken tarihsel dönemleri pek fazla bilinmemekle birlikte, seramik buluntuları Phrygia ile kültürel ilişkilerin olduğunu göstermektedir⁵⁵. Evkaya Anıtı ile Paphlogonia'nın dinsel açıdan Phrygia'dan etkilendiğini söylemek olasıdır. Evkaya'daki sfenksler, mezar bekçileri biçiminde tanımlanan sfenkslere uymaktadır⁵⁶.

⁴⁸Roller, 1988,45

⁴⁹Naumann, 1983,45

⁵⁰ibid, 50

⁵¹ibid, 50

⁵²ibid, 50

⁵³Gall, 1966,65 v.d.

⁵⁴ibid, 66

⁵⁵Naumann, 1983,51

⁵⁶ibid, 51

Arslankaya'da ise Hitit anlayışı söz konusudur. Arslanlar ve sfenksler, Hitit mimarisinde kapılara bekçilik etmeleri amacıyla kullanılmıştır⁵⁷.

2.Büyükkapıkaya Anıtı

Bir diğer tanrıça kabartması, Arslankaya'dan yaya olarak 10 dakikalık uzaklıkta, meşe ve ardıç ağaçlarının arasında yer alan Büyükkapıkaya Anıtı'ndadır (Kat.No.2, Lev.III, IV,1). Tüf bir bloğa oyulmuş anıtın alçak bir podyum üzerinde, bir basamaklı, 7 m. uzunluğunda ve yaklaşık 3 m. yüksekliğinde fasatı vardır. Düz bir çerçeve içinde kalan kare alan ve bunların arasında kült nişi ile üç bölüme ayrılmıştır. Anıt, yukarı doğru üç sıra halinde dama biçimli karelerle sona erdirilmiştir. Nişin üzerindeki kalıntı, yazıt ya da akroter olarak düşünülmektedir⁵⁸.

Nişin ortasında, ayakta duran tanrıça polosun üzerinde kıvrımlı bir başörtü ve manto taşımaktadır. Giysi tüm figürü kaplamaktadır. Düz mantonun altından içine giydiği giysinin kıvrımları görünmektedir⁵⁹.

Tanrıçanın yanında, 0.120 m. yüksekliğindeki podyumda bulunan bronz dübel, Kybele'nin refakatçilerinin tutturulması için yapılmış olmalıdır⁶⁰.

Alınlık kenarının sol uç bölümünde bir hayvanın bacağı seçilmektedir ancak silikliğinden dolayı tanımlamak olanaksızdır.

3.Küçükkapıkaya Anıtı

Arslankaya'dan fazla uzakta olmayan Küçükkapıkaya Anıtı'na (Kat.No.3, Lev.IV, 2) dört kaya basamağı ile çıkılmaktadır. Düz bir çerçevesi ve düzgün yüzeyli bir nişi vardır. Niş içinde yüksek kabartma Tanrıça betimi ayakta durmaktadır. Kabartmanın başı tahrip olmuştur, ancak kayadaki daha açık renk tonu ile tanınabilmektedir. Başın ya da polosun üzerinden inen başörtü ve altındaki düz giysi, nişin arka duvarında görünen izlerden anlaşılmaktadır. Buna karşılık göğüs üzerindeki kıvrılı kolu açıktır.

Anıtta, Hıristiyanlık Çağı'nda kazılmış haçlar bulunmaktadır.

⁵⁷Naumann, 1983, 52

⁵⁸ibid, 45

⁵⁹Haspels, 1971,87

⁶⁰Naumann, 1983,45

4.Kumcaboğaz Kapıkaya Anıtı

Arslankaya, Büyükkapıkaya ve Küçükkapıkaya Anıt grubunun yaklaşık 15 km. güneyinde yer alan Kumcaboğaz Kapıkaya Anıtı'nda (Kat.No.4, Lev.V) serbestçe açıkta duran bir tüf kütlesi, zara benzer naiskoslu bir podyum olarak işlenmiştir. Etrafı, podyuma biriken suyun dışarı atılması için açılmış bir oyukla çevrilmiştir⁶¹.

Naiskosun cephesi bezemesizdir, niş dar ve düz bir çerçeve ile belirlenmiştir. Nişin arka duvarında tanrıça, yüksek kabartma olarak ayakta durmaktadır. Üst kısmın tahrip edilmesine karşın figürün biçimi, kayanın renk durumundan anlaşılmaktadır. Tanrıça başında tavana kadar yükselen polos taşır, düz giysisinin üzerinde belirgin başörtüsü bulunmaktadır.

Anıtın yanlarına doğru, her iki yanda birer basamak yapılmıştır. Basamaklı anıt için "altar" tanımının dışında, anıta ayrıca bir kült betimi için kaide yapılmış olabileceği fikri⁶² ileri sürülmekteyse de naiskosla birlikte tanrıça betimli heykel kaidesinin bir arada olmaması gerektiği düşünülmektedir⁶³.

B.Olası Kybele Betimli Kaya Anıtları

Phrygia'da çok sayıdaki kaya anıtları arasında, tanrıça betimi zorlukla saptananlar ile niş içinde Kybele heykelinin durduğunu gösteren tespit delikli anıtlar bulunmuştur (Harita.2). Ancak bölgede, tespit deliklerine geçebilecek tanrıça heykelleri ya da heykel parçaları ele geçmemiştir.

1.Deliklitaş

Betimi zorlukla saptananlardan biri olan Deliklitaş (Kat.No.5, Lev. VI) yaylanın dışında, Kütahya'nın batısında yer almaktadır⁶⁴. Anıt, kayalığın ortasına oyulmuştur. Midas Anıtı'na benzerdir ancak, Deliklitaş bezemesizdir. Kaya tepesinin vurgulanması ile bir yapı görünümü verilmeye çalışılmıştır.

⁶¹Naumann, 1983,46

⁶²Haspels, 1971,93

⁶³Naumann, 1983,46

⁶⁴Haspels, 1971,76,Figs.209-14,511-12

Anıt üç derinlikte düzenlenmiş, çatının üç köşeli duvarı altında yapının ön bölümü yatay iki parçaya, arada geniş bir alanla ayrılmıştır. Arkadaki alandan kesilen parça ile de yatay bir platform oluşturulmuştur.

Deliklitaş Anıtı ile Midas Anıtı kapı nişleri açısından benzerdirler⁶⁵. Deliklitaş kapı çerçevesi benzer çift söveli, iki aşamalıdır. Bloklar profilde yuvarlatılmış olup, her iki yanda söve bitimlerini kaplamaktadır. Oldukça sığ yapılan Deliklitaş nişi, iç ve dış kapı direkleri arasındaki oyuktan fazla derin değildir. Bu derinlik bir heykel için zor olsa da, nişin ortasında alçak bir kaidede durduğu anlaşılan alçak kabartmaya ait izler arka duvarda hala görülebilmektedir.

2.Kümbet Asar Kale

Tahribat nedeniyle güçlükle saptanabilen Kümbet Asar Kale (Kat.No.6, Lev.VII. 1, 2), Kale'nin kuzeybatısında, tek başına duran kaya üzerine sadece bir nişin oyulması ile oluşturulmuştur. Nişin arka duvarına zamanında alçak kabartma Kybele figürü yapılmış olmalıdır⁶⁶. Kabartmaya ait tepede bir polosun izleri kalmıştır.

Anıt daha geç dönemlerde -olsılıkla Hıristiyanlık Çağı'nda- tekrar kullanılmış, niş içine bir haç kazınmıştır.

3.Hyacinth Anıtı

Midas Kale'nin doğusunda kayaya oyulmuş bir diğer anıt, üzerindeki floral akroterden dolayı Hyacinth (sümbül) olarak adlandırılmıştır (Kat.No. 7, Lev. VIII, 1). Küçük olan anıt çıkıntılı bir kapı nişine sahiptir.

Geometrik desenlerle bezenmiş anıtın, şu anda bütün olmayan görüntüsü aldatıcıdır. Özgün biçimini anlamak için çizimine gereksinim duyulmaktadır⁶⁷. Eşkenar üçgen dilimlerinden oluşturulan bezemesi Bitirilmemiş Anıt ve Arezastis Anıtı ile benzerdir.

Anıtın en belirgin özelliği niştedir. Yan ve arka duvarları açıklı koyulu dama desenleri ile kaplanmıştır. Koyu kareler yüksek kabartmadır. Niş tabanında, arkaya dayalı dikdörtgen bir oyuk yer alır. Heykelin sabitleştirilmesi işlevine sahiptir. Burada durması gereken heykelin arkasına gelen alandaki damalar hasar görmüştür.

⁶⁵Haspels, 1971, 76

⁶⁶ibid, 84, Figs.98, 99 ; 518:l

⁶⁷ibid, 80 Figs. 198,503,D ; 525:4

4.Döğer Asarkaya

Döğer Mevkii'nin kuzeyindeki yuvarlak kayanın ortasına dikdörtgen biçiminde bir açıklık oyulmuştur (Kat.No. 8, Lev. VIII, 2). Sağında ve solunda birer niş açılmıştır. Her ikisi de tabanlarında daha küçük dikdörtgen oyuklara sahiptir⁶⁸. Simetrik olarak yerleştirilmiş nişlerdeki oyukların birer arslana, ortadaki açıklıkta bulunan oyuğun da Kybele heykeline ait olabileceği düşünülmektedir⁶⁹.

Kompozisyon açısından Arslankaya ve Büyükkapıkaya (Kat.No. 1 ve 2) ile benzerdirler. Kybele ve refakatçileri düşüncesine Döğer Asarkaya'da da yer verilmiştir.

C.Kült Düzenlemesi Niteliğindeki Kaya Anıtları

Kütle ilgili kaya fasatları, bazı ayrıcalıklar dışında, yalnızca Phrygia'nın dağlık kesimlerinde yer alırlar. Çoğunlukla tek tek duran, yüksek kayalıklarda, dağlık alanlarda, daima tuf kayalarında ya da bir kaya kırığındadırlar. Bunların dışında aynı bölgede gruplar halinde kaya mezarları görülmektedir⁷⁰.

Tanrıçanın evini temsil eden kült anıtlarının en önemli mimari bölümü girişi, en önemli kült kısmıysa kabartması ile tanrıçanın simgelendiği nişidir. Planlarıyla yerel özellikler taşırlar. Cepheleri ahşap konstrüksiyonlu bir eve benzetilmiştir. Özellikle kapı ve çatısında çift sıra eğri ve uzun geison ile belirginleştirilmişlerdir⁷¹.

Çatı ve akroterler de aynı mimari ilkeyle düzenlenmiştir. Çatının ortasında daima dikey bir orta direk yer almaktadır. Hyacinth Anıtı'nın çatısında ayrıca simetrik aydınlık delikleri açılmıştır⁷². Bitirilmemiş Anıt⁷³ ile Arezastis Anıtı'nın⁷⁴ çatısındaki pencere betimi "ev" görünümünü vermektedir.

Akroterlerin biçimlendirilmesinde boğa boynuzları ya da hilal kullanılmıştır. Boynuz ile bereket sembolünün, hilal ile doğunun

⁶⁸Haspels, 1971, 96, Figs.198, 503, d ; 525:4

⁶⁹ibid, 96

⁷⁰Naumann, 1983,54

⁷¹ibid, 55

⁷²Haspels, 1971,80

⁷³ibid, 79 v.d., Figs. 14-15

⁷⁴ibid, 79 v.d., Figs.83-84

gökyüzü ve bereket tanrıçası sembolünün vurgulanıp vurgulanmadığı açık değildir⁷⁵.

Phryg mezarları ahşap bir eve benzeseler de en önemli farkları, mezar anıtlarının üstünde yer alan odalardadır. Mezar anıtlarında fasat ve hemen hemen kare olan küçük giriş fazla önemsenmemiştir.

Kaya anıtlarından Bakşeyiş⁷⁶, Maltaş⁷⁷, Değirmen Yeri⁷⁸ ve Kocaçay Vadisi'nin aşağısında Deliklitaş'taki⁷⁹ kayalara oyulmuş nişler, arkalarında yer alan oyuk ile diğerlerinden farklılık gösterirler.

Fındık Yeri'ndeki⁸⁰ oyuk düzleştirilmiş kaya yüzeyinde dağa doğru devam etmektedir. Bu oyukların kaya anıtlarındaki mezarlarla da ilgili oldukları düşünülebilir. Oyukların boyutları, anıtın büyüklüğüne bağlı olarak değişiklik gösterirler. Fasatın hemen arkasından dikey olarak dağa ulaşan oyuklar, dağ ya da kayanın üzerinden, anıtın üstünden, kült nişinin yer düzeyine kadar inmektedir. İçte herhangi bir bağlantıları bulunmamıştır. Maltaş, Bakşeyiş ve Deliklitaş oyukları, yüksekliklerinin aşağı yukarı yarısında, olasılıkla taşıyıcı yerleştirilen bir çıkıntı ile temsil edilmiştir⁸¹.

Oyuklar kurban çukuru olarak da değerlendirilmekte⁸² ancak, daha geç dönemlerde bilinen boğa kurbanı -taurobolia- töreninde kullanılan kan çukurlarından da ayrı düşünülmektedir⁸³. Boğa kurbanı için yapılmış Roma Çağı yuvarlak yapısı, Kütahya, Çavdarhisar, antik adıyla Aizonai yakınındaki Deliklitaş'tadır ve kan çukurları burada kesinlik kazanmıştır⁸⁴. Boğa kurbanı ile ilgili kaynaklara en erken Bellona-Mitras kültüründe rastlanılmakta ve Kybele kültürüne buradan yansıdığı sanılmaktadır⁸⁵.

---

⁷⁵Akurgal, 1955, 50

⁷⁶Haspels, 1971,81, Figs.124, 125,516-517,1,4, 5

⁷⁷ibid, 85,Figs.157, 158, 519

⁷⁸ibid, 86, Figs. 160-166

⁷⁹ibid, 76, 210

⁸⁰ibid, 100, Fig.221

⁸¹Naumann, 1983, 53

⁸²Haspels, 1971, 100

⁸³Naumann, 1983, 53

⁸⁴ibid, 53

⁸⁵ibid, 53

Bir boğa kurbanı için oldukça sığ olan bu çukurların, mezar anıtlarının arkasında yer alan diğer çukurlar gibi kurban oyukları olduğu düşüncesi⁸⁶ kanımızca en uygun olanıdır. Ancak neyin kurban olarak sunulduğu belirlenememiştir. İ.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Kybele kültüne ilişkin aktarılan hadım kurbanı konusu⁸⁷ burada da geçerli midir, bilinmemektedir. Büyük bir olasılıkla bu oyuklar semboliktir, en azından Deliklitaş'daki çukur, üzeri kapatılmadan bile içine sığılmayacak kadar sığdır⁸⁸.

1.Değirmen Yeri

Köhnüş Vadisi'nin doğusunda, Karababa Tekke yerleşmesinde Değirmen Yeri olarak adlandırılan anıtta (Lev.IX), kaya üç yandan açık bir oda olarak işlenmiştir⁸⁹. Fasat, bu kare alanın arkasında yer alır. Odanın yanları ve fasat geometrik desenlerle bezenmiştir. Maltaş ile bezemesi aynıdır. Anıt girişinin tam karşısında 2.31 m. derinliğindeki odanın tabanından 0.5 m. yukarıda olan arka duvarında kare çerçeveli bir niş bulunmaktadır⁹⁰. İki oyuk, nişin üzerinden geçerek, arkasındaki baca gibi deliğe ulaşmaktadır.

Değirmen Yeri'ndeki çukurlar bir insanın içinde, ayakta duramayacağı kadar küçüktür.

2.Deliklitaş Anıtı

Midas Şehri'nden görülebilir uzaklıkta olan Deliklitaş Anıtı'nda (Lev. X) düz bir nişin ortasında alçak bir kaide işlenmiştir⁹¹. Niş arka duvarı ise tepeye kadar işlenmeden doğal olarak bırakılmıştır.

Anıt, Deliklitaş Kalesi'ne çıkan merdivenli yapının güney girişi solunda, apsis gibi oyulmuştur. Alçak kabartma tekniğinde, kabaca işlenmiş tanrıça figürü seçilebilmektedir⁹². Başının üzerinde 0.140 m. çapında disk formu bir nesne yer almaktadır.

Kybele, Boğazköy'deki gibi burada da kentin bekçisi ve kapıların

⁸⁶Naumann, 1983, 53

⁸⁷ibid, 54

⁸⁸Naumann, 1983, 54

⁸⁹Haspels, 1971, 86, Figs. 162-166, 521:l ve 2

⁹⁰Naumann, 54

⁹¹Haspels, 1971, 84, Figs.199-206 ; 501:2, 517:2 - Naumann, 1983, 46,

Kat.Nr. 17

⁹²ibid, 85

tanrıçası olarak yorumlanabilir⁹³. Tanrıçanın önünde, yerde görülen iki kare ve değişik boyutlardaki delikler kütle ilgili bir düzenlemeye ait olmalıdır⁹⁴.

3.Maltaş Anıtı

Midas Şehri'nin 25 km. güneybatısında yer alan Maltaş Anıtı'nda (Lev. XI) tabanın ortasında trapez biçimindeki nişte 0.5 x 0.75 m. boyutlarında kare bir delik bulunmaktadır⁹⁵. Bu derinlikten yan duvarlara yivler gitmekte, buradan eğri yaparak yukarı doğru kalınlaşmaktadır⁹⁶.

4.Midas Anıtı

Midas Şehri kayalık platosunun burnunda yer alan Midas Anıtı ya da Yazılıkaya Anıtı (Kat.No. 9, Lev. XII, XIII) kült bayramları ile ilgili en açık bilgileri vermiştir⁹⁷. Anıtın ortasında, 17 m.'nin üzerindeki cephesinde, yaklaşık 2.5 m. genişliğinde, 2.31 m. yüksekliğinde çift çerçeveli kapı nişi yer alır⁹⁸.

Yüksek alınlıklı bir tapınak gibi düzenlenmiş anıt yüzeyinde en önemli bölüm, merkezi kapı nişidir. Dizi halindeki eşkenar dörtgen dilimleri asıl bezemesidir.

Anıtın orta yüzeyi geniş bir dikdörtgenle çerçevelenmiştir. Yaklaşık 0.020 m. yüksekliğindeki bir bant, çerçeve yanını oluşturmaktadır. Çerçevenin üst bölümünde, üç sıra dikdörtgen yatay bezeme dizisi, ortada tekrar üçlü dizi ve en altta tekrar ikili dizi betimlenmiştir.

Kapı nişi içinde uzunluğu 0.220 m., derinliği 0.130 m. olan kare dübel deliği, tanrıça heykeli için yapılmış olmalıdır⁹⁹.

---

⁹³Naumann, 1983, 46

⁹⁴ibid, 47

⁹⁵Haspels, 1971, 85, Figs. 157-158 ; 519-520:l-3 - Naumann, 1983, 47

⁹⁶Naumann, 1983, 47

⁹⁷ibid, 47

⁹⁸ibid, 47

⁹⁹ibid, 47

Midas Anıtı fasatının üzerinde, Phryg dilinde büyük bir yazıt yer almaktadır¹⁰⁰. Ayrıca kapı nişinin sol kapı desteği üzerinde, tanrıçaya işaret eden bir başka yazıt bulunmaktadır¹⁰¹.

Anıt, güney yanı boyunca bir kaya duvarı ile kayanın solunda fasada bir portiko¹⁰² ile bağlanan düz bir alanın önünde yer almaktadır. Bu portikoda (Lev. XIII) nişler ve değişik düzeylerde demir cürufu ile odun kömürü kalıntıları ele geçmiştir¹⁰³. Antik kaynaklarda Kybele'nin demiri icat eden olduğu bilgisi¹⁰⁴ ile, Phryglerin metalurjiyi en iyi değerlendirenler olduğu yorumu¹⁰⁵ birleştirilerek, portikoda demir işleme yerinin varlığı ortaya konmuştur¹⁰⁶. Bu metal atıkları ile kült fasatının kullanım tarihlerinin aynı olduğu, yapılan analizler sonucu anlaşılmıştır¹⁰⁷. Kaya fasatının önündeki alan, Phryglerin Büyük Tanrıçası'nın yeridir. Bu alan kurban ve kült şenlikleri için düzenlenmiş olmalıdır. Benzer düzenlemeyi Geç Hitit Dönemi'nde Kubaba boy heykellerinin önündeki kurban yeri için de görmekteyiz¹⁰⁸. Hellen kaynakları¹⁰⁹ Kybele'ye açık alanda kurban kesildiğini bildirdiği halde, Midas Anıtı'nda olduğu gibi bir kutsal alan, özellikle portikolu olarak, başka hiç bir yerde saptanamamıştır¹¹⁰.

5.Bakşeyiş Anıtı

Kümbet Vadisi'nin köşesindeki dağ geçidine yakın bir kaya kütesinin etekleri üzerinde yer alan Bakşeyiş Anıtı (Lev. XIV), kayaların arasında bir nöbetçi kulübesi gibi durmaktadır¹¹¹.

Üç aşamalı tasarlanan anıtın yan yüksekliği 0.920 m.'den fazla olmamasına karşın, kayanın kübik biçimi, daha görkemli bir etki bırakmaktadır.

¹⁰⁰Haspels, 1971, 75, Fig. 598:l, App.II, 1

¹⁰¹ibid, 76

¹⁰²Gabriel, 1965, 63

¹⁰³Naumann, 1983, 54

¹⁰⁴Strobon, X,473

¹⁰⁵Naumann, 1983, 54

¹⁰⁶ibid, 54

¹⁰⁷ibid, 54

¹⁰⁸Hawkins, 1972, 102

¹⁰⁹Naumann, 1983, 54

¹¹⁰ibid, 54

¹¹¹Haspels, 1971, 81, Figs. 124-125

Tavan tepesi kaba bırakılmıştır. Ön çatı ve köşeler, fasatın yüzeyinden taşarak birbirini izleyen katlar biçiminde düzenlenmiştir. Ana girişler ve bağlantı girişi her iki yanda horizontal çıkıntılar yapacak biçimde uzatılmıştır.

Kaya fasatı, iki derinlikli kareler içinde yer alan eşkenar dörtgen motif kabartmaları ile bezenmiştir. Karelerin köşelerinde ise daire kabartmalarını içinde birer yuvarlak topuz vardır. Bakşeyiş Anıtı'nın tek motiften oluşan bezemesi Hyacinth Anıtı ile benzerdir.

Derin bir girintinin iki aşamayla oluşturulması sonucu anıtın ortasında, kapı nişi elde edilmiştir. Niş, bu bezemeli çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Kapı nişi heykel için oldukça geniş bir oda görünümündedir. Ancak heykele ilişkin herhangi bir iz görülmemiştir¹¹².

D.İdol, Taht ve Altar Düzenlemelerinde Kybele

Kaya fasatlarında görülen betimlere sahip, merdiven formlu Phryg idollerinin yorumlanmasında henüz kesin bir yargıya varılamamıştır. Bu kaya betimleri Ramsay tarafından¹¹³ altar olarak yorumlanmıştır. Kayaya oyulmuş taht ise, Akurgal¹¹⁴ ve Haspels¹¹⁵ tarafından görünmeyen tanrıça biçiminde değerlendirilmektedir. Serbest işlenmiş ya da kaya kabartması biçiminde düzenlenmiş idoller, Kybele'ye ilişkin betimlerin ele geçtiği Phrygia merkezlerinde yer almaktadır. Serbest işlenmişler Boğazköy ve Gordion'da, kayaya oyulmuş olanlar ise, Midas Şehri ve çevresinde bulunmuşlardır¹¹⁶. İdollerin tanrıça ile ilişkisi, buluntu yerlerinden yola çıkılarak öne sürülmektedir (Harita.2).

İnsan vücudunun basitleştirilerek betimlenmesi Anadolu'da İ.Ö. 7. binyıldan itibaren görülmektedir. Basit olmakla birlikte, özellikle göğüsler, karın ve kalça abartılarak bereket simgelenmek istenmiştir.

İnsan vücudunu sadece birkaç çizgi ile veren ve oldukça küçültülmüş bu idoller, Anadolu'da İ.Ö. 3. ve 2. binyılda da yaygındır¹¹⁷. Kültepe idollerinde¹¹⁸ çoğunlukla iki ya da üç figür birbirine birleştirilerek gösterilmiştir. Kadın idollerinin yanı sıra, çocuklu,

¹¹²Haspels, 1971, 81

¹¹³Ramsay, 1882, 12 v. d.

¹¹⁴Akurgal, 1955, 97 v.d.

¹¹⁵Haspels, 1979, 93

¹¹⁶Naumann, 1983, 92

¹¹⁷Bossert, 1942, Abb.125 ; 129-131 ; 295-296

¹¹⁸ibid, Abb. 333-347

çocuksuz çiftler ile çocuklu kadınlara rastlanmıştır. Dişiliği vurgulanmış idollerde, eski betimlerde olduğu gibi analık kültü ile bereketliliğin ilişkisi kurulmuş olmalıdır.

Phryg idolleri, kare gövdeli ve genellikle yuvarlak, doğrudan gövdeye oturtulmuş başlı, boyunsuz ya da yalnızca kısa bir boyunla gösterilen basit bir biçimden oluşturulmuştur. Çoğunlukla taştan yapılmışlardır ve boyutları değişmektedir.

Kayaya oyulmuş en büyüğü 0.95 m., serbestçe plastik işlenmiş en küçüğü ise 0.045 m.'dir.

1.Boğazköy İdol Anıtları

Serbest plastik işlenmiş, bilinen yaklaşık 20 idol anıtlarından beşi Boğazköy'de ele geçmiştir¹¹⁹. En basit olanı (Çizim Ia) Büyükkale Phryg Doğu Kapısı'nın giriş mekanı döşemesinde, molozlar arasında bulunmuştur¹²⁰. Kumtaşından, 0.299 m. yüksekliğindeki idol, hemen hemen karedir ve aşağıya doğru trapez biçiminde genişleyen bir levha gibi işlenmiştir. Üst bölümündeki dar omuzlar üzerinde yuvarlağımsı bir disk yer almaktadır. Bu, iri başlı bir insan gövdesinin en basit biçimidir.

Biraz daha insana yakın bir biçimde 0.420 m. yüksekliğinde olan idol (Çizim Ib), Büyükkale'de Phryg duvarına gömülü olarak bulunmuştur¹²¹. Kumtaşından idol, dikdörtgen bir gövde üzerindeki kısa boynunda, trapez gibi yukarıya genişleyen bir baş taşır. Gözler ile burun nokta ve çizgilerle belirginleştirilmiştir.

Bir bebek etkisi bırakan idol ise, Phryg kutsal alanının hemen arkasında, Tapınak I'in magazin alanında bulunmuştur¹²². Kırmızı kumtaşından 0.081 m. yüksekliğindeki idolün (Çizim Ic), kübik gövdesi üzerine hemen hemen dairesel bir baş oturtulmuştur. Yüz, bir daire ile burun ise bir çizgi ile tanımlanmıştır. Göğüs üzerine işlenen üçgen, baş ile gövdeyi ayırmaktadır.

Açıkça insan biçimli olan 0.045 m. yüksekliğindeki idol (Çizim Id), Büyükkale'de molozların arasında bulunmuştur¹²³. Arkası hafif bombeli olup, kemikten yapılmıştır. Kare bir plaka üzerinde dar omuzları açıkta

¹¹⁹Naumann, 1983, 93

¹²⁰ibid, 93, Taf. 9a

¹²¹ibid, 93, Taf.9b

¹²² ibid, 93, Taf. 9c

¹²³ibid, 93, 9d

birakan baş yer almaktadır. Yuvarlak olan başta birbirine oldukça bitişik gözler ve üçgen bir burun vardır. Plakanın altında, orta bölüme dörtgen bir oyuk yapılmış, böylelikle bacaklar da gösterilmeye çalışılmıştır. Bacaklara açılmış delikler idolün bir yere tutturulduğunu göstermektedir¹²⁴.

Boğazköy'de bir Phryg evinin ön odasında 1969 yılında bulunmuş olan kireçtaşı idol (Çizim 1e) kült anıtı gibi düzenlenmiştir¹²⁵.

Birbirine paralel yükselen yanların yukarıda bir kavisle birleştirilmesiyle elde edilen biçimdeki stel, bir podyumda kaide üzerinde durur gibidir. Stel yanlarına, mimariden "su" olarak bildiğimiz uygulamanın benzeri biçimde, çenterek yiv açılmıştır. Bu yiv aynı zamanda idol gövdesini oluşturarak, başın çevresinde bir yay çizer. Bu yayın içinde, omuzlardan itibaren boyun ve başı vurgulayan ikinci bir yiv yer alır. Göğüs üzerinde gümüşten bir hilal vardır¹²⁶. Stelin yanlardaki dar yüzlerinde alçak kabartma olarak at, boğa, iki arslan ya da at, ok atan binici ve köpek betimlenmiştir¹²⁷.

Kaidenin yanlarında yine bir arslan ve bir boğa kabartması, üst yüzeyde kare alanlar, alt alanda uzun giysili ve mızraklı, ayakta duran bir erkek figürü vardır¹²⁸. Podyum üzerindeki bu idol, 0.108 m. yüksekliğine karşın, büyük kült anıtları ile karşılaştırılabilir. Büyükkapıkaya Anıtı'na (Lev. III, IV, 1) benzer hayvan bezeli bir kaidesi ile çevresinde bir çerçeve bulunmaktadır. Hayvan bezemeleri Arslankaya (Lev. I, II) Anıtı ile benzerdir. Tanrıçanın kastedildiği idol, bulunduğu alana egemen olduğu izlenimini vermektedir. Göğsün üzerindeki hilal ile olasılıkla "hanımefendi" olduğu vurgulanmıştır. Hayvanlar ve köpekli avcı, tanrıçayı, faunanın ve avcılarının koruyucu patroniçesi olarak karakterize etmektedir¹²⁹.

2.Phryg Yaylası'ndaki Anıtlar

Yanyana iki idolün betimlendiği blok, Ankara-Gordion Karayolu'nda, Ankara'nın 29 km. güneybatısındaki TCK. Dinlenme Parkı içinde kalan Feharet Çeşme'de bezeme unsuru düşüncesiyle yeniden kullanılmıştır (Çizim 1f). 0.600 m. yüksekliğindeki bloğun üst yarısına,

¹²⁴Naumann, 1983, 94

¹²⁵ibid, 94 , Taf. 9e

¹²⁶ibid, 94

¹²⁷ibid, 94

¹²⁸ibid, 94

¹²⁹ibid, 94

aynı büyüklükte kısa boyunlu iki yuvarlak baş kazınmıştır. Her iki gövdeye ait iki kare alandan soldakine svastikalı, sağdakine ince dalgalı çizgilerle bezeme yapılmıştır¹³⁰. Biçimlerinin aynı oluşu ve blok üzerinde birbirleriyle olan yakın ilişkisi, betimlerin ikiz idol olduğunu göstermektedir.

Benzer idoller, Midas Şehri ve çevresinde kayalara kazınmış ya da plastik olarak kabartma yapılmıştır.

Midas Şehri yerleşim yerinin dik yamacında, Midas Anıtı'na oldukça yakın bir kaya üzerine tek idol, yanına da ikiz idol işlenmiştir (Çizim IIa ; Lev. XXVIII, 1). Tek olanında başın yüksekliği 0.950 m., genişliği 0.700 m.'dir¹³¹. İkiz idolün her birinden biraz büyüktür. İdoller, kare gövde üzerinde yarım daire başla tanımlanmışlardır. İkiz idollerin başlarını belirleyen dairelerin üzerlerindeki ikinci bir yarı daire, saçları göstermek amacıyla yapılmış olabilir. İdol grubunun sağ yanında, biraz daha yukarıda küçük bir kült nişi vardır¹³². Ancak kült nişinde tanrıçanın antropomorfik betimi görülmemektedir. Bu yüzden aynı kütle bağlantısının olup olmadığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Kaya yüzeylerinde bu türde tanrıça betimleri ancak Hellen dünyasının Arkaik Dönemi'nde bilinmektedir¹³³.

Midas Şehri'nin doğusunda sadece tek bir idol değil ama küçük bir düzenleme¹³⁴ söz konusudur (Çizim IIb). Kaya yüzeyindeki kare blokta, yine kare idol gövdesi ve yuvarlak baş yer almaktadır. Bu buluntu eskiz olarak da yorumlanmış, elinde bir tabakla oturan bir kadın biçiminde tanımlanmıştır¹³⁵. Kollar ile tabaktan geriye bugün bir şey kalmamıştır. Kaya kabartması, basamak üzerinde bir idole ya da basamaklı bir anıta benzemektedir. Ancak Haspels, karşılaştırılabilir tüm basamaklı anıtların serbestçe durdukları ve kaya yüzeyinin arkadan yükseldiğine de dikkat çekmektedir¹³⁶.

Midas Anıtı'nın arkasındaki akropolisin yanında, yine tek bir basamak üzerinde bir ikiz idol, tepesi hafifçe yuvarlatılmış alçak kayalığa oyulmuştur (Çizim IIc ; Lev. XXVIII, 2, 3). Kısa boyunların üzerindeki başlar, kayaya hafifçe kazınarak yapılmıştır. Başların çeperleri kabartma çizgilerle vurgulanmıştır. Ancak gövdesi belirgin

¹³⁰Naumann, 1983, 94, Taf. 9f

¹³¹Haspels, 1971, 94, Abb.36

¹³²Naumann, 1983, 95, Taf.10a

¹³³ibid, 95

¹³⁴Haspels, 1971, 97, Abb.25f

¹³⁵Naumann, 1983, 95, Taf. 10d

¹³⁶Haspels, 1971, 94

bir biçimde seçilememektedir. Anıt üzerindeki idoller arkalıklı bir bank gibi düzenlenmiş kaya yüzeyindedir. Bankın yüzeyi ile solundaki alanda birer sıra yazıt vardır¹³⁷. Bankın sağ yanında ise, ikiz idolden ayrı olarak 0.250 x 0.250 m. ölçülerinde alçak kaideli bir niş kayaya oyulmuştur.

Kayada en iyi çalışılmış ikiz idol, Midas Şehri akropolünün en yüksek noktasında olup, yaklaşık 2.80 m. uzunluğunda, 2.30 m. yüksekliğindedir (Çizim IId ; Lev. XXIX)¹³⁸. En üsteki iki basamak, sol yanda da devam eden basamaklardan biraz daha yüksek yapılmıştır. İkiz idol kaya kütesinin sağındadır. Solda ise, sağa doğru bir çıkıntının üstünde iki satırlık boustrophedon yazıt bulunmaktadır.

İdoller dar omuzlu kare gövdelerden oluşmaktadır. Başlar, yarı daireyi biraz daha aşarak, at nalına yakın bir biçimde belirtilmiş olup, çevresi iki alçak kabartma yivle, her iki dış yüzde bukle gibi dışa döndürülmüştür. İdolün ve yazıtın¹³⁹ önündeki basamaklarda, kaya yüzeyinde kırktan fazla çanak benzeri oyuklar bulunmaktadır¹⁴⁰. Basamaklı anıtın görünüşü, çift arkalıklı boş bir tahta da benzetilmiştir¹⁴¹. Tanrıçanın basamaklı anıtta (altar ya da taht) betimlenmiş olduğu düşünülmektedir.

Midas Şehri'nin kuzeybatısında ve şehir surlarının dışında, Bitirilmemiş Anıt'ın yaklaşık 100 m. güneyinde basamaklı bir başka anıt yer almaktadır (Çizim IIe)¹⁴². Ovadan sağlanan kaya bloğunun kente bakan yüzünde üç yüksek basamak üzerinde iki idol yer alır. Burada gövdeler ayrı ayrı betimlenmiş, dairesel çizgiden içtekiler başları göstermiştir. Dış çizgi her iki başın üzerine başka bir kavis vermektedir.

Midas Şehri'nin yukarıda değinilen anıtına benzer olarak Türkmen Dağları'nın kuzeyinde Fındık Asarkaya Anıtı (Çizim IIIa ; Lev. XXXI) vardır¹⁴³. Anıtın basamaklarından alttaki, geniş ve alçaktır. Yüksek olan diğer iki basamakla, bir çıkıntı ile çevrelenmiş üç basamaklı kaideye ulaşılmaktadır. Kaidede iki adet kayadan taşar biçimde plastik işlenmiş yuvarlak başlar yer almıştır. Basamaklar, kaide ve başlardan oluşan bu grup kayadan, her iki yanda olmak üzere açık bir biçimde

¹³⁷Naumann, 1983, 93, Abb. 31, Appendix II, 6

¹³⁸ibid, 96, Taf. 11a

¹³⁹Haspels, 1971, 93, Abb. 28, Appendix II, 7

¹⁴⁰Naumann, 1983, 96

¹⁴¹ibid, 96

¹⁴²ibid, 96, Taf. 10f

¹⁴³Haspels, 1971, 95, Abb. 230-31, 504-6

taşmaktadır.

Çift idollü bir başka basamaklı anıt da Fındık Asarkaya Kalesi'nin güneyinde yer alır¹⁴⁴.

Güneybatı Phrygia'da Nallıkaya yakınında ve Büyükkapıkaya'nın karşısında her birinde idol betimli basit basamaklı anıtlar bulunmuştur¹⁴⁵.

Fındık Asarkaya'dan fazla uzakta olmayan Keskaya bölgesinde, basamaksız kaya yüzeyinde, daha öncekilere benzer kare üzerine yuvarlaklarla elde edilen insan figürleriyle yetinilmemiş ve insana daha fazla benzetilmeye çalışılmış idoller bulunmuştur¹⁴⁶.

Yerden 1 m. yüksekliğinde, tek başına duran kaya bloğunda, boyu 0.430 m. olan bir idol betimlenmiştir (Çizim IIIb ; Lev. XXX, 2)¹⁴⁷. Kare biçimli gövdede boyun belirgindir. Baş alışılmış yuvarlak biçimdedir.

Phryg Yaylası'nın güneyinde Karababa Vadisi'nin kuzey ucundaki idolde, hemen hemen yuvarlak başın üzerinde, yüksek ve geniş bir polos betimlenmiştir¹⁴⁸. 0.550 m. yüksekliğindeki yaylar yuvarlak omuzları vurgulamaktadır (Çizim IIIc).

3.Kalehisar Anıtı

Phryg Yaylası'nın dışında, bugüne kadar bilinen basamaklı tek anıt¹⁴⁹, Alacahöyük yakınındaki Kalehisar'dadır (Çizim III d). Anıt platformunun, sağda yüksek, solda görece alçak çıkıntıyla yapılmış olması ve iki bölümden oluşması, Midas Şehri akropolündeki anıtı (Çizim II d) anımsatmaktadır¹⁵⁰. Sağdaki üç basamakla yanlarında arslanlar bulunan tahta benzer oturma yerine çıkılmaktadır. Oturma yerinin arkasındaki kaya kütlesi yuvarlatılarak arkalık durumuna getirilmiştir. Burada, idol yer almaktadır. İkinci basamağın yüzünde artık okunamayan yazıt izleri görülür¹⁵¹. Solda "taht"ın yanında, dik yükselen kayalığın arasında, yaklaşık tahtın durduğu yükseklikte ve aynı derinlikte dikdörtgen bir platform oluşturulmuştur. Arka yüzde ise

¹⁴⁴Haspels, 1971, 95, Abb. 221f ; 505, 4. 10

¹⁴⁵ibid, 95 Abb. 192f ; 502,1

¹⁴⁶Naumann, 1983, 97

¹⁴⁷Haspels, 1971, 98, Abb. 243

¹⁴⁸ibid, 98, Abb.517, 3

¹⁴⁹Akurgal, 1961, 110

¹⁵⁰Naumann, 1983, 97, Taf. 11b

¹⁵¹ibid, 98

alçak bir çıkıntı ile sınırlanmış taht arkalığı yükselir. Çıkıntının üstünde, alçak kaideli iki küçük ve öne doğru arslan işlenmiştir. Bunlar arasında yaklaşık 0.300 m. bir boşluk kalmaktadır¹⁵². Anıt, Kybele ve Attis için taht olarak düşünülmektedir¹⁵³. Kybele'nin sağda tahtta, Attis'in solda arslanların arasında oturduğu ileri sürülmektedir¹⁵⁴. Ancak Haspels, Phryg Yaylası'nda ne Phryg ne de Roma Dönemlerinde Attis'in, Kybele'nin Refakatçisi olarak kanıtlanmadığını vurgulamaktadır¹⁵⁵. Merdivenlerin yukarısında, sağdaki oturma yeri, duruşu ve arslan betimleri ile taht olmalıdır. Benzerleri Midas Şehri'nde ve Fındık Asarkaya'da görülebilir. Ancak bunlarda arkalığa çift idol kazınmıştır. Böylece burada da arkada yüzde, bir ya da çift idol olması gerektiği akla gelmektedir. Belki de Phrygler için arslanlar arasındaki tanrıça betimi gereksiz görülmüştü. Çünkü yuvarlatılmış arkalık tanrıça betimini vurgulamaktaydı. Arslanlar da zaten tanrıçaya ait hayvanlardır¹⁵⁶. Anıtın sağ yanının taht olarak düşünülmesi durumunda, sol bölümde öncelikle altar görülebilmelidir. Midas Şehri akropolündeki anıtta solda, uzun olan bankın üzerinde, çıkıntının önünde ve üstünde sunular yapılmış olmalıdır¹⁵⁷. Kalehisar'daki bankın yüksekliği altar masası yüksekliğindedir. Bu nedenlerle altar olarak tanımlama uygun olmaktadır. Çıkıntı üzerindeki küçük arslanlar arasında, arkada ikinci bir yer ya da tanrıça betimi bulunmalıdır. Arslanlar Kybele'nin kült yeri sahibi olduğunu da kanıtlamaktadır. Bir başka düşünceyle arslanlar aynı zamanda "korybantlar"a benzetilmektedir¹⁵⁸. Korybantlar Boğazköy Kybelesi'nin refakatçileridir. Ancak Attis'e ait alan düşüncesi¹⁵⁹; Attis'in, Kybele'nin yoldaşı olduğu, Phryg Dönemi'nde ne sanat yapıtlarında ne de literatürde henüz kanıtlanmadığından uygun görülmemektedir¹⁶⁰. Phryg Kralı'nın oğlu Atys'ten önce, Attis kültü, Heredotos'ta da bulunmamaktadır¹⁶¹. Kybele'nin yoldaşı Attis'e, özellikle her ikisine

¹⁵²Naumann, 1983, 98

¹⁵³ibid, 98

¹⁵⁴Akurgal, 1955, 97

¹⁵⁵Haspels, 1971, 111

¹⁵⁶Naumann, 1983, 98

¹⁵⁷ibid, 98

¹⁵⁸ibid, 98

¹⁵⁹Akurgal, 1955, 97

¹⁶⁰Naumann, 1983, 98

¹⁶¹Heredotos, I, 34

de, ilk kez İ.Ö. 4. yüzyılda rastlanmıştır¹⁶². Kybele'siz Attis betimi ancak Roma Çağı'nda söz konusudur¹⁶³.

Kybele'ye ait kült anıtı olarak; taht ile altar, altarlı anıt, çift idollü tek basamaklı taht, basamak üzerinde çift idol ve idollü kurban yeri belirlenmiştir. Bunların yanı sıra, üstünde sadece plinthe bulunan basamaklı anıtlar, bu anıtların yakınında kayaya oyulmuş düz niş ve kare bir takoz deliği bulunan basamaklı anıtlar kanıtlanmış durumdadır¹⁶⁴.

Bugün Phryglerin Kybele için iki betim tipi kullanmış olabilecekleri görüşü benimsenmiştir. Birincisi, tanrıçanın "evi"nde, niş içinde anıtlştırılmış betimlerdir. İkincisinde ise, yine evinde gösterilmek istenmiş ancak idoller onu simgelemiş ve altların hem yanında hem de üzerinde antropomorfik betimler kullanılmıştır¹⁶⁵. Çift idollerde, tamamıyla birbirinin benzeri olarak işlenmiş her iki idolün Kybele'yi vurgulayıp vurgulamadığını söylemek oldukça güçtür. Tanrıçanın bu çift gösterilişi taht ve altarla ilgili kılınabilir mi ? Tahtta oturan gökyüzü tanrıçasını ve yeryüzü egemenini görünce, kurban (altar) gereklilik midir? Daha sonraki dönemlerde tanrıçaların çift gösterilmesi (Athena-Nemesis), vücudun iki yüzünün de vurgulanması için uygulanmıştır¹⁶⁶. Geç Klasik Dönem'de, Atina'da, bir ya da iki naiskosta, yan yana iki kez, hemen hemen aynı tanrıça betiminin yer aldığı Kybele naiskosları bulunmuştur¹⁶⁷. Çift betim ile belki de tanrıçanın büyüklüğü ve özellikle egemenliği gösterilmek istenmiştir¹⁶⁸. Çünkü Phryglerde Kybele ile eşdeğer ve onunla bir tahtı paylaşabilecek bir tanrı/tanrıça kanıtlanmış değildir.

---

¹⁶²Naumann, 1983, 99

¹⁶³ibid, 99

¹⁶⁴ibid, 99, 100

¹⁶⁵ibid, 100

¹⁶⁶ibid, 100

¹⁶⁷ibid, 100, 188, Kat.Nr.336-354

¹⁶⁸ibid, 100

2.2 KAYA ANITLARININ TARİHLENDİRİLMESİ

Kaya anıtlarındaki Kybele betimleri, tarihleme için gerekli olan ikonografi ve stil özelliklerini tahrip nedeniyle kısmen yitirdiğinden, Kybele betimlerini çerçeveye alan fasatlardan yola çıkılmaktadır.

Kaya kabartmaları Anadolu'da Hitit İmparatorluk Çağı ile Geç Hitit Çağı'nda oldukça yaygınlaşmış, batıda Manisa ve Karabel'e kadar kanıtlanmıştır¹⁶⁹. Yüzeyinde mimari bezemeler bulunmayan kaya mezarları Urartu Dönemi'nde de kullanılmıştır¹⁷⁰.

Kült fasatlarının ahşap bir ev görüntüsünde işlenmesi, Phryg kültürüne özgü olup, bugüne kadar bu kaya anıtlarının öncülerine rastlanılmamıştır. Komşuları olan Lykialıların mimari cepheli kaya mezarları ancak İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarında görülmektedir¹⁷¹. Ayrıca Phrygia ve Lykia her şeyden önce coğrafik olarak ayırdırlar ve gelişimleri kendilerine özgü, bölgeseldir. Bu coğrafi ayrımın mantıklı bir sonucu olarak Kroisos, Halys ile çevresindeki yerleşimleri, Lykialılar ve Kilikalılar dışında, baskısı altına almıştır¹⁷².

Phryg kaya fasatlarının öncüleri ve gerçek koşulları bulunmadığından tarihlemede zorluklarla karşılaşmaktadır. Fasatların içerdiği yazıtlar bir dayanak noktası oluşturamamaktadır. Yine de yazıtların fasat ile aynı zamanda yazıldıkları kabul edilmektedir¹⁷³. Ayrıca halen, Phryg alfabesinin Phryglere, İ.Ö. 8. yüzyılda Fenikelilerden mi yoksa Yunanistan ve Lykia üzerinden mi geçtiği ortaya konulamamışsa da, alfabenin en erken İ.Ö. 700 yıllarında Phrygia'da kullanılmış olabileceği ileri sürülmektedir¹⁷⁴. Ayrıca yazıtlarda tarihsel anlamda adı geçen tek kişi Midas'tır. Midas Anıtı'nın yaptırılmasında kral olarak adı geçen Midas, son krala, anıtın yapımının İ.Ö. 8. yüzyılın sonuna ya da İ.Ö. 7. yüzyılın başlarına tarihlenmesi kaçınılmaz olarak görülmektedir¹⁷⁵.

Tarihlendirme yapılabilen elemanlar ise fasat bezemeleri ile anıtın biçimidir. Küçük anıtlarda yalnızca yan ve çatı kirişlerinde, büyük anıtlardaysa çatının altında kalan tüm cephede yer alan

¹⁶⁹Naumann, 1983, 56

¹⁷⁰Akurgal, 1968, 17 v.d.

¹⁷¹ibid, 1961, 127

¹⁷²Haspels, 1971, 101

¹⁷³Naumann, 1983, 56

¹⁷⁴Young, 1958, 139

¹⁷⁵Naumann, 1983, 58

bezemeler birliktelik içindedir. Köşeye yerleştirilmiş, kare derinlik verilerek oluşturulan küp, geometrik ana biçimdir. Oldukça bezeli kaya fasatlarının çoğunda, ya çerçeve ya geison bezenmiş ya da dama taşı motifi sıralanmıştır. Haç bezemeli olanlar, pişmiş toprak plakalarla karşılaştırılmaktadır. Anıt bezemelerindeki ayrımlar, özellikle Midas Şehri ve çevresindeki atölyelerin karakteristiği biçiminde yorumlanabilir.

Dört kaya anıtındaki (Midas, Maltaş, Büyükkapıkaya, Arslankaya) ikincil bezeme olan küplerde, meander motiflerinin aralarından/içlerinden geçen ya bir kare ya haç ya da yarım haç (bir L biçimi) yer almaktadır¹⁷⁶. Kaya fasatlarında benzer bezemelerin kullanılması nedeniyle tarihlemede zaman ayırımını verebilecek noktaları bulmak olanaksız görünmektedir. Sonuçta tüm anıtların geniş bir yapı sürecinde, olasılıkla da Midas Anıtı ile bağlantılı yapıldıkları ortaya çıkmaktadır¹⁷⁷.

Bezemeleri çevreleyen bantların ya da kafes gibi tek geometrik motiflerin seçimi, İ.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Olgun Phryg ve Geç Hitit Dönemleri seramikleriyle karşılaştırıldığında, Midas Şehri'nde yaklaşık İ.Ö.675'e, Sangarios'un doğusunda yaklaşık İ.Ö. 600'e kadar inilmektedir¹⁷⁸. Ancak geometrik motiflerin, basit gruplama prensiplerinden, zamandaşlık çıkartmaya çalışmanın tek yönlülük olacağı göz ardı edilmemelidir.

Geometrik ilkelere göre bezenmiş Hyacinth Anıtı floral motifler içerirken, Arslankaya ve Büyükkapıkaya Anıtları hayvan betimlerine sahiptir. Bunlar Phryg seramiklerinde görülmeyen geç özellikler taşırlar¹⁷⁹. Hyacinth Anıtı'nın akroteri Pazarlı ve Gordion'da bulunan pişmiş toprak plakalardaki hayat ağacı ile koşuttur. Hayat ağacı motifi Phrygler tarafından, Lydia üzerinden Aeolis bölgesinden alınmış ve Gordion ile Pazarlı'da ancak İ.Ö. 6. yüzyılda uygulanmıştır¹⁸⁰. Böylelikle Hyacinth Anıtı İ.Ö. 6. yüzyıldan önceye tarihlendirilmemektedir¹⁸¹.

Arslankaya Anıtı'ndaki arslanlara stil ve motif yönünden yakın olan ve daha iyi korunmuş örnek, Hitit/Geç Hitit Dönemleri geleneğini

¹⁷⁶Naumann, 1983, 58

¹⁷⁷ibid, 58

¹⁷⁸Akurgal, 1955, 39

¹⁷⁹Naumann, 1983, 59

¹⁸⁰Akurgal, 1955, 39, Taf. 54, 55a

¹⁸¹Naumann, 1983, 59

taşıyan Arslantaş Anıtı'ndakilerdir¹⁸². Niğde İli yakınındaki Göllüdağ Geç Hitit Dönemi arslanlarındaki yüreğe benzer kulak, kısa ve açık ağız, burun, yele ve bacaklar arasına kısırılmış kuyruk, Arslankaya Anıtı ile benzer özelliklerdir¹⁸³. Geç Hitit Dönemi arslanlarının bir çok özelliği, Hellen sanatçılarınca da hiç değiştirilmeden kullanıldığından, bu motif neredeyse gelenekselleştirilmiştir.

Geç Hitit Dönemi'nde ayakta duran hayvan figürleri çoğunlukla insan gövdesiyledir¹⁸⁴. Karatepe'deki bir orthostat üzerinde¹⁸⁵, ayakta duran hayvanlar betimlenmiştir. Phrygia'da, Gordion'da ele geçen plakalarda, İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen¹⁸⁶ ayakta betimlenmiş arslanlar görülebilir. Sfenks de doğulu bir motiftir ve Geç Hitit Dönemi'nden itibaren Hellen sanatında da olduğu gibi kullanılmıştır. Arslankaya'daki sfenksler, insana benzeyen yüzlerini öne, Geç Hitit sanatının tanımadığı, ancak Yunanistan'da Orientalizan Dönem'den itibaren yaygınlaşan biçimde, izleyiciye çevirmişlerdir¹⁸⁷.

Midas (İ.Ö. 700 yılları) döneminden başlayarak Phrygia'nın Yunanistan ile ilişkisi bulunmaktadır. Midas'ın kendisi bile Delphi'ye adak armağanları sunmuş, hatta Kyme'den İonialı bir kadını eşi yapmıştır¹⁸⁸. Bu ilişkilerin zayıf olduğu, İ.Ö. 8. yüzyılda Phrygia'da, hiç bir biçimde ithal Hellen malzemesine rastlanmadığından dolayı söylenebilir¹⁸⁹. Hellen etkisi, Phrygia'nın Lydia egemenliği altına girmesinden, yani Lydialıların Kimmerlere karşı kazandığı zaferden sonra söz konusu olacaktır¹⁹⁰. Fasat bezemelerinin benzerliği, anıtların kronolojik bir sıraya konulmasını zorlaştırdığından, anıtların konumlarından yola çıkma yöntemi kullanıldığında, görkemli yerlerde yapılmış büyük anıtları merkez ve böylece de daha eski olarak kabul etmek gerekmektedir¹⁹¹. Küçük anıtlar bunlardan sonra gruplandırılmaktadır. Midas Anıtı bir merkez olarak ele alındığında Hyacinth Anıtı ona bağlı olacaktır.

---

¹⁸²Naumann, 1983, 59

¹⁸³Akurgal, 1949, 39 v.d., Taf.36

¹⁸⁴Naumann, 1983, 60

¹⁸⁵Orthmann, 1971, 306

¹⁸⁶Naumann, 1983, 60

¹⁸⁷ibid, 61

¹⁸⁸Heredotos, I, 14

¹⁸⁹Naumann, 1983, 61

¹⁹⁰ibid, 61

¹⁹¹ibid, 61

Maltaş Anıtı ikinci bir noktadır ve zaman açısından Midas ile Arslankaya arasında yerleşmektedir¹⁹².

Maltaş ve Midas Anıtları, özenli geometrik bezek ve simetrik fasat düzenlemesi yönünden benzerlerdir. Maltaş ve Arslankaya Anıtları'nda ise ızgara sisteminin varlığı ortaktır¹⁹³. Ancak Arslankaya Anıtı hayvanlar nedeniyle daha geç gözükür ve İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁹⁴. Bu gruba, podyumundaki hayvan frizinden dolayı Büyükkapıkaya ve daha basit Küçükkapıkaya Anıtı da dahil edilmelidir.

Kybele betimleri motifsel açıdan en erken Kargamış'ta, Kale'de yer alan cepheden gösterilmiş Kubaba'ya bağlanmaktadır (Kat.No. 31, Lev. XXXIII, 3).

---

¹⁹²Naumann, 1983, 61

¹⁹³ibid, 61

¹⁹⁴ibid, 61

2.3.STELLER ÜZERİNDE KYBELE

Kybele, fasat mimarisi ilkesiyle düzenlenmiş stellerde de "evi"nde gösterilmek istenmiştir. Bugüne dek kısmen fragman niteliğinde, Ankara yakınlarında iki, Gordion'da ise bir olmak üzere, üç stel ele geçmiştir (Harita.2). Phryg sınır bölgesinde yer alan Daday ve Beydeğirmen'de bulunan iki basit stel de Phryg etkisi taşımaktadır. Steller "kuşlu Kybele" betimlemesinden ayrı olmakla birlikte, buluntu yerleri nedeniyle Phryg Kybelesi olarak tanımlanmaktadır.

1.Bahçelievler Steli

Ankara, Bahçelievler'de bulunan andezit taşından stel (Kat.No. 10, Lev. XV), bir kaya fasatını anımsatmaktadır. 1.75 m. yüksekliğinde ve alt bölümü kırık olan stel, yukarıya doğru daralarak bir akroterle son bulmaktadır¹⁹⁵. Kybele'yi çerçeveleyen nişin iki yanında bir meander sırası görülmektedir. Üçgen alınlığın ortasında bir sütun yer alır.

Stel yüzeyine oyulmuş nişte, tanrıça cepheden ve ayaktadır. Nişin tüm yüksekliğini kaplayacak biçimde, yüksek kabartmadır. Yine de kabartmanın yüksekliği, nişin derinliğinden taşmamaktadır.

Tanrıça tüm vücudunu örten başörtü ve manto giymiştir. Başında yüksek polos vardır. Zarif ve uzun-oval yüzü, yapraklı tacının kare ve dil motifleri ile zengin bezemeli polosunun altından görülmektedir. Gözleri, belirgin göz kapakları ile plastik bir görünüm kazanmıştır. Yanakları dolgun, elmacık kemikleri belirgindir. Hasar görmüş burnun altındaki küçük ağzının yanları, yukarıya kaldırılarak gülümseme ifadesi verilmiştir.

Giysisi eğri ve simetrik olmayan kıvrımlarıyla omuzdan bele kadar inmiş, belde yer alan kemerle sıkılmıştır. Eteği sol yanda dik kıvrımlarla ayaklarının üzerine kadar ulaşmaktadır.

Tanrıça, göğsünün üzerinde duran sağ elinde gaga ağızlı bir testi tutar. Belin biraz yukarısındaki sol eli, mantosunun altından çıkarak bir kuşu tutmuştur.

Bahçelievler'de "Ankara Kabartması" olarak adlandırılan bir kabartma bulunmuştur¹⁹⁶. Diğer on adeti ise Ankara çevresinde ele geçmiştir¹⁹⁷ (Lev. XVI, XVII). On ortostatın hepsi kızıl andezit

¹⁹⁵Naumann, 1983, 62, Kat.Nr.18, Taf. 5,2

¹⁹⁶ibid, 63

¹⁹⁷Güterbock, 1946, 74 v.d., Abb. 22-29

taşındandır ve aşağı yukarı aynı büyüklükte dirler. Yaklaşık 0.900 - 1.40 m. yüksekliğinde ve 1.50 m. uzunluğundadırlar¹⁹⁸. Bunların dokuzunun üst bölümünde, değişik biçimlerde kenet delikleri vardır. Bu delikler orthostatların bir duvara arkadan bağlanmış olabileceklerini ortaya koymaktadır. Her bloğun üstünde bir hayvan kabartması; dört blokta arslan, iki blokta sfenks, bir blokta at, diğerinde anka kuşu ve sonuncusunda çok tahrip olmuş, olasılıkla kanatlı bir hayvan kabartması¹⁹⁹ bulunur. Tüm hayvan kabartmaları Geç Hitit Dönemi'nin en erken stilinde işlenmiştir²⁰⁰. Orthostatlardan bazılarının, kişilerin düzenlediği kutsal alanlara, bazılarının da tümülüs gömülerine ait oldukları düşünülmektedir²⁰¹. Ayrıca Gordion'da bulunan, tanrıçayı bir boğanın yanında gösteren küçük bir kireçtaşı kabartmadan yola çıkarak, bu orthostatlardan bazılarının, Bahçelievler Kybele Steli ile birlikte bir yapının duvarında yer aldığı iddia edilmektedir²⁰².

Orthostatlardaki hayvan kabartmalarından arslanlar ve sfenksler, Arslankaya'daki Kybele'ye ait hayvanları anımsatarak, orthostatların Kybele kültürüyle ilişkili oldukları olasılığını kuvvetlendirmektedirler.

2.Gordion Kybele Steli

Gordion'da bir buluntuyla bağlantısı olmaksızın ele geçen, kırmızı bazalttan, daha küçük bir Kybele steli (Kat.No. 11, Lev. XVIII), Bahçelievler steli ile çok benzerdir. Stel yüzeyinde, Tanrıça'nın Evi'ni simgeleyen alan tahrip edilmiş olmasına karşın, tanrıça betimi hemen hemen tamamıyla korunmuştur. Kybele'nin Evi'nden geriye kalanlar, tanrıçanın başının üzerindeki lento ile sağ üstte çatının bir bölümüdür. Bahçelievler Kybelesi'nden ayrı olarak, Kybele burada alttan dışarı taşmaktadır. Her iki tanrıça aynı giyinmiş ve aynı duruşta olsa da, üslup ayrılığı görülmektedir²⁰³. Gordion tanrıçası daha kaba, daha az bezemeli ancak organik görünümlüdür. Geniş ve alçak polosun altından çıkarak tanrıçayı saran başörtü ve mantodan oluşan çarşafı, yuvarlak yüzünü çevreleyen saçlarını örtmektedir. Kolların üst bölümündeki kontür, aynı zamanda giysisinin yanını da oluşturmaktadır. Giysisinin dikey kıvrımları kazınmış çizgilerle belirtilmiştir. Manto sağda

¹⁹⁸Akurgal, 1949, Taf. XLVIIIb - L

¹⁹⁹Naumann, 1983, 63

²⁰⁰ibid, 63

²⁰¹Buluç, 1988, 19 - 21

²⁰²Naumann, 1983, 64

²⁰³ibid, 64, Kat.Nr.19, Taf. 5, 3

gövdenin önünde toplanmış ve on kıvrımla aşağıya indirilmiştir. Kıvrımlar, gövdeye uyan yumuşak kavislerle verilmiştir. Kybele sağ elinde düz bir tabak, sol elinde eğri gagalı bir kuş tutmaktadır²⁰⁴.

3.Etlik Steli

Ankara, Etlik'te bulunan stel (Kat.No. 12, Lev. XIX, 1), geometrik olmayan figüratif betimli tek örnektir²⁰⁵. Sarımsı kireçtaşı bloğun yarıya yakın bölümü yoktur. Sağ yanı keskiyle kopartıldığından bu yüz, bugün daha açık renktedir.

Kybele'nin betimlendiği evin fasadı, çatılı ve çerçevesiz büyük bir nişten oluşmaktadır. Çatı altında, kaya anıtlarında olduğu gibi ahşap kirişler verilmeye çalışılmıştır. Çatıda boynuz biçimli bir akroter işlenmiştir. Geison eğrisinin ortasında büyük bir volüt bulunmaktadır. Çatının altındaki yapı cephesinde, yere kadar ulaşmayan, aşağıda bir çeşit kaide sayılabilecek yüksekliğe sahip, hafifçe çukur niş yer almaktadır. Ortasında giyimli bir yaratık kabartma işlenmiştir²⁰⁶. Arslana benzer başlı bu yaratığın, ağzı açık, yelesi oldukça kabarıktır. Her iki kolunu başı üzerine kaldırmış, geniş pençeleri ile belirgin kanatlı güneş kursunu ve hilalin yer aldığı gökyüzünü korumaktadır²⁰⁷. Hafifçe kıvrık ve öne uzatılmış bir insan bacağına sahiptir. Diğer bacak ayaklarına kadar inen giysinin altında gizlenmiştir.

Nişin içini doldurur görünümündeki tanrıçanın yüksek polosunu ve büyük kafası, tüm figürün yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Yukarıya doğru hafifçe genişleyen polosun üzerinde bezeli bantlar bulunmaktadır. Uzun yüzlü tanrıçanın dar alını, polosun altından görülmektedir. İri, badem gözlüdür. Burnu ve ağzı tahrip olmuştur. Kat kat saçları yanlardan omuzlara kadar inmiştir. Diğer Kybele betimlerinden ayrı olarak omuzlardan inen mantoyludur. İçine giydiği giysi mantonun altından seçilir. Üst parçası düz olan mantosunun kıvrımları, dikey çizgilerle verilmiştir. Yere kadar uzun manto, sol yanda kıvrılarak kemer içine sokulmuştur.

Kybele göğsünün üzerindeki sağ elinde derin bir kap (kadeh ?) tutmaktadır. Diğer eli ve atribüsü görülememektedir.

Etlik stelindeki özellik, tanrıçanın yanlarında yer alan yaratıklardadır. Bahçelievler stelinde ve kaya cephelerinde simetrik

²⁰⁴Naumann, 1983, 65

²⁰⁵ibid, 65, Kat.Nr.20, Taf. 5,4

²⁰⁶ibid, 65

²⁰⁷ibid, 65

yapılmış kabartmaların varlığı göz önüne alındığında, stelde bir yaratığın daha olması beklenmektedir²⁰⁸. Bu simetri Geç Hitit Dönemi'nde betimlenen yaratıklarda da uygulanmıştır. Hititlerden itibaren güneş kursu ile birlikte betimlenen yaratıkların²⁰⁹, yeryüzü ile gökyüzü arasında bir elçi olarak Doğa ve Gökyüzü Tanrıları'na ait olduğu kabul edilmektedir²¹⁰. Etlik Kybelesi'nin de böylelikle Doğa ve Gökyüzü Tanrıçası sıfatıyla tanımlanmak istenmiş olabileceği iddia edilmektedir²¹¹. Geç Hitit Dönemi'nde yaratıklar, en azından Kubaba'nın çevresinde görülmüştür. Zincirli'deki orthostatlar dizisinde bir yaratık²¹² tanrılar alayının arkasında yürümektedir. Kargamış'taki "Great Staircase"de çıplak bir yaratık ya da tanrı, tanrıların arkasında durmaktadır²¹³. Böylece Phryglere ait dinsel betimlemelerin Hitit ve Geç Hitit Dönemleri'nden etkilendiği düşünülebilir. Aksi takdirde Phryg sanatında yaratıklara rastlanmayabilirdi.

Bu özellikler yine de stelin tarihlenmesi açısından çok fazla katkıda bulunamamıştır. Çünkü stil özellikleri incelendiğinde, Hitit ve Geç Hitit Dönemleri betimleriyle özdeşleşemeyen öğeler vardır. İnce, uzun ve akıcı betim, başın küçük işlenmesi, Phryg hayvan betimlemelerine daha yakındır.

4.Daday Steli

Paphlagonia'daki Daday'ın yakınlarında, bir altyapı çalışması sırasında mermer stel (Kat.No. 13, Lev. XIX, 2) bulunmuştur. Stelin yanları oldukça tahrip görmesine karşın, dört yüzünün yanları işlenerek düzgünleştirilmiştir²¹⁴. Stelin tümünü kaplayan tanrıçanın başında, alçak, ancak geniş bir polos, onun üzerinde de omuzlara kadar inmiş başörtü bulunmaktadır. Hasar görmüş yüzü alçak kabartmadır. Gözleri şişkinleştirilerek belirginleştirilmiştir. Tanrıça sağ kolunu yukarıya kaldırarak, elini iki göğsünün arasına koymuştur. Sol kolu hafifçe kıvrık

²⁰⁸Naumann, 1983, 66

²⁰⁹Bittel, 1975, 135, Relief 28/29, Abb.113, Taf. 57, 159, Relief 67, 68, Taf.

42, 43

²¹⁰Naumann, 1983, 67

²¹¹ibid, 67

²¹²Orthmann, 1971, Zincirli B/16

²¹³ibid, Karkemis C/4

²¹⁴Naumann, 1983, 84, Kat.Nr. 25, Taf. 8,1

olarak gövdenin önüne doğru gelmektedir. Duruşu Etlik Kybelesi (Kat.No. 12) ile karşılaştırılabilir. Gövdesinin alt bölümünde giysi görülmemektedir. Üstündeki parçanın çok düzgün ve sade olduğu ya da üstünün çıplak bırakıldığı düşünülmekte ama hangisi olduğu kesinlikle bilinmemektedir. Bu haliyle Etlik ve Boğazköy (Kat.No.,15) Kybeleleri'ne yakınlaşmaktadır. Belden aşağı belirgin olan giysi kemersizdir. Kalçalarından itibaren hafifçe genişleyen giysisi, dikey denebilecek sekiz kıvrımlıdır.

Tanrıçanın duruşu, doğulu bir karakteri yansıtmaktadır. Göğüslerin bastırılması, ellerin alt gövdeye konulması, çoğunlukla çıplak tanrıçalarda bereketin işareti olmuştur²¹⁵.

Daday stelinde, Suriye-Kıbrıs Ana Tanrıça betimleme karakteri, yerel ve bugüne dek daima giyimli gösterilmiş tanrıçaya taşınmıştır²¹⁶. Öte yandan Arkaik - İon etkileri de kuvvetli gibi görünmektedir. Özellikle İ.Ö. 575-500 yıllarına tarihlenen ve Berlin Müzesi'nde bulunan Milet Adak Kabartması²¹⁷ ile karşılaştırıldığında etkileşim açıktır.

Daday Steli için, Paphlagonia'da, Arkaik formların uzun süre kaldığı göz önüne alınarak, tarihlendirme sınırının aşağı doğru açık bırakılması gerekmektedir. Bu durumda stel, İ.Ö.6. yüzyıla tarihlenmektedir²¹⁸.

5.Beydeğirmen Steli

Beydeğirmen'de istasyonun 3 km. uzağında bulunan stel (Kat.No. 14, Lev. XX) kabaca işlenmiş, büyük olasılıkla bitirilmemiştir²¹⁹.

Kadın betimi cephedendir. Gövdesi zayıf ve stilize edilmiştir. Büyük yapılan başında, kaşları kavisle belirtilmiş, gözleri plastik işlenmiştir. Kısa ağız, dar bir çizgiyle verilmiştir. Kalın boynu ve köşeli omuzları vardır. Her iki kol da göğsünün üzerindedir. Göğsünün arasındaki sağ elinde yuvarlak bir cisim -olasılıkla nar- tutmaktadır. Sol elinde uzun, oval bir nesne -iğ, alabastron- bulunmaktadır. Tanrıçanın üst gövdesinin çıplak ya da düzgün ve sade bir giysiyle olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Kalça üzerinde geniş bir kemer takılıdır.

²¹⁵Naumann, 1983, 85

²¹⁶ibid, 85

²¹⁷ibid, 85

²¹⁸ibid, 85

²¹⁹ibid, 85, Kat.Nr.26, Taf.8, 2

Etek yanlarda düz, önde otuziki kıvrımdan oluşan ince pillere sahiptir.

Hititlerin çekirdeğini oluşturan bölgede, yukarı Halys'te ele geçen bu steldeki kadın, Geç Hitit Kubaba'sı yazıt ve betim açısından kanıtlanabildiğinden, Kubaba-Kybele'den başkası olmamalıdır. Yanı tanrıçayı sarar gibi görünen stel formu, daha çok Phryg özelliği olup, Hitit Dönemi'nde kanıtlanmamıştır. Frontal duruş ile geniş üst gövde Phryg özelliğidir. Kalın kemerin altından çıkan ince pilli etek Hitit, Geç Hitit ve Phryg Dönemleri'nde de bilinmektedir²²⁰. Benzer bir kemeri Ivriz, Geç Hitit kabartmasında²²¹ tanrı üzerinde görebiliriz. Üst gövdenin çıplak betimlenmesi Suriye etkisini göstermektedir. Atribülerden nar, Geç Hitit Dönemi bereket sembolüdür ve Kubaba'da kullanıldığı gibi, Phrygia'nın doğusunda da bilinen bir atribü olmuştur. İğ ise, Geç Hitit kadınının atribüsü olmalıdır²²². Kareye yakın yüz nedeniyle de stel, Geç Hitit Dönemi'nden çok Phryg Dönemi'ne tarihlenmektedir²²³.

2.4. BOĞAZKÖY KYBELE BETİMİ

Boğazköy, Büyükkale'nin güney kapısındaki Eski Hitit surları üzerine inşa edilmiş Hitit K Arşiv Binası kazı çalışmaları sırasında, sur duvarı kulesinin dış yanında, moloz temizliğinde bir kadın başı bulunmuştur²²⁴. Bu başın yaklaşık 0.300 m. daha kuzeyinde, hemen hemen aynı düzeyde iki küçük erkek figürü ele geçmiştir. Parçalar Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde P. Steyer tarafından bir araya getirilmiştir²²⁵.

Kült betimi (Kat.No. 15, Lev. XXI) kireçtaşıdan ve yüksek kabartmadır. İki refakatçi erkek figürü ile tanrıçanın oturtulduğu kaide yaklaşık 0.830 m. yüksekliğinde, 0.570 m. genişliğindedir. Tanrıçanın boyu polosuyla birlikte 1.26 m.'dir. Cepheden betimlenen tanrıça kabartmasının boynundan bele kadarki bölümü ele geçmemiştir. Ancak bazı parçalarla sağlanan ilişkiyle tümlenmeye gidilmiştir.

Yüksek polos üç aşamalıdır. En üstte bir sıra damla, altında kalın

²²⁰Orthmann, 1971, Karatepe A/6; Zincirli K/2; Karkemis K/1; Maraş C/1

²²¹Bittel, 1976, Abb.268

²²²Orthmann, 1971, Maraş C/5

²²³Naumann, 1983, 87

²²⁴ibid, 71

²²⁵ibid, 72

ve yuvarlatılmış dört sıra yiv, en altta da inci sırasının üzerinde yaprak dilimleri yer alır. Saçları, polosunun iki yanından lüleler biçiminde taşmakta, saçların bitiminde kulaklarındaki küpeler görülmektedir. İri gözleri, yukarı kıvrık çizgilerle gülümseme verilmiş dudakları ve dolgun bir yüzü vardır.

Göğüs üzerinde, bazı küçük parçalar, geometrik motifli bir takıya işaret etmektedir²²⁶. Tanrıçanın sağ kolu büyük bir olasılıkla kıvrıktı, eli ise göğüs üzerinde durmaktaydı²²⁷. Ancak elin göğüs üzerindeki yeri kesin olarak bilinmemektedir. Bu elinde bir atribü taşıyor olmalıdır. Yine kıvrık olması beklenen sol kolun yalnızca parmakları vardır. Elinde çiçekli bir nar taşımaktadır²²⁸. Geç Hitit Dönemi örnekleri ile karşılaştırıldığında sağ elde tutması beklenmektedir. Bilinmeyen bir başka özellik de, mantonun belin üzerinde nasıl olduğudur. Belinden itibaren dikey kıvrımlardan oluşmuş eteği görülür. Giysi incelendiğinde, Ankara, Etlik ve Gordion stelleri ile birlikte ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu üç steldeki giysiler, Boğazköy'deki gibi organik ya da doğaya bağımlı betimlenmiştir. Ankara ile Gordion betimlemelerinde üst bölüm pilili gibidir ancak Etlik tanrıçasının giysisi, varsa, üstte düzdür. Bu giysilerin üzerinde, olasılıkla büyük bir şal gibi pelerin-manto bulunmaktadır. Manto, Ankara ve Gordion'dakilerde başın üzerinden inmekte, Etlik ve Boğazköy'dekilerde omuzlarda kalmaktadır. Boğazköy Kybelesi'nin manto kıvrımları düzgün bir biçimde stilize edilmiştir. Ön yanda karşıt kıvrımlar yer aldığından, yalnızca dıştaki uç değil, yukarı yanın uzun bölümü de kemer içine sokulmuş olmalıdır. Geç Hitit Dönemi kabartmalarında her iki ucun kemer içine sokulduğu görülür ama bu manto daima kısadır²²⁹.

Gordion Kybelesi'nde manto, sade bir biçimde, Bahçelievler Kybelesi'nde ise kıvrımları bezeli olarak düzenlenmiştir. Etlik'te mantonun ön yandan kavisle yukarı çekilmiş olması gerekmektedir. Bir yanı toplanmış uzun mantoları, Samos-Ion Kore'leri (İ.Ö. 6. yy.) ile karşılaştırmak olasıdır, zira çok benzerdirler²³⁰.

Gordion stelindeki tanrıça en erken örnek olarak ele alınmaktadır. Stel, bu durumda İ.Ö. 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir²³¹. Ankara ve Boğazköy tanrıçaları ise biraz daha erkene verilmekte,

²²⁶Naumann, 1983, 73

²²⁷Bittel, 1963, Abb.3

²²⁸ibid, Abb.3

²²⁹Orthmann, 1971, Maraş A/1

²³⁰Bittel, 1963, 12

²³¹Naumann, 1983, 77

merkezi Phrygia'ya, Samos-Ion Koreleri'nden kısa bir süre önceye ait oldukları kabul edilmektedir²³². Böylece, drapeli mantonun bir Phryg giysisi olduğu ve önce "Phrygialı Ana"nın taşıdığı, daha sonra Hera'ya geçtiği düşünülebilir²³³.

Polosta en altta görülen yaprak dilimleri bir tacı anımsatmaktadır. Polos ile taç, Hitit ve Geç Hitit tanrılarının alışılmış başlıklarıdır ancak biricik kullanılanı da değildir²³⁴. Geç Hitit Dönemi'nde tanrıçaların dışında, ölümlülerin de taktığı daima alçak ve düz, alçak ya da yuvarlak betimli, hiç bir zaman yukarıya genişletilmemiş polos vardır²³⁵. Polos yaklaşık İ.Ö. 8. yüzyılda Doğu'dan Yunanistan'a girmiştir²³⁶. Yunanistan'da Phryg örneklerine benzer ölçülerdedir ancak kural olarak alçak ve silindirik kalmıştır²³⁷. Polosların hemen her formu doğuda ve batıda kullanılmıştır. Boğazköy Kybelesi'nin polosunu, biçim ve anıtsallığı açısından Phryglidir. Anıtsallığı, Salmanköy (Kat. No. 21) tanrıçasınıninkine benzerdir.

Tanrıçanın yanlarda yukarıya kıvrılmış dudak kenarları ile vurgulanan gülümsemesi İ.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Kıbrıs'tan, daha sonraları Ion-Hellen Arkaik yapıtlarından tanınmaktadır²³⁸.

Tanrıça, her iki yanındaki auloi ve kithara tutan figürler ile uyumlu bir bütün oluşturmuştur. Figürler tanrıçanın yaklaşık yarısına kadar ulaşmaktadır. Grup, kabartma ile plastik arasındadır. Tanrıça arkadan kesilmiş gibi işlenmiştir. Ama refakatçilerde plastik betimlemenin yanı sıra hareket de gözlenmektedir²³⁹. Hatta kithara çalan figür sağ bacağını hafifçe öne koymuştur. Refakatçilerin yüz biçimi -büyük badem gözler, kalın kaşlar, dar ve düzgün alın, küçük ağız- Geç Hitit geleneğine çok yakındır²⁴⁰. Tanrıçanın refakatçileri için, mitolojide Korybas olarak geçen, ölümlü Kybele'nin Oğlu'nun adı²⁴¹, "Korybant"lar biçimiyle kullanılmaktadır.

---

²³²Naumann, 1983, 77

²³³ibid, 77

²³⁴ibid, 74

²³⁵ibid, 74

²³⁶ibid, 74

²³⁷ibid, 74

²³⁸ibid, 76

²³⁹Bittel, 1963, 10

²⁴⁰Akurgal, 1949, Taf. XLIL

²⁴¹Naumann, 1983, 77

Bittel bu adlandırmaya kuşkuyla bakmakta ve Phryg Boğazköyü'nde kesinlikle başka adları olduğunu savunmaktadır²⁴². Ancak, Kybele kültüründe müzik yapanlar Korybantlardır²⁴³. Müzik araçları da flüt, tef, davul, dümbelek ve çingiraktır.

Tanrıçanın solundaki refakatçinin çaldığı auloi, Akdeniz çevresinde eski bir çalgıdır. Auloi çalınması en azından İ.Ö. 9.-8. yüzyıllardan itibaren Kybele kültü ile bağlantılıdır²⁴⁴. İkinci refakatçinin çaldığı kithara Akdeniz çevresinde yerel olarak İ.Ö. 3. binyıldan itibaren bilinmektedir²⁴⁵.

Kybele, Boğazköy'de de evinde gösterilmiştir. Bu yapıt, Kale'nin batı kulesi ile doğu kapısının giriş odası arasındaki köşeye, büyük bir olasılıkla Geç Phryg Çağı'nda, İ.Ö. 7. yüzyılda yapılmıştır²⁴⁶. Kült betimli küçük tapınak, kentin dış bölümünde yer almaktadır. Arkası Kapı kulesine, önü ise geniş bir alana bakmaktadır²⁴⁷. Kabaca işlenmiş taşlardan, Hitit spolyen tekniğinde yapılan nişi, kazıda ortaya çıkarılmıştır²⁴⁸. Niş arka duvarında 2 adet geniş ve 0.400 m. yüksekliğinde bir taş bulunmuştur. Alçak olan iki tanesi de nişin ön tarafında ele geçmiştir. Alçak olan taşların, önündeki düzlüğün düzeyinden 0.300 m. yukarıda olan niş tabanını, arka duvardaki taşların da kaideyi oluşturduğu, bu plinthosun üzerinde ise figür grubunun yer aldığı kabul edilmektedir²⁴⁹. Nişin sağında, bu alana inşa edilmiş ve nişin sağ kanadı üzerinden biraz dışarı taşan iri taşlardan basamaklı bir sıra yer alır²⁵⁰. Niş, sıra ve kapıya çıkış yolu arasındaki yaklaşık 4 m. genişliğinde ve 8 m. uzunluğundaki alan, küçük taşlardan oluşturulmuş, bir sıra iri taşla da kapı girişinden ayrılmıştır.

Kaide üzerinde giriş oyukları ve yanmış giriş artıkları, ahşap bir yapının, bir kült evinin varlığını ortaya koymaktadır²⁵¹.

---

²⁴²Bittel, 1969, 20

²⁴³Strabon, X, 468 v.d.

²⁴⁴Naumann, 1983, 78

²⁴⁵ibid,78

²⁴⁶ibid, 81

²⁴⁷Bittel, 1969, 7v.d.

²⁴⁸Naumann, 1983, 81

²⁴⁹Naumann, 1983, 81

²⁵⁰ibid, 81

²⁵¹ibid, 81

Aynı görüşü Bittel de paylaşmaktadır²⁵². Kaide genişliği olan 0.570 m.'lik alanın dışında, sağda ve solda 0.465 m.'lik bir boşluk, ahşap bir çerçeveyi çağrıştırmaktadır. Nişin yan ve arka duvarlarında, alçı sıva kaplı olduğu yanmış parçalardan saptanmıştır²⁵³.

Kybele burada, kapının önünde kentin koruyucusu olarak -tıpkı Deliklitaş Kale'sindeki gibi - betimlenmiştir. Aynı zamanda duvarları ve kaleleri korumayı üstlenmiştir. Kapının önündeki alanın, bankın üzerinde tanrıçaya kurban kesilebilmesi için oluşturulduğu açıktır. Törenlerse, niş ve bankın önünde gerçekleştirilmiş olmalıdır²⁵⁴.

Duvar, kapı ve kutsal alan İ.Ö. 6. yüzyılda bir yangın felaketi ile tahrip olmuş ve bir daha da yenilenmemiştir. Kapı ve niş molozları arasında İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlene²⁵⁵ seramik parçaları bulunmuştur. Bu seramikler, kült betiminin tarihlendirilmesi açısından bir "terminus ante quem"dir.

Boğazköy'de bu kutsal alanın planı ile benzerlik gösteren yer Tapınak I magazinleri önündeki 8 m. genişliğinde, Phryg yapısı kalıntılarıdır²⁵⁶. Kalıntılar İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Phryg yapı kalıntısının bulunduğu yer, kutsal alanın kapı ile bütünlüğü, planı, ahşap bölümleri, kaidesi ve kanat önündeki bankı ve kaide üzerindeki kurban çukuru, Kybele için bir kült yerini düşündürmektedir. Bu düşünceyi buluntular -çok sayıda doğan figürleri ve arslan kabartmalı bronz disk - da destekler görmektedir. Böylece, Boğazköy'de İ.Ö. 8.yüzyılın ikinci yarısında Kybele kutsallaştırılmıştır²⁵⁷.

2.5.KYBELE HEYKELLERİ

1. Çağköy Heykeli

Ankara İli, Ayaş İlçesi'nin 15 km. kuzeybatısında, Çağköy'de, alt gövdesinin yarısı ele geçmiş, kırmızı andezit taşından bir Kybele heykel parçası bulunmuştur (Kat.No. 16, Lev. XXII). Ancak heykel parçası 1969, 1970 yıllarında Hükümet Binası'ndan kaybolmuştur. Bittel, Ayaşlı

²⁵²Bittel, 1969, Abb.8

²⁵³Naumann, 1983, 82

²⁵⁴ibid, 82

²⁵⁵ibid, 82

²⁵⁶ibid, 82

²⁵⁷ibid, 82

birinden edindiği fotoğrafla tanımlama yapabilmiştir²⁵⁸.

Heykelden kalan, gövdenin üst bölümü ve başıdır. Tanrıça oldukça yüksek, tiara biçimli, üstü yuvarlatılmış, bezeli bir polos ve başörtüsü taşımaktadır. Başörtüsü arkadan aşağıya inmektedir. Saçlarının lüleleri, yüzünün hatları Ankara Kybelesi'ni andırır.

Üst gövdesindeki ince giysisinin dikey kıvrımları Hellen-Arkaik Korleri'ni anımsatmaktadır²⁵⁹. Kolların duruşu Ankara ve Gordion stellerine benzerdir. Sol elinde bir kuş, sağ elinde tabak tutar. Kalçaları gövdesinin alt bölümünden keskin bir hatla ayrılmıştır. Düzgün kıvrımlı giysisinde kemeri yoktur. Bu yönüyle ev cephelerindeki Kybele betimlerinden ayrıdır. Çağköy betimindeki giysi, Atina'daki Arkaik Attika Koreleri ile benzerdir²⁶⁰. Arkaik Attika Koreleri'nin üzerlerinde ek olarak verev manto bulunmaktadır. Polos ve başın duruşu, biçimi, kolların duruşu ve atribüleri ile tanrıça, Gordion Kybele steli ile özdeşir.

2.Gordion Heykeli

Gordion'da, 0. 220 m. yüksekliğinde, kırmızı trasitten bir heykel parçası ele geçmiştir (Kat.No. 17, Lev. XXIII,1, 2). Parça, bir kadının üstü ve başından oluşmaktadır. İşlenişi kaba ve orantısız, baş oldukça büyüktür. Saçları ortadan ayrık, altında kahküllüdür. Arkaya taranarak ensede topuz yapılmıştır. Saç modeli ile diğer Kybelelerden ayrıdır. Kulakları açıkça görünür. Alın üzerinde, bir bant taşıdığını düşündüren hafif bir oyuk izi vardır²⁶¹. Yüzü, çeneye doğru incelmektedir ama genişcedir. Alın dar, burnu yayvan ve yuvarlaktır. Yalnızca ağzı küçük, dar ve fazla belirgin değildir. Keskin bir boyun çizgisi, yüz ile kalın boynu ayırmaktadır. Fazla işlenmemiş dar ama yuvarlak omuzlar, baştan biraz daha geniştir. Sağ elinde bir tabak, sol elinde, karnının hemen altında, yuvarlak gövdeli bir kuş tutmaktadır.

Taşın iri taneli olması, giysilerin ayrıntısını anlamada zorluk yaratmaktadır. Tanrıça, polos ve başörtüsü taşımamaktadır. Saç modeline ne Phryg ne de Orientalizan Çağda koşut bulunamamaktadır. Xanthos'ta iki Lykia kaya anıtında²⁶² betimlenen sfenkslerin saçları

²⁵⁸Bittel, 1963, 15, Anm. 51

²⁵⁹ibid, 15

²⁶⁰Naumann, 1983, 68

²⁶¹ibid, 68

²⁶²Akurgal, 1961, 136 v.d., Abb.90-93

karşılaştırmada kullanılabilir. Yüzleri daha kaliteli işçiliğe sahip olan sfenkslerin düzgün burun çizgisi, kısa üst dudak ve küçük ağız, Gordion heykel parçasına benzerlik gösterirler²⁶³.

Gordion heykelinin buluntu yeri, kollarının duruşu ve atribüleri Kybele'yi açıklamaktadır.

3.Midas Şehri Heykeli

Midas Şehri'nde, B Merdivenli Evi'nin kuzeyinde yapılan kazıda²⁶⁴, alt bölümü sütuna benzeyen, sırtı düzleştirilmiş bir kadın heykeline ait parça bulunmuştur (Kat.No. 18, Lev. XXIV, 1). Ancak yanında herhangi bir yerel malzeme ele geçmemiştir.

Heykel aşağı yukarı insan ölçülerindedir. Arkası düzleştirilmiş olmasına karşın, önde ince ve düz kıvrımlı bir giysi görülmektedir. Giysinin alt ucundaki bordür üzerine kabartma karelerden bir zincir sırası bezenmiştir. Ayaklar belirtilmemiş, heykelin plinthe oturmasını sağlamak üzere bir çıkıntı yapılmıştır.

Heykelde çok hafif bir hareket vardır. Giysi yanlarda torbalanarak kabarıklaştırılmıştır. Kırık bir alana gelen sağ üst köşede mantosunun eğri ucu seçilmektedir²⁶⁵. İnce pilili eteği Hitit/Geç Hitit tanrı ve kadın eteklerini anımsatmaktadır. Ayrıca, bu dönemlerde eteklerin uçları çoğunlukla basit bir bordür ya da biye ile belirtilmiştir²⁶⁶. Gordion'un doğusunda, Hellenlerde olduğu gibi, desenli ya da düz giysiler bir bordürle bitirilmiş, pilililerse düz olarak sona erdirilmiştir. Phryglerde Kybele, genellikle pilili ve bordürsüz bir etek giymiştir. Bu etek de ayakları örterek yere kadar uzatılmıştır. Midas Şehri heykel parçası, Phryg betimlemelerinden, özellikle de Boğazköy Kybelesi'nden ayrı düşünülmemekte ve İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir²⁶⁷. Heykelin arkasının çalışılmamış olması ve altındaki çıkıntı, heykelin bir kaya fasatı nişinde durduğunu göstermektedir²⁶⁸.

---

²⁶³Naumann, 1983, 69

²⁶⁴Haspels, 1971, 111 v.d.

²⁶⁵ibid, 112

²⁶⁶Orthmann, 1971, Maraş C/1

²⁶⁷Naumann, 1983, 89

²⁶⁸ibid, 89

4.Midas Şehri Çevresinden Heykel Parçası

Afyon Müzesi'ndeki heykel parçası (Kat.No. 19, Lev. XXIV, 2) Midas Şehri volkanik tüfdendir. Ele geçen parça yarıya yakın olup, 1.13 m. yüksekliğindedir. Buna göre heykelin, 2 m.'nin üzerinde olması beklenmelidir. 1935 yılındaki kazılardan kısa bir süre önce, Midas Şehri'nin kuzeyinde C pınarında, herhangi bir yapıyla ilgisi bulunmadan ele geçmiştir.

Yuvarlatılmış ve heykelle birlikte çalışılmış aynı blokta, oval bir kaide vardır. Kadının üzerinde, yerlere kadar inen düz bir giysi görülür. Giysisinin yanları, plinthe değmektedir. Önde, birbirinden ayrı duran ayakkabılı ayaklarının üzerinde kavis yapmaktadır. Blok, solda dikey meanderli bordürle bezenmiştir. Arkasında plinthin üzerine ulaşan düz bir manto bulunmaktadır.

Sol kolunu aşağı sarkıtmış, elini gövdesinin yanına koymuştur. Sağ kol göğüs üzerinde duruyor olmalıdır²⁶⁹. Gövdede hareket görülmemektedir. Kaya anıtı nişlerine oyulmuş tanrıçalara, özellikle de Arslankaya Anıtı'ndakine, boyutları, giysisinin biçimi, yanlarda köşe havasını veren başörtüsü ile benzemektedir. Bu boyuttaki bir heykelin Midas Anıtı nişinde duruyor olması gerekmektedir²⁷⁰.

Heykelin Arkaik-Ion plastiğinde bilinen özelliklerden bazılarında sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kolların duruşu bazı Doğu-Ion Koreleri ile aynıdır²⁷¹. Düz olarak uzattığı elin gerek işçilik gerek duruşu bakımından benzeri, İ.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilen, Ephesos'ta ele geçmiş fildişi ve bronz heykecikler ile "İğ Büken " adıyla bilinen heykelcikte de görülmektedir²⁷² (Lev. XXV). Aşağı kadar inerek birbirinden ayrı duran ayakları açıkta bırakan giysi Ephesos'taki "Hadım Rahip" (Lev. XXVI) adlı heykecikte kullanılmıştır. Bu yapıt İ.Ö. 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir²⁷³. Benzer özellikler, Samos adak eşyalarında²⁷⁴, Kyme'de bulunmuş²⁷⁵ naiskosunda, tahtta oturan tanrıçada saptanmıştır.

²⁶⁹Naumann, 1983, 89

²⁷⁰ibid, 89

²⁷¹Akurgal, 1961, Abb.201, 203, 206

²⁷²ibid, Abb. 155, 160f, 176f

²⁷³Naumann, 1983, 90

²⁷⁴ibid, 90

²⁷⁵Akurgal, 1961, Abb.158, 159

Giysiyle birlikte yan bordür yapılması Phryglerde yaygın değildir ama Orientalizan Dönem'de Hellen'de çok kullanılmıştır²⁷⁶. Basit ya da karışık meander bezemelerine Phryglerde sıkça rastlanılmasına karşın (Arslankaya, Midas Şehri, Maltaş Kaya Anıtları ile Ankara Steli), tanrıça giysilerinde meander bezek olarak kullanılmamıştır.

Phryg geleneğindeki tüm ayakta duran figür betimlemeleri, daha önceleri Phryglerde görülmeyen ama Doğu İonia'da İ.Ö. 6. yüzyılın başlarından, özellikle de İ.Ö. 580'den itibaren kullanılmış öğeleri içerirler. Bu nedenle, yapıtları İ.Ö. 6.yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenmek olasıdır²⁷⁷.

5.Midas Şehri Çevresinden Heykel Parçası

Aynı bölgeden ele geçen üçüncü parça, omuzlardan itibaren gövdeye sahiptir. Bu parça, insan boyutlarındaki az sayıda bulunan Kybele heykellerinden (Kat.No. 20) biridir. Dübel deliğinden dolayı başın omuzlara oturtularak sağlamlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Her iki kol da yine metal dübel ile bağlanmıştır. Alçak bir kaide üzerinde duran heykel, tüm yönlerden görülebilen düz bir giysi taşımaktadır. Mantosu yoktur ve alttan çıplak ayakları görülmektedir. Gövdede kolların izleri seçilebilmektedir.

Heykel, sadece kabaca biçimlendirilmiş değil, aynı zamanda ayrıntıları kolayca farkedilmeyecek kadar, doğa koşullarından etkilenmiştir. Giysisinin altından çıkan ayaklar, bu yapıtta da Hellen etkisinin göstergesidir.

6.Salmanköy Heykel Başı

Boğazköy'ün 13 km. kuzeybatısında, başka bir buluntuyla ilgili olmaksızın bulunan başın (Kat.No. 21, Lev. XXVII), Boğazköy'den oraya getirilmiş ya da Salmanköylü bir usta tarafından yapılmış olabileceği düşünülmektedir²⁷⁸. Poloslu bu başın Kybele heykeline ait olması gerekmektedir.

²⁷⁶Richter, 1968, 69 v.d.

²⁷⁷Haspels, 1971, 111 v.d.

²⁷⁸Naumann, 1983, 83

Baş, çenenin altında kırıktır. Yüz ve polos hasarlıdır. Gözler badem biçiminde işlenmiş, dolgun yanakları Boğazköy Kybelesi'nde olduğu gibi ağız yanları ile sınırlanmıştır. Polosa oranla daha küçük ve kısa olan yüzde gülümseme vardır. Başörtüsünün altından kalın bukleli saçları görünmektedir. Saç modeli, Ankara ve Gordion stellerinde betimlenen tanrıçalarınkine benzerdir. Polos yüksek ve yukarıya doğru genişlemekte, başörtüsü, bu polosu tamamen örtmektedir. Arka tarafta düzgün yüzeyli giysisi görülmektedir. Önde başörtüsü-manto yanında, onu bir diadem gibi izleyen 12 yapraktan oluşmuş, yaprak çelenkli bir inci dizisi yer almaktadır. Polosun ortasında plastik işlenmiş sekiz yapraklı rozet bulunan bir bant durmaktadır. Rozetli bant, başın arkasını tamamen kaplayan başörtüsünün çevresinde ve alın üzerinde açıkça görülebildiğinden, polosun bezemesi ya da başörtüsünün üzerindeki bir bezek olmalıdır. Böylesi bir bezeği ortaya çıkarmak amacıyla, belki de Boğazköy heykeli ve Etlük stelinde başörtüsünden vaz geçmişti. Başörtüsünün başı tamamen örttüğü örneklerde ise (Ayaş helkeli ve Gordion steli) polos bezeği, herşeye karşın ön yüzde ve en azından alın boyunca izlenebilir biçimde vurgulanmıştır.

Salmanköy Kybelesi'nin alınındaki diademe benzer bandın biçimi ve duruşu, Boğazköy tanrıçasına çok yakındır. Polos bandının rozetleri ise Kargamış'ta bulunmuş Geç Hitit tanrıçasının (Kat.No. 28) polos bezeğini anımsatmaktadır.

Söz konusu baş, polosun formu ve duruşu, polos ile yüz oranı, saç modeli ve ağzın biçimi nedeniyle tipik Phryg'tir. Baş, Hellen sanatından daha çok Geç Hitit geleneği izlerini taşımaktadır²⁷⁹.

Yukarıda sayılan niteliklere sahip Kybele heykelinin, İ.Ö. 6. yüzyılda, Boğazköy Hitit Tapınağı I'nin önündeki Phryg kutsal alanında durduğu düşünülebilir²⁸⁰.

2.6.KYBELE BETİMLİ FRİZ

Gordion'da C Tümülsü önündeki molozların arasında, kireçtaşından, metopa benzer çerçevesi, dar bir prizmal taş bulunmuştur (Kat.No. 22). Metop benzeri iki çerçeveden soldakinde, ayakta duran bir figür, daha büyük olan ikincisinde ise sağda bir boğa betimlenmiştir²⁸¹. Olasılıkla orta alana ait küçük çerçevede tanrıça

²⁷⁹Naumann, 1983, 84

²⁸⁰ibid, 84

²⁸¹ibid, 87, Kat.Nr. 27

cepheden durmaktadır. Alt çerçeveden başlayıp, polosu ile üst çerçeveden taşmaktadır. Omuzlara kadar inen başörtüsü yüksek polosun altından çıkmakta ve sivri, dar yüzünü çevrelemektedir. Gözleri dışarı uğramış gibi yapılmıştır.

Tanrıçanın üzerinde düz, geniş ve uzun kollu bir giysi vardır. Her iki kolunu da aşağı doğru öne uzatmıştır. Sol elinde küçük çiçekli bir nar tutmaktadır.

Aşağı yukarı bunun iki katı genişliğindeki diğer alanda kısa bacaklı bir boğa, tanrıçadan uzaklaşarak sağa doğru adım atmaktadır.

Bu sade figür sadece bereketin ve krallığın gerekli karakteristik atribüleri olan polos ve nar ile gösterilmiştir. Hemen hemen tüm Phryg betimlemelerinde olduğu gibi, kısa da olsa başörtüsü taşımaktadır. Özellikle Daday steline çok benzemektedir.

Kireçtaşı kabartmanın bir yapıyı, olasılıkla tanrıçaya ait bir yapıyı, bezediği düşünülmektedir²⁸². Duvar kaplaması niteliğindeki kabartmalı, daha büyük ve pişmiş topraktan plakalar Gordion, Pazarlı ve Larissa'da bulunmuştur. Gordion'daki kireçtaşı kabartmaya, motif ve düzenleme açısından en yakın örnek, plaka olarak Sardes'te ele geçmiştir²⁸³. Kybele betimlemeleri ile birlikte değerlendirilen Ankara Orthostatları üzerinde de boğa betimi vardır²⁸⁴.

Gordion'da bulunan bu frizin varlığı, Kybele'nin, hem kült resmi hem de bezeme elemanı üzerinde olmak üzere, bir kült yerinde iki kez betimlendiğini göstermektedir.

---

²⁸²Naumann, 1983, 87

²⁸³ibid, 87

²⁸⁴ibid, 87

2.7.KYBELE'NİN ATRIBÜLERİ (KUŞ, TESTİCİK, TABAK[KASE] VE KUPA[KADEH,BARDAK])

Halys ve Sangarios arasındaki bölgede bulunan ve kesinliği belirlenen beş Kybele betimlemesinin dördünde²⁸⁵, sol elinde kuş bulunmaktadır. Beşincide²⁸⁶ el ve atribü çok tahrip olduğundan tanımlama yapılamaktadır.

Atmaca kuşu Geç Hitit Dönemi'nde Kubaba'nın ad hiyeroglifinde işaret olarak kullanılmıştır²⁸⁷. Kuşun tanrıçaya ait olduğuna ilişkin en önemli kanıt, Gordion'daki ev duvarlarında bulunan ve İ.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen kazıma resimlerdir²⁸⁸. Sıkça kullanılan hayvan betimlemelerinden kuş, eğri gagalı ve büyük pençelidir. Bu kuş betimi tektir ve başka herhangi bir kuş görülmemiştir. Bazı betimlemelerde kompozisyona oranla daha büyük, nişli bir ev ya da naiskosun önünde otururken gösterilmiştir²⁸⁹. Şahin, daha az bir olasılıkla da Akdoğan, olarak tanımlanan bu kuş Kybele'ye atfedilmektedir²⁹⁰.

Boğazköy'de Kybele kültüyle ilişkisi olduğu düşünülen küçük bir kült odasında²⁹¹, 0.100 m. büyüklüğünde mikalı taştan bir kuş figürünü ile pişmiş topraktan üç ayak kaideli bir başka kuş figürü bulunmuştur. Büyükkale'de de fildişi bir kuş buluntular arasındadır²⁹². Gordion'da bir kabın emziğinin üzerinde plastik işlenmiş yırtıcı bir kuş²⁹³ ile benzer bir kuşun, olasılıkla Hellenistik Döneme ait, alabasterde betimlendiği görülmektedir²⁹⁴. Olgun Phryg stilindeki seramiklerin üzerinde betimlenen Atmaca kuşu da²⁹⁵ sadece dekoratif amaçla işlenmemiş olsa gerektir.

---

²⁸⁵Bknz. Kat.No. 10, 11, 16 ve 17

²⁸⁶Bknz. Kat.No. 12

²⁸⁷Vermaseren, 1977, 22

²⁸⁸Naumann, 1983, 70

²⁸⁹Naumann, 1983, 70

²⁹⁰ibid, 70

²⁹¹ibid, 70

²⁹²ibid, 70

²⁹³Akurgal, 1955, Taf. 24b

²⁹⁴Naumann, 1983, 70

²⁹⁵Akurgal, 1955, Taf. 12b, 14a, 16a, 22

Batıda Şahin, İ.Ö. 6. yüzyılda Ephesos Artemis'i ile Artemis Orthya'nın atribüsüdür²⁹⁶. Kuş, Kybele ile bir çok ortak noktası olan tüm tanrılarda karşımıza çıkmaktadır.

Bahçelievler stelinde Kybele bir testi tutmaktadır. Gordion ve Etlik stelleri ile Ayaş ve Gordion heykellerinde de, çok ya da az derinlikte bir tabak (kase, kupa) ile betimlenmiştir. Hellen tanrı betimlemelerinde İ.Ö. 5. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan tabak (kase v.b.g.) tutma eylemi, yalnızca tanrının bereket dağıtmasının işareti değil, varlığına, yaşadığına dair bir işarettir. Kybele de İ.Ö. 5. yüzyılın ortalarından itibaren daima bir tabak (kase) ile betimlenmiştir²⁹⁷. Bu sembol doğuda pek tanınmamaktadır. Hiç bir tanrı elinde bir tabakla kurban karşılayıcı, kabul edici olarak gösterilmemiştir. Bir ayrıklık olarak, Mezopotamyalı tanrılar ile İşpekçir'deki stelde gösterilen tanrılar²⁹⁸ yaşam suyu dağıtmaktadır. Üzerinde hiyeroglif bulunan ve İ.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Geç Hitit İşpekçir stelinde tanrı, elinde tabakla kurban karşılayıcılığı açıklayan en erken örnek olarak nitelendirilmektedir²⁹⁹. Tabak (kase) atribüsü bir Geç Hitit motifinin devamıdır.

Etlik stelindeki kupa (kadeh) atribüsü, Bahçelievler Kybele'sinde olduğu gibi, bir tanrıçanın eliyle ihsan dağıtma testisini kavraması, hem alışılmamıştır hem de bu örnek dışında, Orientalizan Dönem'de de kanıtlanmamıştır³⁰⁰. İhsan dağıtma testilerinin, libasyon sunmak üzere insanlar³⁰¹, Hellenistik Dönem'de yarıtanrılar³⁰² kulptan tutmaktadırlar. Testi, ihsan dağıtılan bir kap olduğundan, Kybele'de bu yanın vurgulanmak istenip istenmediği kesin bir sonuca bağlanamamaktadır.

---

²⁹⁶Naumann, 1983, 70

²⁹⁷ibid, 71

²⁹⁸ibid, 71

²⁹⁹ibid, 71

³⁰⁰ibid, 71

³⁰¹Orthmann, 1971, 353 v.d.

³⁰²Naumann, 1983, 71

II-KYBELE - KUBABA İLİŞKİSİ

II.KYBELE–KUBABA İLİŞKİSİ

a-Yazılı Kaynakların Değerlendirilmesi

Büyük Ana Tanrıça Kybele, antik literatürde Phryg, ender olarak da Lydia tanrıçası olarak gösterilmektedir³⁰³. Tanrıça hakkında en eski bilgileri veren Heredotos³⁰⁴, Sardes'te baş tanrıça Kybebe'ye ait kutsal alan olduğunu söyleyerek, Dindymon'u orada Ana Dindymene'nin kutsal dağı olarak adlandırır³⁰⁵. Tanrıçaya özgü tapmanın ilk izlerine Kyzikos'ta rastlanmaktadır. Strabon ve Apollonios Rhodios'ta³⁰⁶ geçen kayıtlara göre Rhea olarak adlandırılan ve tahtı Dindymos'ta gösterilen Tanrılar Anası'nın bu kentteki tapınımı ilk kez Argonautlar tarafından kurulmuştur. Tarihçi Heredotos da Kyzikosluların İ.Ö. 6. yüzyılda Tanrılar Anası'nın onuruna yıllık bir festival düzenlediklerini ifade eder³⁰⁷.

İ.Ö. 3. yüzyılda yaşamış Tarentumlu Leonidas ve İ.Ö. 2. yüzyılda yaşamış Dioscorides'in kayıtlarında³⁰⁸ Büyük Ana "Meter Megale" diye tanımlanan tanrıça, Dindymos Dağı'nın ve Phrygia'nın egemenidir. Dioscorides, "Kybele" adını taşıyan tanrıçanın hadım rahibi Atys'in, Pessinus'tan Sardes'e giderken Tanrıça'nın yardımı ile korkunç bir arslandan nasıl kurtulduğunu ve onun kutsal müzik aracı tamburinin, bu rahip tarafından Tanrıça'ya ne biçimde adandığını anlatmaktadır³⁰⁹. Sardes kutsal alanı, Pers istilasında ve hatta Hellenistik, Roma Çağları'nda da korunmuştur³¹⁰. Ancak Kybele'nin asıl kutsal alanı Pessinus'tu ve bu kentte Tanrıça'nın, Deukalion ve Pyrrha'dan³¹¹ atılan taşlardan oluştuğu söylenmektedir.

³⁰³Naumann, 1983, 17

³⁰⁴Heredotos, V, 102; I, 80

³⁰⁵Bu ad Anadolu'da Tanrıça'nın tapınıldığı bir kaç dağa bağlanmaktadır. 1. Hermos (Gediz) kaynağındaki Murat Dağı - 2. Kyzikos'un üstünde Kapıdağ - 3. Yeri saptanamayan Troas'ta bir dağ - 4. Pessinus'un hemen kuzeyindeki Gunusu (Günüsü) Dağı

³⁰⁶Çapar, 1979, 191

³⁰⁷ibid, 191

³⁰⁸ibid, 193

³⁰⁹ibid, 193

³¹⁰Naumann, 1983, 17

³¹¹ibid, 17

Bir başka söylenceye göre Kybele, bir kralın kızı olarak doğmuştur³¹². Attalidler Pessinus'ta Ana Tanrıça'ya beyaz mermerden bir tapınak ile peristil inşa ettirmişlerdir.

Pessinus, Romalıların Ana Tanrıça betiminin Roma'ya nakledilmesi direktifinden sonra kült merkezi olmuştur³¹³.

Kybele adı önce Pindar, Aristophanes ve Euripides'te geçer³¹⁴. Diodor ve Alexander Polyhistorus'a göre³¹⁵, Kybele adı, kral Maeon'un kızını terkettiği Kybeleon Dağı'ndan gelmektedir. Strabon³¹⁶, bir köy olan Kybeleia'dan, Apollodor ise³¹⁷ Phrygia'da bir yer adı olarak geçen Kybele'den söz eder. Ancak her iki yerde de adlardan önce Tanrıça Kybele kabul edilmiştir. Hesykhios³¹⁸, Kybele, Kybebe, Kybeke'yi "ΜΑΤΕΡ ΤΩΝ ΘΕΩΝ" için yan yana kullanmıştır. Hellenistik ve Roma Çağları'nda arasıra rastlanılan ve Heredotos'un da söz ettiği gibi³¹⁹, tanrıçanın erken Lydia adının Kybebe olması gerekmektedir³²⁰. Phrygia'da tanrıça, Mater Kubile adıyla anılmıştır. Midas Şehri'ndeki kaya yazıtında³²¹ "Kuvava" yorumlanmıştır. Adların yorumlanmasındaki girişimler ne yazık ki kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Ancak Kybebe-Kybele adının, Suriye ve Anadolu'da İ.Ö. 2. binyıldan beri süregelen Tanrıça Kubaba'dan gelmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Laroche, "Anadolu'da Kybele ile özdeş olan bir ad taşıyan Anadolu'da bir tanrıça var mıdır?" sorusundan yola çıkarak Kybele kültürünün Ana Tanrıça'ya dayandırılabilirliğini göstermeye çalışmıştır³²².

Trakya ve Makedonya içlerinden Anadolu'ya Boğazlar yoluyla gelen savaşçı Phrygler ile üzerlerine geldikleri eski Anadolu kavimlerinin ayrı kültür unsurlarına sahip oldukları kuşkusuzdur. Phrygler Anadolu yarımadası içlerine girdiklerinde, yerli halkın "Kubaba" adıyla

³¹²Naumann, 1983, 17

³¹³ibid, 17

³¹⁴ibid, 17

³¹⁵ibid, 17

³¹⁶Strabon, XII,567

³¹⁷Naumann, 1983, 17

³¹⁸ibid, 17

³¹⁹Heredotos, V, 102

³²⁰Vermaseren, 1977, 23

³²¹Haspels, 1971, Appendix II, 8

³²²Laroche, 1960, 113 v.d.

taptıkları bir tanrıça bulmuş olmalı³²³. Phryglerin yerleşmiş oldukları topraklardaki izleyicileri denebilecek Lydialılarda da Kybele tapımı oldukça önemli bir yer tutmuştu. Tanrıça Kybele tapımı Anadolu'nun hemen her yöresine yayılmış olmakla beraber, daha çok Anadolu'nun iç bölümlerinde gelişmiş olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm belgeler her ne kadar tanrıçanın vatanını Phrygia ve Lydia'da gösterse de, Hitit Devleti'nin Ege Göçleri (yaklaşık İ.Ö. 1200) ile yıkılmasından sonra ortaya çıkan Geç Hitit kent devletlerine göz atmak gerekmektedir.

b.Betim ve Atribü Özellikleri

Yazısız ve Hitit hiyeroglif yazılı buluntuların incelenmesi sonucunda, Hellen-Latin kaynaklarında "Kybebe", "Kybeke", "Kybele" gibi adlar altında tanınan tanrıçaya, eski Anadolu lehçelerinde "Kubaba/Kupapa" adıyla rastlanacaktır³²⁴. Yazılı kaynakların dışında, arkeolojik buluntular ise, Phryg Kybelesi'nden tanınan bazı özellikler ve atribülerin Kubaba'da da olduğunu göstermiştir (Bknz. Karşılaştırma Tablosu). Kubaba'nın en önemli atribüsü nar, Phrygia sınır bölgesindeki stelde (Kat.No. 14), Gordion frizinde (Kat.No. 22) kullanılmıştır. Polos, başörtüsü ve manto Kubaba giyim geleneğinin devamıdır. Tanrıçanın atribüsü, zaman zaman da refakatçisi olarak yorumlanan boğa ve arslan sadece Phryg Dönemine geçmekle kalmamış (Kat. No. 1, 2 ve Lev. I, II, III), Hellen ve Roma sanatına da aktarılmıştır³²⁵. Boğazköy Kybelesi'nde (Kat.No.15) göğüs üzerinde geometrik desenli bir takıya işaret eden parçalar, Kargamış Kubabası'nda (Kat.No. 31) betimlenmiş göğüs üzerindeki takıyı çağrıştırmaktadır. Aynı Kybele sol elinde çiçekli bir nar da tutmaktadır.

---

³²³Çapar, 1979, 195

³²⁴Çapar, 1979, 198

³²⁵Naumann, 1983, Taf. 15, 17, 21, 27;2 v.d.

III-GEÇ HİTİT DÖNEMİ'NDE KUBABA

III-GEÇ HİTİT DÖNEMİ'NDE KUBABA

1.YAZILI KAYNAKLARDA KUBABA

Suriye ve Anadolu'da, İ.Ö. 2. binyılın yazılı kaynaklarında geçen bir çok tanrıdan biri olan "Kubabat"ın, İ.Ö. 1. binyılın başlarında, özellikle kutsal merkez Kargamış ve çevresinde, İ.Ö. 14. yüzyıldan itibaren baş tanrılardan biri olduğu kuşkusuzdur³²⁶. Kubaba adı, Kargamış'ta, yaklaşık İ.Ö. 910-740 yılları arasında hiyeroglif yazıtlarda Ku-(KUŞ)-ba-ba-s/š olarak geçmektedir³²⁷. Kuş, sembol hayvanını (kartal, güvercin, kumru) ya da fonogramını simgelemektedir. Dönemin yazılı belgelerinde Kubaba, Kargamış krallarınca "Hanım Efendim", "Kargamış'ın Ana Kraliçesi", "Prensesim" biçimlerinde anılmıştır³²⁸. Kubaba adı, sık sık Tešup'a eşdeğer bir Hava Tanrısı olan Tarhuha ve Tarhunda ile bir araya getirilmiştir³²⁹. Kubaba çoğunlukla adak metinlerinde ya da lanet metinlerinde geçmektedir, ancak tanrıya ilişkin kültten ve biçiminden söz eden metin sayısı oldukça azdır³³⁰.

Katuwas'ın bir yapı yazıtında³³¹, tanrı heykelleri dikildiği, adak yerleri inşa edildiği ve Kubaba'ya da kurban sunulduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Katuwas zamanında, kazanılan bir zaferden sonra "podyumdaki Kubaba" heykelinin yeniden tapınağa yerleştirildiği, Kargamış'ın A23 orthostatı ile tapınağın dini tören girişinin sonunda yer alan bazalt kapı desteği ve ona ait A20a parçası üzerindeki yazıtta yer almaktadır³³².

Araras ve oğlu Kamanas zamanında Araras'ın, oğlunu, Tanrı Tarhunda, Kubaba ve Güneş Tanrısı himayesi altında kendine halef tayin ettiğini öğreniyoruz³³³. Kamanas'ın tapınak için üç giyirik heykel yaptırdığı, Kargamış'ta bulunan stel A32 ile bildirilmektedir³³⁴.

Kargamış'ta ele geçen yazılı kaynaklardan İ.Ö. 14. yüzyıldan itibaren buradaki başka bir tapınakta Kubaba için heykellerin sunulduğu ve bunların giydirildikleri, bir Kubaba Tapınağı ile adak yeri olduğu

³²⁶Naumann, 1983,22

³²⁷ibid, 23

³²⁸ibid, 23

³²⁹ibid, 23

³³⁰ibid, 23

³³¹Hawkins, 1972, 102

³³²Naumann, 1983, 24

³³³Woolley, 1915, Taf. A6

³³⁴Woolley, 1952, Taf. A32

anlaşılmaktadır³³⁵.

Özellikle Hitit İmparatorluk Çağı çivi yazılı tabletlerinde, düz, doğru olan ve işlenerek biçimlendirilmiş bir çeşit dikilitaşı ifade eden NA₄ ZI.KIN ideogramı, Hititlerin ritual metinlerinde kült objesi olarak tanımlanmaktadır³³⁶. Karahna Kenti kült envanterinin Ay. III. Kolunu'nun 22. ve 23. satırında³³⁷ tanrıların bir bölümünün "tanrı evi", bir bölümünse NA₄ ZI.KIN taşları olduğu anlaşılmaktadır. 15. satırda Kupapa da tanrılar arasında sayılmıştır. Hititlerin kendi ifadelerine göre³³⁸, "1000 Tanrı"lı pantheonu düşünüldüğünde her tanrıya bir tapınak yapılması zorluğu karşısında, "tanrının evi"ni temsil eden NA₄ ZI.KIN (=NA₄ huvasi) iyi bir çözüm olmuştur. Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen belgeleri destekler arkeolojik buluntu yok gibidir³³⁹. Ancak "Boğazköy Heykel Kaideleri"³⁴⁰ birer NA₄ZI.KIN taşı olarak değerlendirilmektedir³⁴¹. Fasıllar Anıtı ile Çağdın Steli'nin³⁴² de bu anlamda yorumlanması olasıdır.

Tapınakların olmadığı alanlarda onların yerini tutan ve aynı zamanda sunak işlevi gören bu taşlar, tanrılara karşı gerekli kültün yerine getirilmesini sağlamış olmalıydılar. Kubaba'nın da diğer tanrılarla birlikte sayıldığını gösteren belgelerden çıkan sonuç, Kubaba için NA₄ ZI.KIN taşlarının yapıldığıdır.

Tanrıça Kubaba ile ilgili bilgiler Kargamış'tan başlayarak güneybatıya ve özellikle kuzey, kuzeybatıya yayılmaktadır³⁴³.

Adıyaman'ın kuzeyinde yer alan Boybeypınarı Köyü'nde bulunan, Suppiluliuma'nın karısı(?), Hattuşili'nin annesi (?) Panamuwatis'e ithaf edilmiş dört stel parçasında (Çizim IVa) "atin Ku+KUŞ" okunmuştur³⁴⁴. "Ati" tanrı anlamındadır, Ku+KUŞ ile de "Kubaba" tanımlanmaktadır³⁴⁵.

³³⁵Naumann, 1983, 24

³³⁶Darga, 1969, 497

³³⁷ibid, 495

³³⁸ibid, 497

³³⁹ibid, 500

³⁴⁰Bossert, 1941, 515 - Gurney, 1961, 149

³⁴¹Darga, 1969, 500

³⁴²Bossert, 1941, Abb.566; 567

³⁴³Laroche, 1960, 120-124

³⁴⁴Hawkins, 1970, 74

³⁴⁵ibid, 90, Fig. 9

Fırat Irmağı'na oldukça yakın, Kahta'nın güneybatısında yer alan Ancuzköy'de tanrıçaya işaret eden iki buluntu ele geçmiştir. Hiyeroglif metinde "kadın" işareti, ati (tanrı)+Ku+KUŞ,[pa]-pa okunmuştur (Çizim IVb). Metin, Tanrıça Kubaba'ya sunulan tinata (adak hediyesi)'dan söz etmektedir³⁴⁶. İkinci buluntu ise, elinde nar ya da öreke tutan ve tahtta oturan tanrıça kabartmasına ait parçalardır³⁴⁷. Ancak bunların birbirleriyle ilgisi kesinlik kazanmamıştır.

Malatya'da bulunan bir stelde Hava Tanrısının yanında, tahtta oturan Tanrıça kabartmasının üzerinde "Kubaba" adının yazıtı yer almaktadır³⁴⁸.

Izgin ve Kahramanmaraş'ta ele geçen stellerde, her ne kadar zor okunsa da Tanrıça'nın adı vardır³⁴⁹.

Ereğli yakınındaki Bulgarmaden kaya yazıtında Kubaba iki kez anılmaktadır. Birinde; Prens Tarhuwar-10'a, Tarhunda ve Kubaba'nın bir stel getirdiğinden söz edilmekte, bir lanet metni olan diğerinde Tarhunda, Harrana ve Nagaruha ile birlikte adı geçmektedir³⁵⁰.

Kayseri'nin 15 km. doğusundaki Kululu'da bulunan stelde, tanrıça Kupapas "doğum tanrıçası" olarak tanımlanmıştır³⁵¹.

Niğde İl sınırları içinde bulunmuş Çiftlik stelinde, Tanrıça'nın adı Suriyeli Tanrı Ea-Şarri ile birlikte³⁵².

Kayseri İl sınırındaki Sultanhan'da, bir stel üzerinde Kubaba, Karemsen'in³⁵³ Tanrıçası, hatta Tuvana (Tyana) Tanrıçası olarak anılır³⁵⁴.

Karaburun'da ele geçen bir başka stelde, Kubaba'dan Güneş Tanrıçası ve X-vana (olasılıkla Tyana)'nın tanrıçası sıfatıyla söz edilmektedir³⁵⁵.

---

³⁴⁶Hawkins, 1970, 98, 99

³⁴⁷Naumann, 1983, 25

³⁴⁸ibid, 25

³⁴⁹ibid, 25

³⁵⁰ibid, 25

³⁵¹Çapar, 1979, 198

³⁵²Naumann, 1983, 25

³⁵³Karemsen'in Kaneş ya da Kargamış olabileceği düşünülmektedir (Naumann, 1983, 26), ancak Kargamış daha uygun olmalıdır.

³⁵⁴Naumann, 1983, 26

³⁵⁵ibid, 26

İskenderun yakınlarındaki Ördekburnu'nda bir kadın adı olarak, "Kbb", "Kubaba" Arami yazı karakteriyle yazılmıştır³⁵⁶. Bu yazıtta tanrıçanın adıyla birlikte bölgenin baş tanrısı "Rkb (Rekub)"un da yer almaktadır. Bu yapıta göre Kubaba, İ.Ö. 8. yüzyıldaki Arami pantheonuna dahil edilmiş bir tanrıçaydı.

Kubaba'nın Geç Hitit Dönemi'nde yaygınlığı ile ilgili yazılı bir başka kaynak mühürler ve onların baskılarıdır. British Museum, Oxford Ashmolean Museum ve bir çok özel koleksiyona dağılmış olan bu yapıt grubunun ne yazık ki buluntu yerleri bilinmemektedir. Bunların bir bölümünde Kubaba'nın adı, bir bölümünde hem adı hem de işaretleri yer almaktadır³⁵⁷.

2.BETİM SANATINDA KUBABA

Geç Hitit sanatında tanrıçalara ilişkin Kargamış ve çevresinde bulunan (Harita.3) yapıtlar, "ayakta duran" ve "tahtta oturan" olmak üzere iki gruba ayrılabilirler. Bazı tanrıçalar yazıtlar, bazıları da kabartmalar ile Kubaba'yı açıklarlar. Başka adlarla anılan ama Kubaba betim tarzından farksız gösterilmiş tanrıçalar da vardır³⁵⁸.

A.Oturan Kubaba'ya İlişkin Yapıtlar

1.Malatya Steli

Tanrıça'nın Kubaba yazıtı ile gösterildiği en belirgin örnek, Malatya'daki Adak Steli'dir (Kat.No. 23, Lev. XXXI, 1). Ön yüzde tüm blok genişliğini kaplayan güneş kursu ile profilden iki figür yer almaktadır. Arslan üzerinde ayakta duran erkek figürünün boynuzlu serpuşu, onun bir Tanrı olduğuna işaret eder. Atribüleri, mızrak ve şimşek demetinden dolayı Hava Tanrısı Tarhuha olarak tanımlanmaktadır³⁵⁹.

Ayakları arslan pençesi ile biten yüksek arkalı, çapraz bacaklı bir koltukta oturan Kubaba, ayaklarını bir tabureye uzatmıştır. Yanında

³⁵⁶Çapar, 1979, 198

³⁵⁷Naumann, 1983, 26

³⁵⁸ibid, 27

³⁵⁹ibid, 27

sola dönük bir boğa durmaktadır. Tanrıça, üst parçası düz, alt parçası verev pilili, yanları saçaklı, uzun kollu, belinde kemer takılı bir giysiyledir. Ayağındaki ucu kıvrık ayakkabıları giysisinin altından görülmektedir. Dört sıra dağ motifi işli polos ile onun üzerinde vücudunu örten ve ayaklarına kadar inen, ikinci bir giysi gibi başörtüsü bulunmaktadır. Başörtüsünün altından omuzlarına uzanan saçları spiral örgülüdür. Eli yumruk yapılmış sol kolu göğüs üzerinde dururken, öne uzattığı sağ elinde sapı süslü bir ayna tutmaktadır.

Arslan, İ.Ö. 2. binyıldan itibaren tanrılarla birlikte görülen bir hayvandır. Görkemi, güçlülüğü simgeleyen arslan, kişinin tanrısallaştırılması anlamındadır. Belli bir tanrıya ait olmaktan çok, sadece bu görkemi vurgulamaktadır. Yazılıkaya'daki Hitit tanrılarını taşıyan hayvan boğa iken, tanrıçalar arslanın (panterin) üzerinde betimlenmişlerdir. Malatya'daki bu kabartma bir boğanın Tanrıça'yı taşıdığını gösteren tek örnektir³⁶⁰. Yine de Ana Tanrıça çevresine dahil edilmiş tanrılar ile Kubaba için arslan özel bir atribü sayılmaktadır.

2.Kargamış "Dinsel Tören Girişi" Orthostatı

Benzer bir Kubaba betimi, Fırat Irmağı geçidinde yer alan Kargamış'taki Kral Kapısı, Dinsel Tören Girişi sağ köşe bloğunun dar bölümünde görülebilir (Kat.No. 24, Lev. XXXI, 2). Burada tanrıça başında oldukça bezeli polos ile, yatan bir arslanın üzerinde duran bir koltukta oturur. Sağ elinde bezemesiz bir ayna, sol elinde çiçekli bir nar tutmaktadır. Dinsel Tören Girişi'ne doğru giden bu blok, rahip ve kurban taşıyıcıları kabartmalarının yer aldığı orthostatlar sırası (B19a-B24a) ile birleşmektedir. Tahtta oturan Kubaba aynı zamanda tören alayının hem başında hem de sonundadır. Kubaba orthostatının uzun yüzünde, ellerinde tympanon ve korno tutan dört müzisyen kabartması ile karşısındaki blokta çifte flütlü müzisyenler kabartması bulunmaktadır.

Katuwas'ın A8 ve A9 orthostatlarında belirttiği gibi³⁶¹, kazanılan bir zaferin kutlanması anlatılmıştır. Bu zaferin anısına kurban yeri olan bir tapınak inşa ettirilmişti. Orthostatlı duvarın hemen kuzeybatısındaki mekan, başlangıçta II. Sargon Dönemi'nden kalan savunma tesislerini kapsayan bölüm olarak yorumlanmıştır³⁶². Ancak daha sonra burasının Ana Tanrıça'ya atfedilen tapınak olduğu, hemen

³⁶⁰Naumann, 1983, 28

³⁶¹ibid, 28

³⁶²Dörner, 1990, 124, Res. 42

bitişiginde "hilani" denilen yapının da olasılıkla kült amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır³⁶³.

3.Ancuzköy Orthostatı

Kubaba'nın adının "kurban kabul eden" olarak geçtiği yazıtlı kabartma parçası Ancuzköy'de bulunmuştur (Kat.No. 25, Lev. XXXI, 3). Tanrıça Kubaba tahtta oturmakta ve sol elinde Naumann³⁶⁴ ve Bittel'e³⁶⁵ göre nar, Vermaseren³⁶⁶, Mellink³⁶⁷ ile Akurgal'a³⁶⁸ göreyse kirmen tutmaktadır. Mantosunun yanları, rozetli bileziği ve tahtının köşeleri bezelidir.

4.Kargamış "Büyük Merdiven" Orthostat Parçası

Kargamış'ta "Great Staircase" olarak bilinen alandaki orthostat parçası (Kat.No. 26, Lev.XXXII, 1), Kubaba'ya işaret etmektedir. Bu parçada tahtta oturan kadın figürü püsküllü bir giysi taşımakta, üzerinde rozetlerle bezeli bir manto bulunmaktadır. Boynunda ve el bileklerinde çok sayıda takı vardır. Tanrıça sağ elinde volütlü bir ayna, sol elinde de üç köşeli yaprak çelenkli bir nesne (olasılıkla nar) tutmaktadır³⁶⁹. Arkasında başlığa benzer bezekleri olan okluk vardır. Tanrıçanın betimlendiği bu parça B64a orthostatına ait olmalıdır³⁷⁰. Zira her iki kabartma parçasında aynı rozet bezemesi ve Assur etkisi - özellikle Kubaba'nın giysisi üzerindeki fibulada - bulunmaktadır³⁷¹. Böylelikle Kargamış'taki diğer kabartmalardan ayrılır.

---

³⁶³Dörner, 1990, 124

³⁶⁴Naumann, 1983, 29, Kat.Nr.3

³⁶⁵Bittel, 1963, 18

³⁶⁶Vermaseren, 1987, 9, no.22

³⁶⁷Mellink, 1960, 64

³⁶⁸Akurgal, 1949, Taf.XXIIa ; XLIIa

³⁶⁹Naumann, 1983, 29, Kat.Nr. 4

³⁷⁰ibid, 29

³⁷¹ibid, 29

B.Ayakta Duran Kubaba'ya İlişkin Yapıtlar

1.Kargamış Uzun Duvar Orthostatları

Suhıs II ya da Katuwas tarafından Kargamış Büyük Merdiven'de yapılan , "Long Wall of Sculpture" adıyla bilinen orthostatlar sırasında Kralın zaferinin kutlanması anlatılmaktadır. Önde ilerleyen şimşek ve baltasıyla Hava Tanrısı'nı sırayla; sağ elinde nar, sol elinde başaklar tutan (Kat.No. 27, Lev. XXXII, 2) bir tanrıça, mızraklı Savaş Tanrısı, sağ elinde nar tutan başka bir tanrıça (Kat.No. 28, Lev. XXXII, 3), çıplak ve kanatlı bir tanrı, tanrılar alayı ile savaşçıların arasında bir kraliçe izlemektedir³⁷².

İlk tanrıçanın sol elindeki başaklar ile başı, Hava Tanrısı'nın atribüleri ile elleri bugün eksiktir. Ancak bu bölümler G. Smith'in çizimlerine göre tanımlanmaktadır³⁷³.

Tanrılar alayında önden yürüyen iki erkek, iki kadın tarafından oluşturulmuş dörtlü bir grup ile Tarhunda ve Tarhuha arasında Kubaba olmak üzere bir üçlü betimlenmiştir³⁷⁴. Kubaba, fazla kesin olmayarak ilk tanrıçada görülür. Kargamış'ın Hanım Efendisi ve Büyük Kraliçesi olarak, bu yer ona uygun düşmektedir. Başak ve nar atribüleri burada da betimlenmiştir. İkinci tanrıçanın ön ve arkasındaki hiyeroglifler onun tanrısallığını göstermekte, ancak ilerleyenlerin adları hiyeroglifte verilmemektedir. Kargamış'ta Geç Hitit Dönemi'nde Kubaba dışında hiçbir tanrıça, adıyla geçmemektedir. Bu durumda Kubaba'nın iki kez betimlenmiş olduğu düşünülmektedir. Göğsünde tuttuğu nar bu yorumun doğrulayıcısıdır³⁷⁵. Öne uzattığı sol elinde ayna tuttuğu varsayılırsa, ilk Kubaba'da bereketin, ikinci Kubaba'da güzelliğin tanrıçası anlatılmak istenmiştir. İlk tanrıçanın hala in-situ duran başında bezemesiz bir polos, üst gövdesinin küçük bir bölümü ile başın korunduğu ikinci tanrıçanın başında da yanları bordürlü, rozet ve dairelerle bezeli bir polosun bulunmaktadır. Bu iki tip polosun yeğlenmesinin, karakter ve konumla ilgisi olabilir.

---

³⁷²Naumann, 1983, 30, Kat.Nr. 5-6, Taf. 2, 2; 2, 3

³⁷³ibid, 30

³⁷⁴ibid, 30, Taf. 2, 1

³⁷⁵ibid, 31

2.Zincirli Orthostatı

Zincirli, Dış Kale kapısındaki köşe orthostatlarının dar yüzünde Savaş Tanrısı ile Hava Tanrısının arasında, pozisyonu nedeniyle (Kat.No. 29, Lev. XXXIII, 1) Kubaba olarak tanımlanan bir betim bulunmuştur. Kargamış'ta "Long Wall of Sculpture"daki orthostatlarda betimlenen iki tanrıça ile Zincirli'de kaba işlenmiş tanrıça benzerdir³⁷⁶. Zincirli tanrıçası Kubaba'yı kesinleştiren tüm atribülere sahiptir. Bunlar, tanrısallığı simgeleyen boynuzlu yüksek polos, göğüste tutulan nar, öne uzatılan eldeki ayna ve Hitit Çağları'nın ucu kıvrık ayakkabılarıdır. Saçı, Kargamış'ta başörtülü tanrıçada (Kat.No. 28) olduğu gibi arkaya toplanmış örgülüdür. Üzerinde serbestçe aşağıya inen zigzag motifli başörtü, onun altında mantosuz giysi ve sıkı bir kemerle betimlenmiştir.

3.Birecik Steli

Stelin tepesinde (Kat.No. 30, Lev. XXXIII, 2) yer alan güneş kursunun altında giyimli ve sola dönük olarak Kubaba durmaktadır. Polosunun ön ve arkasındaki boynuzları başörtüsü taşımadığını açıkça ortaya koymaktadır. Elllerinde nar ve ayna vardır. Ayağında uçları kıvrık ayakkabı görülür. Saçının örgüsü kabartmanın kaba , alçak ve köşeli biçimi, yüzün betimlenmesi ile Zincirli Kubaba'sına benzemektedir.

Malatya'daki stelde (Kat.No. 23) güneş kursu, Hava Tanrısı ve Kubaba ile birlikte. Birecik'te bulunan stelde ise güneş kursu sadece Kubaba'yladır. Tanrısal ve evrensel güneş kursu, özel tanrıları vurgulamak üzere seçilmiştir³⁷⁷. Kullanım sıklığı nedeniyle güneş kursunun özellikle Hava Tanrısı'na ait olduğu, ancak Hava Tanrısı ve Kubaba'nın sıkça birlikte anılıp betimlenmesinden, bu sembolün Hava Tanrısı'ndan Kubaba'ya geçtiği söylenebilir³⁷⁸. Böylece Geç Hitit Dönemi'nde Kubaba'nın Hava Tanrısı Tarhuha'nın yanında, Hitit İmparatorluk Çağı'nda Güneş Tanrıçası Arinna'nın Teşup'un yanında üstlendiği gibi bir rolü temsil ettiği düşünülebilir³⁷⁹.

³⁷⁶Naumann, 1983, 31, Kat.Nr. 7, Taf. 3, 1

³⁷⁷Orthmann, 1971, Kürtül 1; Körkün 1; Til Barsib B/1; B/3; Malatya A/6; D/1

³⁷⁸Naumann, 1983, 32

³⁷⁹Orthmann, 1971, 277

4.Kargamış Steli

Şimdiye kadar konu edilen Kubaba betimlemelerinin tümü, tanrıçayı profilden göstermiştir. Yalnızca bir kez cepheden ve ayakta duruken, Kargamış'ta Kale'nin batı yamacında bulunan stelde (Kat.No. 31, Lev. XXXIII, 3) karşımıza çıkmaktadır. Stelin, tapınağın aşağı yamacındaki buluntu yeri ve arka yüzündeki yazıtı, Kubaba'nın Kamanas zamanındaki varlığını kanıtlamaktadır³⁸⁰.

Yazıtta; "Ben Tanrıça Kubaba'ya dört yol ağzındaki evi yaptırana kadar..... dağların kenti Kargamış'ta, Kargamış'ın büyük tanrıçası Kubaba için ön odaya heykeller diktim" denmektedir³⁸¹.

Bazalt stel, tanrıçanın omuz yüksekliğine kadar, 1.67m.'dir. Ele geçen yükseklikten tanrıçanın aşağı yukarı insan ölçülerinde betimlendiği anlaşılmaktadır. Stele yarım sütun biçimi verilmiştir. Düzgün olan ön yüzdeki düzenleme, tanrıçayı bir çerçeve içinde durur gibi göstermiştir. Yanlardan yere kadar inen uzun, dikey ince pililli, kemerli bir giysiyledir. Eteğin altından çıplak ayakları çıkmaktadır. En az sekiz sıralı kolyesi omuzlarından itibaren tüm göğsünü kaplayarak karın üzerine ulaşmaktadır. Giysisinin üzerinde, yanları üçlü dil motifli ve baldırlarına uzanan mantosu bulunmaktadır. Tanrıça sol elinde sapı volütlerle bezeli bir ayna tutmaktadır. Yumruk yaptığı varsayılan sağ elinde herhangi bir atribünün bulunup bulunmadığı anlaşılamamaktadır³⁸².

Geç Hitit sanatı kabartmalarında cepheden betimlemeye ender rastlanılmaktadır. Hellen sanatında figürler bazı istisnalar dışında, resim ve kabartmalarda hiç bir zaman cepheden gösterilmemiştir³⁸³. Çünkü cepheden görünüm, bakan kişide başka bir izlenim yarattığından, yalnızca yaratıklarda, ölülerde ve Epiphanie'deki tanrılarda kullanılmıştır³⁸⁴. Kargamış'ta bazı heykel parçaları, arslan ve boğa kaideleri³⁸⁵, Tarhuha ve Kubaba gibi tanrıların betimlendiği plastik yapıtlar ele geçtiğinden, cepheden yapılmış bu Kubaba'nın heykel olarak tasarlanmış olması olasıdır³⁸⁶.

³⁸⁰Naumann, 1983, 33, Kat.Nr. 9, Taf. 3, 3

³⁸¹ibid, 33

³⁸²Akurgal, 1949, 88 - Naumann, 1983, 33

³⁸³Naumann, 1983, 33

³⁸⁴ibid, 33

³⁸⁵Orthmann, 1971, F/17; J/1

³⁸⁶Naumann, 1983, 33

C.Kubaba'nın Atribüleri

I.Ö. 1. binyılda, özellikle Kargamış ve çevresinde baş tanrıça olarak en üst düzeye ulaşan, ayakta ve tahtında otururken görülen Kubaba, Mezopotamyalı Tanrılar, Inanna ve İstar, Eski Anadolu Tanrıları, Hellen Aphrodite'si ve daha geç dönemlerin Aphroditeleri'nin tersine sürekli giyiniktir. Giysisinin dışında genellikle manto ve/veya başörtüsü vardır. Başına polosunu takmıştır.

Kubaba'nın özelliklerinin yanı sıra asıl atribüsü nar ile aynadır. Nar, bereketin eski ve genel bir simgesi, ama sadece Kubaba'nın atribüsü değildir³⁸⁷. Ayna, Geç Hitit Dönemi'nde güzel kadının göstergesi olmuştur. Hititlerde aynayı bir kez Alacahöyük'te, oturan bir kadının ya da tanrıçanın elinde görmekteyiz³⁸⁸. Güzel kadını simgeleyen ayna, çok daha geç dönemlerde Aphrodite'nin de atribüsü olacaktır³⁸⁹. Kargamış'ta Tanrıça, bereketin bir başka sembolü olan başakları tutmaktadır. Başak, Hellenlerde bir anayı (Demeter) simgeler³⁹⁰. Atribüleri Kubaba'yı, hem bereketi çağıran hem de güzel bir kadın olarak nitelemektedir.

Yazılı kaynaklarda Kentin Hanım Efendisi ve Büyük Kraliçesi biçiminde anılan Kubaba'nın bu özelliğini vurgulayan tek atribü arslanlar ve boğalardır³⁹¹. Arslan ve boğa, bu bağlamda tanrısal gücün göstergesidir. Arslan ve Kubaba bizi I.Ö. 7. binyıla, Çatalhöyük'te panterlerin arasında doğum yapan Ana Tanrıçaya geri götürdüğü gibi, arslanlar arasında tahtında oturan Kybele'ye, Roma Dönemi'ne dek, taşımaktadır.

Betimlemelerde ve yazılı kaynaklarda "Göklerin Tanrıçası" da olan Kubaba, dinsel alayın başında, tahtında oturmakta ya da ayakta durmaktadır. Kültüne gelince, ona tapınaklar, kurban yerleri (altar) inşa edilmiş, "giyinik" heykeller adanmış, koyun kurban edilmiş ve diğer tanrılarda olduğu gibi ekmek sunulmuştur.

Kubaba'nın tilsimlerinin ya da cinsel ağırlıklı bir kültün tanrıçası olup olmadığı kanıtlanmış değildir. Yalnızca, Kargamış'taki tören alayında betimlenen müzisyenler kabartması ile ilişkisi

³⁸⁷Bossert, 1941, 54, Abb. 516

³⁸⁸ibid, 54, Abb. 516

³⁸⁹Naumann, 1983, 36

³⁹⁰ibid, 36

³⁹¹ibid, 36

düşünüldüğünde, Kubaba'nın çevresinde müzikal ve danslı kült şenlikleri yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Hellenistik Çağ şenliklerine ilişkin metin ve betimlemeler göz önüne alındığında, bir oranda gelenekselleşmiş ve dönemin ayrıntılarının eklendiği şenliklerde Geç Hitit Dönemi'nin katkısının olup olmadığı düşünülmelidir.

IV-KATALOG

1.KAYA ANITI "Arslankaya"
Lev.I, II

Bul. Yeri : Afyon İli, İhsaniye İlçesi, Döğer Bucağı
Malz. : Tüf
Byt. : N. Yük.:2.37 m.
N. Gen.:2.5 m.
N. Der.:Yaklaşık 2 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı

Akurgal, 1955, 94, Taf. 36-38 - Akurgal, 1961, 86, Taf. 52-54-
Haspels, 1971, 87 v.d., Figs. 186-191 - Vermaseren, 1977, 20,
Plt.9 - Naumann, 1983, 43, 293, Kat.Nr. 11, Taf. 4, 2 - Prayon,
1987, 206, no. 39, Taf. 15a, b - Vermaseren, 1987, 49, 51.

Kaya üzerine oyulmuş yapı biçimli anıtın, üçgen alınlığında, arka ayakları üzerine kalkmış iki sfenks, yüzyüze durmaktadır. Fasad geometrik bezelidir. Ortada yer alan niş içinde, iki arslan arasında Kybele betimlenmiştir. Kaya anıtının sağ yanında bir arslan, sol yanında adım atan bir hayvan görülür. Tümüyle tahrip olmuş bir yazıtı bulunmaktadır.

2.KAYA ANITI "Büyükkapıkaya"
Lev. III, IV, 1

Bul. Yeri: Afyon İli, İhsaniye İlçesi, Döğer Bucağı
Malz : Tüf
Byt. : N. Yük. :1.65 m.
N. Gen. :1.60 m.
P. Yük. :0.120 m.
P. Gen. :0.400 m.
P. Y. Gen.:0.300 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Akurgal, 1961, 86, 110, Taf. 73 - Gabriel, 1965, 53, Taf. 47b -
Haspels, 1971, 87, Figs. 182-184; 522 - Naumann, 1983, 45, 293,
Kat.Nr. 12, Taf. 5,1 - Vermaseren, 1987, 39, no. 112.

Alçak bir podyum üzerindeki anıtın fasadı geometrik bezemelidir. Ortadaki kült nişinde Kybele ayakta durmaktadır. Fasad kaidesinin alınlık duvarının sol ucunda bir hayvanın bacağı seçilmektedir.

3.KAYA ANITI "Küçükkapıkaya"
Lev. IV, 2

Bul. Yeri: Afyon İli, İhsaniye İlçesi, Döğer Bucağı
Malz. : Tüf
Byt. : N. Yük. :Yaklaşık 1.60 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Akurgal, 1955, 95, no.8 - Haspels, 1971, 89, Plt. 185; 524,1 -
Naumann, 1983, 45, 294, Kat.Nr. 13 - Vermaseren, 1987, 38, no.
111.

Basit görünümlü anıta dört kaya basamağı ile çıkılmaktadır. Düz
çerçevesel ve düzgün yüzeyli nişin içinde, yüksek kabartma Kybele
betimi yer alır.

4.KAYA ANITINA AİT KÜÇÜK BİR PARÇA "Kumcaboğaz"
Lev. V

Bul. Yeri: Afyon İli, İhsaniye İlçesi, Köhnüş Vadisi, Kayıhan Köyü
Malz. : Tüf
Byt. : N. Yük. :Yaklaşık 1.10 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyılın ortası

Akurgal, 1955, 61, Taf. 38b - Haspels, 1971, 69, 93, Plt. 159 -
Naumann, 1983, 46, 294, Kat.Nr. 14 - Vermaseren, 1987, 38, 109.

Tüf kütesine kübik biçim verilmiş ve naiskoslu bir podyum olarak
işlenmiştir. Naiskos cephesi bezemesizdir. Niş arka duvarında
tanrıça yüksek kabartma olarak ayakta durmaktadır. Anıtın
yanlarına doğru, iki tarafta olmak üzere birer basamak yapılmıştır.

5.KAYA ANITI "Deliklitaş"
Lev. VI

Bul. Yeri: Kütahya İli, Tavşanlı İlçesi, Tunçbilek Köyü
Malz. : Tüf
Byt. : Yük. :13 m.
N. Yük. :1.70 m.
N. Gen. :1.40 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Munro, H.M. Anthony, 1987, 268 - Akurgal, 1955, 94,3 - Haspels,
1971, 76, Figs. 209-214; 511, 512 - Naumann, 1983, 46,
Kat.Nr. 15 - Vermaseren, 1987, 49, no. 144.

Üç derinlikte oyulmuş kaya anıtında niş, "kapı nişi" olarak oldukça sığ - düzenlenmiştir. Nişin arka duvarına dayalı tanrıça figürü, alçak kabartmadır.

6.KAYA ANITI "Kümbet Asarkaya"

Lev. VII, 1. 2

Bul. Yeri: Eskişehir İli, Seyitgazi İlçesi, Kümbet Köyü

Malz. : Tüf

Byt. : Kaya Yük. :Yaklaşık 4.5 m.

Kaya Gen. :Yaklaşık 4.30 m.

N. Yük. :1.20 m.

N. Gen. :0.820 m.

Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Haspels, 1971, 84, Figs. 98, 99; 518:l - Naumann, 1983, 46, 294, Kat.Nr. 16.

Kaya yüzeyinin ortasında oldukça sığ niş içinde, tanrıçanın polosuna ait izler görülmektedir.

7.KAYA ANITI "Hyacinth (Sümbül) Anıtı"

Lev. VIII, 1

Bul. Yeri: Eskişehir İli, Çifteler İlçesi, Yazılıkaya Köyü

Malz. : Tüf

Byt. : N. Yük. :0.640 m.

N. Der. :0.400 m.

Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Haspels, 1971, 80, Figs. 34, 495; 515 - Naumann, 1983, 48 - Vermaseren, 1987, 59, no. 169.

Fasat, kare içinde eşkenar dörtgenlerle bezelidir. Niş içi ve yanları dama bezekleri oyularak düzenlenmiştir. Niş tabanında tanrıça heykelinin geçirildiği bir oyuk yer almaktadır.

8.KAYA ANITI "Döğer Asarkaya"

Lev. VIII, 2

Bul. Yeri: Afyon İli, İhsaniye İlçesi, Döğer Köyü
Malz. : Tüf
Byt. : ?
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Haspels, 1971, 96, 97, Figs. 198, 503D; 525:4 - Naumann, 1983, 48.

Yuvarlak bir kayada, ortadaki bir oyuğun iki yanında niş yer almaktadır. Her üç alanın tabanında heykeller için dübel delikleri vardır. Burada, Kybele ve refakatçileri betimlenmiş olmalıdır.

9.KAYA ANITI "Yazılıkaya/Midas Anıtı"

Lev. XII, XIII

Bul. Yeri: Eskişehir İli, Çifteler İlçesi, Yazılıkaya Köyü
Malz. : Tüf
Byt. : Yük. :17 m.
Gen. :16 m.
Tar. : İ.Ö. 7. yüzyıl

Akurgal, 1955, 94, Plt. 39a - Akurgal, 1961, 107 v.d., Fig. 107-108 - Haspels, 1971, 73 v.d., Figs. 8-13 - Naumann, 1983, 54 - Vermaseren, 1987, 58, 59, no. 168 - Roller, 1988, 47.

Yüksek çatılı bir tapınak görünümlü anıtın fasadı geometrik bezenmiştir. Kapı nişinde Kybele ayakta durmaktadır. Sol kapı desteğinde tanrıçanın adlandırılmasına ilişkin yazıt bulunmaktadır. Anıtın çevresindeki düzenlemeler, kültü açıklamaktadır.

10.STEL

Lev. XV

Bul. Yeri: Ankara İli, Bahçelievler Semti
Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Malz : Andezit
Byt. : Yük . :1.75 m.
Gen. :0.950 m.
Yan Genişlik: 0.17 - 0.025 m.

Tar. : I.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı

Temizer, 1959, 183 v.d., Lev. 35-38 - Akurgal, 1961, 97, Res. 60 - Naumann, 1983, 62, 63, 294, Kat.Nr. 18, Taf. 5,2 - Vermaseren, 1987, 16, no. 38 - Prayon, 1987, 204, no. 26 - Buluç, 1988, 18.

Kaya anıtlarına benzer düzenlenmiş stelde, tanrıça, alınlıklı bir naiskos içinde betimlenmiştir. Sol elinde kuş, sağ elinde gaga ağızlı bir testi tutmaktadır. Başında yüksek polos, polostan inen mantosu ile tipik giysileriyedir.

11.STEL

Lev. XVIII

Bul. Yeri: Ankara İli, Polatlı İlçesi, Yassıhöyük Köyü, Gordion

Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Malz. : Kırmızı Bazalt

Byt. : Yük. :0.900 m.

Gen. :0,380 m.

Yan Gen. :0.300 m.

Tar. : I.Ö. 6. yüzyılın başı

Temizer, 1959, 186, Lev. 39 - Akurgal, 1961, 97, Res. 62 - Mellink, 1983, 349-360, Plts. 1-4 - Naumann, 1983, 64, 295, Kat.Nr. 19, Taf. 5, 3 - Prayon, 1987, 203, no. 15 , Taf. 5c - Vermaseren, 1987, 21, 22, no. 50.

Stel üzerinde, Kybele'nin evini simgeleyen alan tahrip edilmiş olmasına karşın, Kybele tamamıyla korunmuştur. Naiskos içinde betimlenen tanrıça, uzun bir tünik ile yüksek polos ve polostan aşağıya inen başörtüsü giymiştir. Sağ elinde düz bir tabak, sol elinde eğri gagalı bir kuş tumaktadır.

12.STEL

Lev. XIX 1

Bul. Yeri: Ankara İli, Etlik Semti

Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Malz. : Kireçtaşı

Byt. : Yük. :1 m.

Gen. :0.620 m.

Yan Gen. :0.450 - 0.550 m.

Tar. : I.Ö. 6. yüzyılın başları

Bittel, 1969, 72 - Naumann, 1983, 65, 295, Kat.Nr. 20, Taf. 5.4 - Prayon, 1987, 204, no. 27, Taf. 9b - Vermaseren, 1987, 16, no. 37 - Buluç, 1988, 18.

Kybele'nin betimlendiği stelin fasatı, çatılı ve çerçevesiz büyük bir nişten oluşmuştur. Kaide gibi düzenlenmiş hafif çukur nişin ortasında giysili bir yaratık kabartması vardır. Kanatlı güneş kursu ve hilal, bu yaratık tarafından taşınmaktadır. Niş içinde ayakta duran tanrıça yüksek bir polos taşır. Sağ elinde derin bir kap (kadeh) vardır. Sol eli ve atribüsü tanımlanamamaktadır.

13.STEL

Lev. XIX 2

Bul. Yeri: Kastamonu İli, Daday İlçesi
Kor. Yer : Kastamonu Müzesi
Malz. : Beyaz Mermer
Byt. : Yük. :0.600 m.
Gen. :0.340 m.
Yan Gen. :0.120 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Akurgal, 1961, 242 v.d. - Naumann, 1983, 84, 296, Kat.Nr. 25, Taf. 7,2.

Dört yüzü de düzleştirilmiş stelin, yan bölümleri çok tahrip olmuştur. Başında alçak ve geniş polosunu vardır. Polos üzerinden başörtüsü omuzlarına kadar inmektedir. Sağ eli göğüslerinin ortasında, sol kolu hafifçe kıvrık, gövdesinin önünde durmaktadır.

14.STEL

Lev. XX

Bul. Yeri: Kayseri İli, Himmetdede Bucağı, Beydeğirmeni Köyü
Kor. Yer : Kayseri Müzesi
Malz. : Kumtaşı
Byt. : Yük. :1.61 m.
Gen. :0.510 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl ya da biraz daha erken

Alkım, 1974, 84, Lev. 45 - Naumann, 1983, 85, 296, Kat.Nr. 26, Taf. 8, 2.

Bitirilmemiş stelde, tanrıça stilize edilmiştir. Her iki kolu önündedir. Göğüs arasına koyduğu sağ elinde yuvarlak bir cisim tutmaktadır. Sol elinde uzun ve oval bir cisim vardır.

15.YÜKSEK KABARTMA

Lev. XXI

Bul. Yeri: Çorum İli, Boğazkale İlçesi, Hattuşaş Antik Kenti

Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Malz. : Kiretaşı

Byt. : (Kaide ile birlikte) Yük. :1.340 m.

(Flüt çalan) Yük. :0.440 m.

(Kithara çalan) Yük. :0.490 m.

Tar. : İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı

Temizer, 1959, 186, Lev. 40 - Akurgal, 1961, 95, Taf. 55-59 - Bittel, 1963, 7 v.d. - Vermaseren, 1977, 20, Plt. 10 - Naumann, 1983, 72 v.d., 295, Kat.Nr. 23, Taf. 7,1 - Prayon, 1987, 202, no. 7, Taf. 3a-c - Vermaseren, 1987, 14, no. 32.

Kybele ve iki müzisyenin betimlenmesiyle oluşturulan kült betiminde tanrıça, yüksek ve bezemeli bir polos giymiştir. Polos yanlarından saçları lüleler halinde omuzlarına ulaşmaktadır. Gülümser biçimde gösterilen tanrıçaya auloi ve kithara çalan iki müzisyen eşlik etmiştir. Hellen etkisi ağır basmaktadır.

16.HEYKEL PARÇASI

Lev. XXII

Bul. Yeri: Ankara İli, Ayaş İlçesi, Çağköy

Kor. Yer : Bilinmiyor (Kayıp)

Malz. : Kırmızı Andezit

Byt. : İnsan boyutlarında

Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Bittel, 1963, 15, Anm. 51 - Naumann, 1983, 67, Kat.Nr. 21 - Prayon, 1987, 201, no. 5, Taf. 2a, b.

Heykelden ele geçen parça, baş ve gövdenin üst bölümüne aittir. Yüksek bir polos ve başörtüsü giymiştir. Sol elinde bir kuş, sağ elinde tabak tutmaktadır.

17.HEYKEL PARÇASI

Lev. XXIII 1,2

Bul. Yeri: Ankara İli, Polatlı İlçesi, Yassihöyük Köyü, Gordion
Kor. Yer : İstanbul Arkeoloji Müzesi
Malz. : Kırmızı Trasit
Byt. : Yük. :0.220 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Naumann, 1983, 68, 295, Kat.Nr. 22, Taf. 6,1; 6,2 - Prayon, 1987, 209, no.62, Taf. 16 a. b.

Heykel parçasından sadece yüz ve bele kadar olan bölüm ele geçmiştir. Kybele'nin saç modeli diğer betimlemelerinden ayrıdır. Sağ elinde bir tabak, sol elinde yuvarlak gövdeli bir kuş tutmaktadır.

18.HEYKEL PARÇASI "Midas Şehri"

Lev. XXIV 1

Bul. Yeri: Eskişehir İli, Çifteler İlçesi, Yazılıkaya Köyü
Kor. Yer : İstanbul Arkeoloji Müzesi
Malz. : Kireçtaşı
Byt. : Yük. :0.420 m.
Gen. :0.260 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısı

Haspels, 1971, 111, 112 - Naumann, 1983, 88, Kat.Nr. 28 - Prayon, 1987, 201, no. 2, Taf. 1d,f.

Alt bölümü sütuna benzeyen, arkası düzleştirilmiş heykelin boyutları insan boyutlarına çok yakındır. Hafif bir hareketlilik katılmış heykelde, Kybele ince ve düz kıvrımlı, sade bir giysiyedir.

19.HEYKEL PARÇASI "Midas Şehri"

Lev. XXIV 2

Bul. Yeri: Eskişehir İli, Çifteler İlçesi, Yazılıkaya Köyü
Kor. Yer : Afyon Müzesi
Malz. : Tüf
Byt. : Yük. :1.13 m.

Gen. :0.600 m.

Kaide Yük. :0.100 m.

Tar. : İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci çeyreği

Akurgal, 1961, 86 - Haspels, 1971, 97, Fig. 53 - Naumann, 1983, 89, Kat.Nr. 29 - Prayon, 1987, 201, no. 1, Taf. 1a-c - Vermaseren, 1987, 60, no. 172.

Yarım olarak ele geçen heykelin ykseklieği 2 m.'nin üzerindedir. Heykel, aynı bloğa işlenmiş oval bir podyum üzerindedir. Yerlere kadar inen , uzun giysisinin önünde tanrıçanın ayakları görülmektedir. Sol kolunu aşağıya sarkıtmıştır. Sağ kol göğüs üzerinde duruyor olmalıdır.

20.HEYKEL PARÇASI

Bul. Yeri: Tam yeri bilinmiyor (Olasılıkla Midas Şehri yakınında)

Kor. Yer : Afyon Müzesi

Malz. : Kireçtaşı

Byt. : İnsan boyutlarının biraz altında

Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Naumann, 1983, 90, 297, Kat.Nr. 30.

Omuzlardan itibaren ele geçen parçada, baş ve kollarda dübel delikleri yapılmıştır. Alçak kaide üzerinde, sade giysili ve mantosuz tanrıçanın ayakları, giysi altından görülmektedir.

21.HEYKEL BAŞI

Lev. XXVII

Bul. Yeri: orum İli, Boğazkale İlçesi, Salman Köyü

Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Malz. : Sarımsı Kireçtaşı

Byt. : Yük. :0.340 m.

Gen. :0.310 m.

Yüz Gen. :0.150 m.

Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl

Bittel, 1969, 69, Taf. 36-39 - Naumann, 1983, 83, Kat.Nr. 24, Taf. 7, 2 - Prayon, 1987, 202, no. 3, Taf. 3d, e.

Tanrıça, inci dizisi, yaprak çelengi ve rozet motifleriyle bezeli yüksek bir polos giymiştir. Yüzü gülümser ifadelidir.

22.FRİZ

Bul. Yeri: Ankara İli, Polatlı İlçesi, Yassıhöyük Köyü, Gordion
Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Malz. : Kireçtaşı
Byt. : Yük. : 0,07 m.
Gen. : 0,140 m.
Yan Gen. : 0,03 m.
Tar. : İ.Ö. 6. yüzyıl ya da daha erken

Mellink, 1983, 356, Plts. 73, 74 - Naumann, 1983, 87, Kat.Nr. 27 - Vermaseren, 1987, 22 - Roller, 1988, 45, Fig. 3.

Metoba benzer çerçevesel alanlardan soldaki parçada Kybele ayakta durmaktadır. Sol elinde küçük çiçekli bir nar tutmaktadır. Diğer alanda kısa bacaklı bir boğa, tanrıçadan uzaklaşarak sağa doğru adım atmaktadır.

23.ADAK STELİ

Lev. XXXI 1

Bul. Yeri: Malatya, Merkez
Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Malz. : Kireçtaşı
Byt. : Yük. : 1.280 m.
Gen : 0.740 m.
Yan Gen. : 0.400 m.
Tar. : İ.Ö. 950-700 (Orthmann'a göre)

Akurgal, 1949, 107, no. 7 - Vieyra, 1955, no. 65 - Orthmann, 1971, Malatya B/4, 522, Taf. 42f - Naumann, 1983, 27, 291, Taf. 1,2.

Boğa üzerindeki tahtta oturan tanrıça, Hava Tanrısı ile birlikte betimlenmiştir. Stel üzerindeki hiyeroglifle de tanrıça, "Kubaba" olarak adlandırılmıştır.

24.ORTHOSTAT "Kargamış,Tören Alayının Köşe Bloğu"
Lev. XXXI 2

Bul. Yeri: Gaziantep İli, Nizip İlçesi, Kargamış Köyü
Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Malz. : Bazalt
Byt. : Yük. :0.980 m.
Gen. :1.290 m.
Yan Gen. :0.330 m.
Tar. : İ.Ö. 9. yüzyıl, Katuwas Dönemi (Naumann'a göre)

Woolley, 1921, XI, no. B 19a - Bossert, 1942, 73, 845 - Akurgal, 1949, 107 v.d. - Bittel, 1963, 18 - Orthmann, 1971, F/7b - Naumann, 1983, 28, 291, Taf. 1, 3 - Vermaseren, 1987, 7, no. 16.

Yerde oturan bir arslan üzerine yerleştirilmiş tahtta, Kubaba betimlenmiştir.

25.ORTHOSTAT "Ancuzköy"
Lev. XXXI 3

Bul. Yeri: Adıyaman İli, Kahta İlçesi, Atatürk Baraj Gölü Alanı
Kor. Yer : Bilinmiyor
Malz. : Bazalt
Byt. : ?
Tar. : Olasılıkla İ.Ö. 950-700 (Orthmann'a göre)

Mellink, 1960, 64, Plt. 12, 17 - Orthmann, 1971, 479, 59 - Naumann, 1983, 29, 291 - Vermaseren, 1987, 8, 9, no. 22.

Kabartmalı orthostat 1937 yılında bir kapı basamağı olarak kullanılmış biçimde bulunmuştur. Tanrıça bir tahtın üzerinde oturmaktadır. Sol elinde nar ya da kirmen tutmaktadır.

26.ORTHOSTAT PARÇASI “Kargamış, Büyük Merdiven“
Lev. XXXII 1

Bul. Yeri: Gaziantep İli, Nizip İlçesi, Kargamış Köyü
Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Malz. : Bazalt
Byt. : Yük. :0.900 m.
Tar. : İ.Ö. 700 (Orthmann'a göre)

Woolley, 1952, 245, Taf.B62a - Orthmann, 1971, Karkemis K/6,
Taf. 34 - Naumann, 1983, 29, 292.

Tanrıçanın oturur pozisyonda olduğu düşünülmektedir. İkonografik açıdan, en dikkat çekici özellik mantonun süslerindedir. Assur etkisi görülmektedir.

27.ORTHOSTAT “Kargamış, Uzun Duvar“
Lev. XXXII 2

Bul. Yeri: Gaziantep İli, Nizip İlçesi, Kargamış Köyü
Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Malz. : Bazalt
Byt. : Genişlik:2.5 m.
Tar. : İ.Ö. 950-700 (Orthmann'a göre)

Orthmann, 1971, Karkemis C/1, 501, Taf. 23e - Hawkins, 1972, 87
- Naumann, 1983, 30, 292, Taf. 2,1-2,2.

Ayakta duran tanrıça sol elinde başak, sağ elinde nar tutmaktadır.

28.ORTHOSTAT “Kargamış, Uzun Duvar“
Lev. XXXII 3

Bul. Yeri: Gaziantep İli, Nizip İlçesi, Kargamış Köyü
Kor. Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Malz. : Bazalt
Byt. : Yük. :0.830 m.
Gen. :0.750 m.
Tar. : İ.Ö. 950-700 (Orthmann'a göre)

Akurgal, 1949, 107, 151, no. 4 - Orthmann, 1971, Karkemis C/3, Taf. 23b - Hawkins, 1972, 87 v.d. - Naumann, 1983, 30 ,292, Taf. 2, 3.

Kabartmanın baş ve göğüs bölümü korunmuştur. Yüksek ve bezemeli bir polos giymiş Kubaba, nar tutmaktadır.

29.ORTHOSTAT "Zincirli"

Lev. XXXIII 1

Bul. Yeri: Gaziantep İli, İslahiye İlçesi, Zincirli Köyü
Kor. Yer : Berlin Devlet Müzesi
Malz. : Bazalt
Byt. : Yük. :1.37 m.
Gen. :0.43 - 1.12 m.
Tar. : İ.Ö. 950 - 700

Akurgal, 1949, 107, 151, no.8 - Orthmann, 1971, Zincirli B/1, Taf. 3b - Naumann, 1983, 31, 292, Taf. 3, 1.

Ayakta duran Kubaba'nın uzun giysisinin altında, ucu kıvrık ayakkabılı ayakları görülmektedir.

30.STEL

Lev. XXXIII 2

Bul. Yeri: Gaziantep İli, Birecik İlçesi (Tam bilinmemekte)
Kor. Yer : Londra British Museum
Malz. : Bazalt
Byt. : Yük. :1.10 m.
Gen. :0.46 m.
Tar. : İ.Ö. 950 - 700

Akurgal, 1949, 108, 151,no.5 ve 138 - Orthmann, 1971, Birecik 481 - Naumann, 1983, 31, 292, Taf. 3-2.

Stel tepesine betimlenmiş güneş kursunun altında tanrıça, ayakta durmaktadır.

**31.STEL “Kargamış, Stadelin Batı Yamacı“
Lev. XXXIII 3**

Bul. Yeri: Gaziantep İli, Nizip İlçesi, Kargamış Köyü
Kor. Yer : Londra British Museum
Malz. : Bazalt
Byt. : Yük. :1.65 m.
Gen. :0.740 m.
Tar. : İ.Ö. 7. yüzyılın ortası (Vermaseren'e (1987) göre)
İ.Ö. 8. yüzyılın ortasından sonra, Kamanas Dönemi,
(Naumann'a göre)

Woolley, 1915, 5, Fig. 3 - Woolley, 1952, 245, 283, no. B62 -
Güterbock, 1954, 109 - Bittel, 1963, 18, Taf. 12 - Orthmann, 1971,
Karkemis K/1, Taf. 34e - Mellink, 1983, 354, Lev. 71,2 - Naumann,
1983, 32 ,293, Taf. 3,3 - Vermaseren, 1987, 6, no. 15.

Yarı sütun biçimli stelde tanrıça, bir çerçeve içinde, ayakta ve ilk kez frontal betimlenmiştir. Bloğun yanlarına ve arkasına kazınmış yazıt tanrıçayı ve Kubaba tapınağını inşa ettiren Kamanas tanımlamaktadır.

SONUÇ

Tanrıça Kybele tapınımı, daha çok Anadolu'nun iç bölgelerinde gelişmiş olmakla beraber, Anadolu'nun hemen her yöresine yayılmıştır. Tüm belgeler Kybele'yi bir Phryg tanrıçası olarak tanımlamışsa da, Geç Hitit Dönemi'nde aynı tanrıçaya işaret eden bulgular, tapınının buradaki varlığını ve sürekliliğini göstermiştir.

Hellen antik kaynakları Phrygia ve Lydia sınırları ötesindeki yerlerden söz etmemektedir. Yazısız ve Hitit hiyeroglif yazıtlı Geç Hitit yapıtları incelendiğinde, aynı tanrıçaya eski Anadolu lehçelerindeki adı ile (Kupapa-Kubaba) rastlanılmıştır. Phrygler Anadolu'ya geldiklerinde, burada yaşayan kavimlerin kültürleri ile karşılaşmış ve etkilendikleri Ana Tanrıça kültünü kendi kültürlerine katmışlardır. Geç Hitit Dönemi'nde, özellikle Kargamış ve çevresinde odaklaşan Kubaba tapınımı batıya, olasılıkla Kargamış-Tabal yoluyla geçmiştir³⁹². Phryg kaya anıtlarının dağılımı bir ölçüde bu olasılığı desteklemektedir. Tabal Krallığı'nın en batı ucundaki Karaburun Hitit hiyeroglif yazıtı, Phrygia/Pessinus'a oldukça yakındır.

Binlerce tanrıya sahip Hititler, Anadolu'nun siyasal bakımdan yönetiminin merkez devletiydiler. Bu merkezîyetçilik, dinsel birleşmeye yol açmıştır. Yendikleri ve iyi ilişkileri olan kavimlerin tanrılarını, kendilerine kötülükleri dokunmaması ve iyiliklerinden yararlanılması için benimseyen Hititler, aynı nitelikteki tanrıları birbirleriyle eş tutma yöntemiyle, pantheonlarını kurmuşlardır. Hattuşas kazılarında ele geçen rituel metinler, Alacahöyük kabartmasında yer alan ayna tutan kadın figürü, Sypilos Anıtı, Hurri baş tanrıçası Hepat'ı gösteren Boğazköy, Yazılıkaya kabartması, adlandırılan ve betimlenen tanrıçanın Kubaba olduğunu açıklamaktadır.

I.Ö. 2. binyılın ilk yüzyıllarına tarihlenen Kültepe belgeleri³⁹³ Kubaba'nın Hitit öncesi varlığını ortaya koymuştur.

Geriye, prehistorik dönemlere gidildiğinde, steatopijik kadın figürinleri, analığı, bereketi simgeleyen Ana Tanrıça'yı tanımlamıştır. Yazılı belgeler olmadığından bu betimlemeleri Kubaba olarak adlandıramasak da, özde aynı inanışın ve kutsallığın ürünleridir demek yanlış olmamaktadır. Zira betim biçimi, onu bir "Ana Tanrıça" ve evrensel "Doğa Tanrıçası" biçiminde yansıtmaktadır.

Yazılı ve arkeolojik kanıtlar doğrultusunda Kybele'ye (Mater),

³⁹²Çapar, 1979, 201

³⁹³ibid, 204 - Naumann, 1983, 19

Phryglerden önce Anadolu topraklarında yaşamış kavimlerde, özellikle Çatalhöyük ve Hacılar Neolitik Dönemi'de, Ana Tanrıça olarak tapınıldığı, İ.Ö. 2. binyıldaki varlığını, İ.Ö. 1. binyılda Kupapa-Kubaba adıyla Kargamış ve çevresinde sürdürdüğü sonucuna ulaşmak olasıdır.

Phryglerin kültüründe ikonografik olarak betimlenmiş tek tanrı, Kybele'dir. Kültü, resmi olmaktan çok, halkın her sınıfına mal edilmiştir. Bunun kanıtı, Gordion ve Boğazköy kazılarında açığa çıkarılan evlerde bulunan, tanrıçanın basite indirgenerek betimlendiği düşünülen bir çok şematik ve küçük idollerdir³⁹⁴.

Orta Anadolu'da, Phrygler Ana Tanrıça kültürünü kent çevresinde sınırlamamış, yerleşim dışını, özellikle dağlık ve gizli alanları seçmişlerdir. Kayaları "tanrıçanın evi" gibi düzenlemiş ve niş içinde kült betimlerini yapmışlardır. Halys ve Sangarios arasındaki bölgede bulunan steller ve bir friz düzenlemesi, kaya anıtları cepheledeki biçimlendirme özelliklerine sahiptir.

Elinde tuttuğu atribüleri ve yanında betimlenen hayvanlar, yaratıklar ve Boğazköy plastik kabartmasındaki müzisyenler, karakteri hakkında bazı noktaları belirleyebilmemizi sağlamıştır. Yanındaki yırtıcı hayvanlar ona, gücün kişiliği yansısını vermiştir. Müzisyenler, kültle ilgili müzikal ve danslı törenlerin varlığını açıklamaktadır.

Atribülerinden kuş, olasılıkla ehlileştirilerek avlarda kullanılmaktaydı. Gordion'da ele geçen küçük buluntular, kuştan (Şahin) balık ve küçük hayvanların avlanmasında yararlandığını göstermektedir³⁹⁵. Belki de bu atribüsüyle "Ormanların ve Hayvanların Egemeni" karakteri verilmek istenmiştir.

Elinde tuttuğu tabak, testi, kase ya da kadeh, onun ihsan dağıtan, kayracı yanını vurgulamıştır. Nar, bereketi anlatan bir atribüsüydü. Esasen, nar yoğunlukla Geç Hitit Dönemi tanrıçası tarafından kullanılmıştır.

Phryg Kybele'lerinin bazıları, aynı zamanda Hellenistik özellikler -en belirginini, gülümser ifadedir- taşımaktadır.

Geç Hitit Dönemi'nde refakatçileri arasına, diğer önemli tanrılar da katılmıştır. Phryg Dönemi'nden farklı olarak Kubaba, elinde ayna ile betimlenmiştir. Böylelikle karakteristik özelliklerine "güzel kadın" yansısı da eklenmiştir.

Hitit yazılı kaynaklarında geçen NA₄ ZI.KIN taşlarının anlamı, Phryg Dönemi'nde, basamaklı anıtlardaki idol betimlemelerinde temsil edilmiş olmalıdır.

Geç Hitit hiyerogliflerinde geçen "Kentin Koruyucusu" sıfatı,

³⁹⁴Roller, 1988, 44

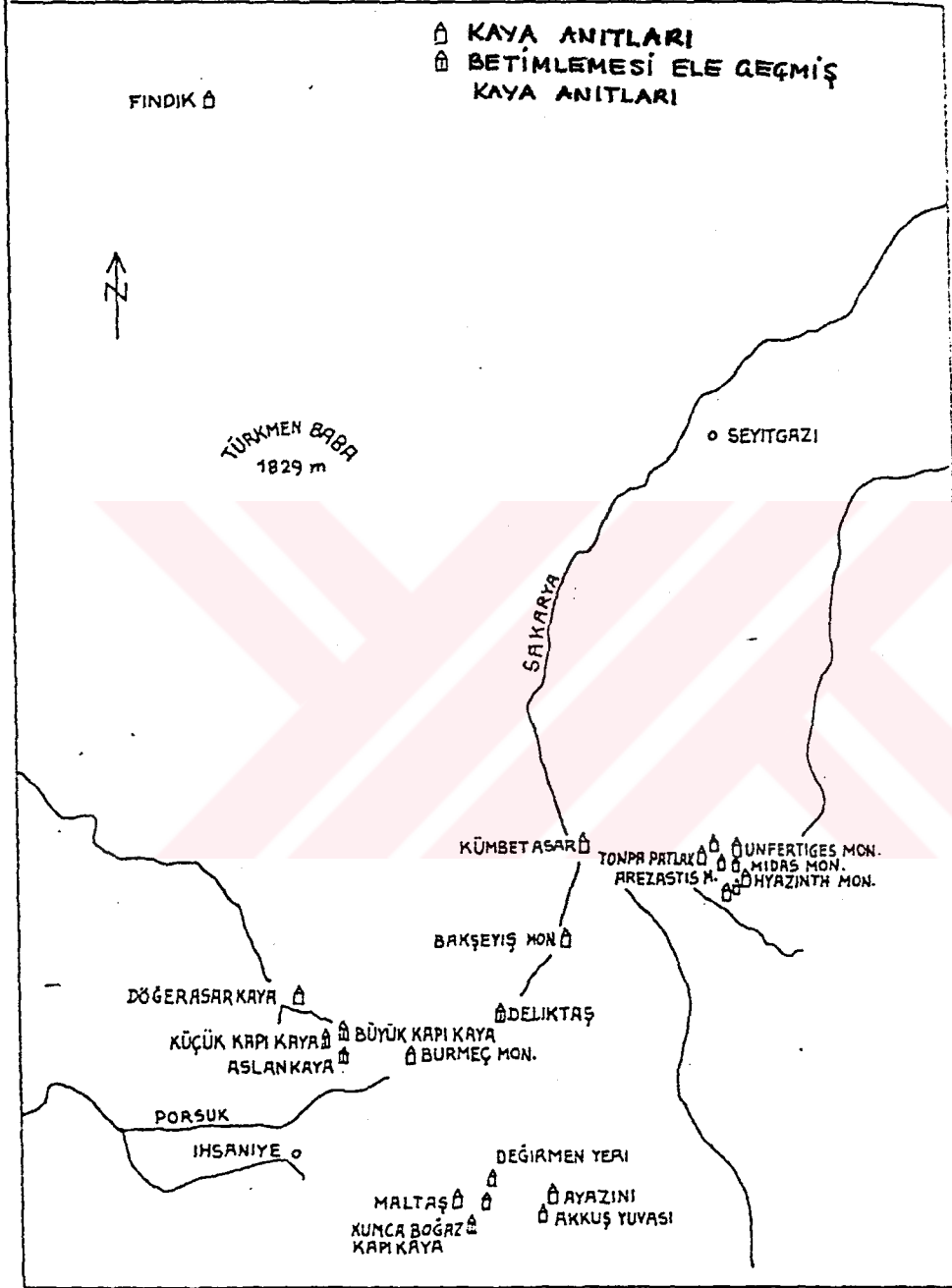
³⁹⁵ibid, 47

Phryglerde Boğazköy kabartmasında ve Deliklitaş Kale'sindeki kaya anıtındaki betim konumuna ve biçimine koşuttur.

Bu kadar çok ad ve sıfatla tanımlanan ve tapınım gören Kybele, sonuçta; adında bile "Ana" olan bir vatanda, Anadolu'da doğmuş, gelişmiş ve bir çok kültürü etkileyerek, hiç bir tanrı/tanrıçada görülmeyen bir biçimde geniş bir tarihsel sürece yayılmıştır.

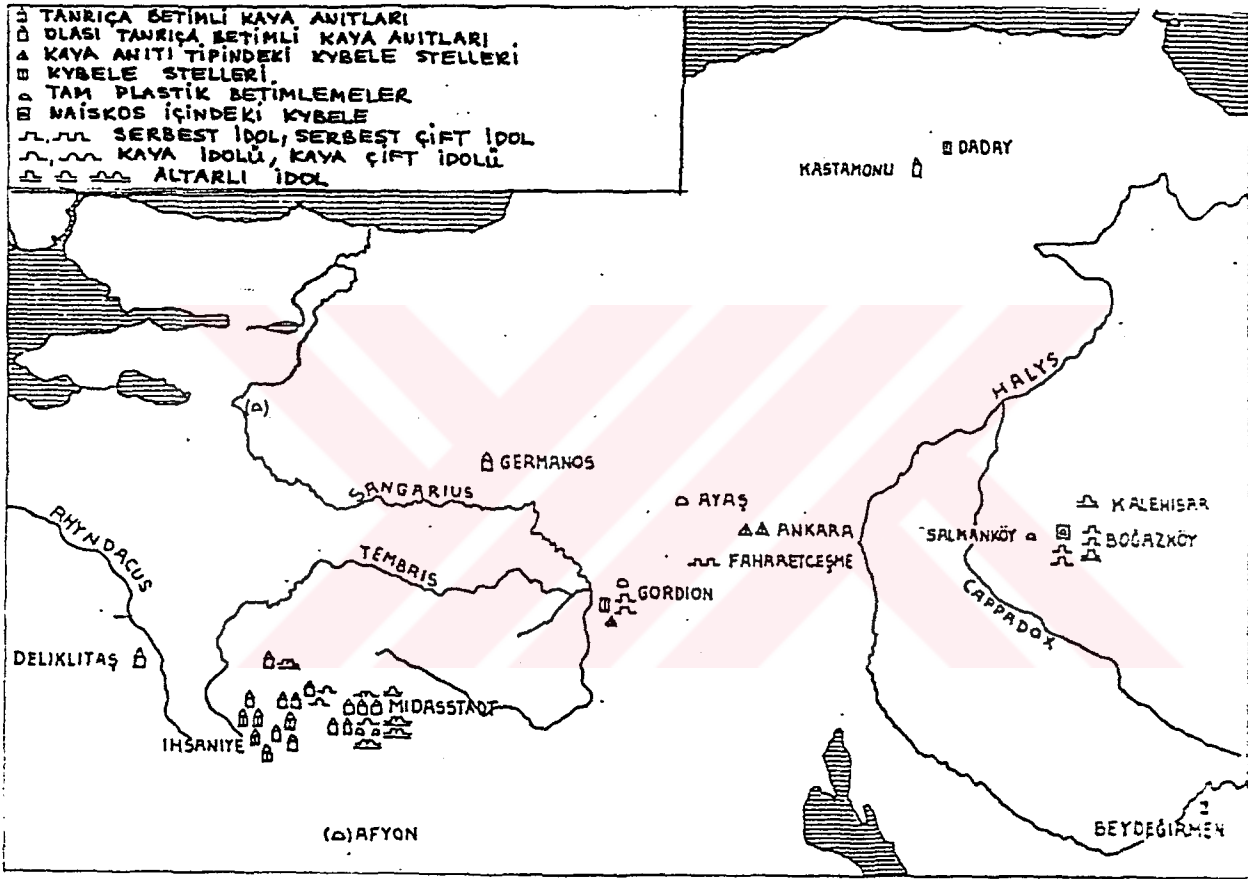

HARİTA 1

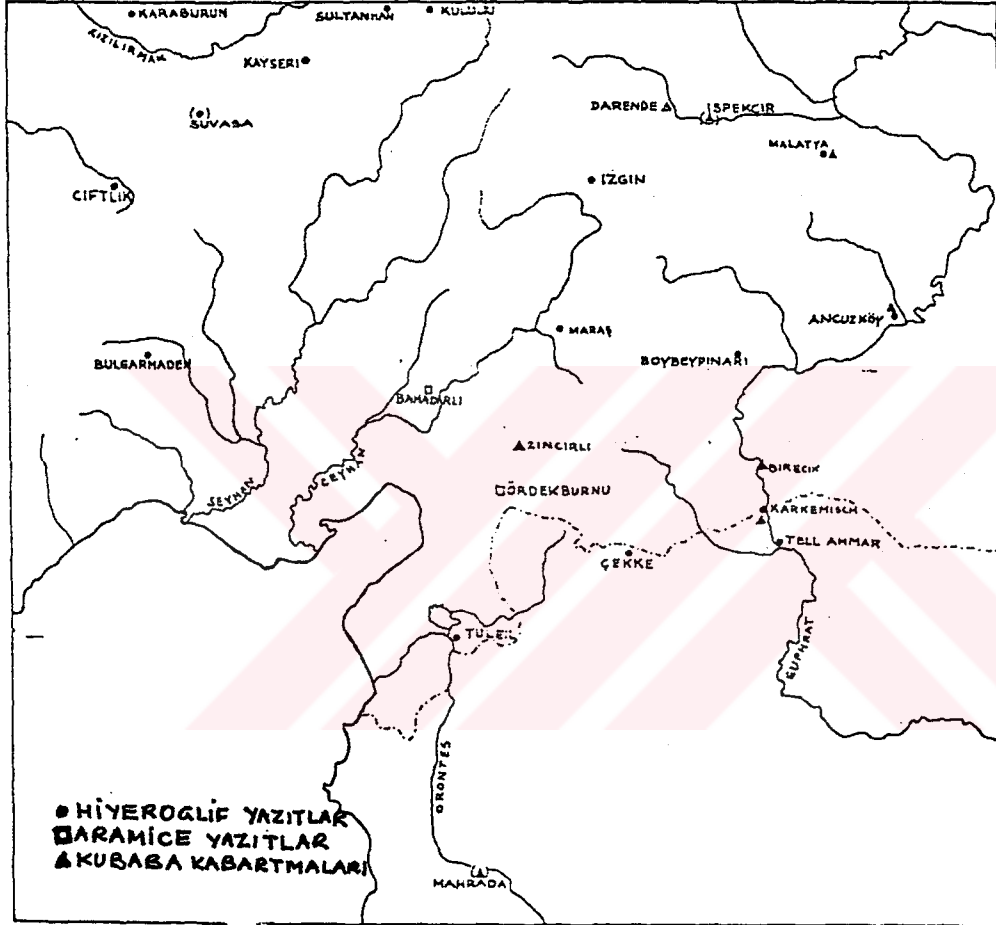
Phrygia Yaylası'ndaki Kaya Anıtları
(Naumann, 1983, 42, Karte.3)

HARİTA 2

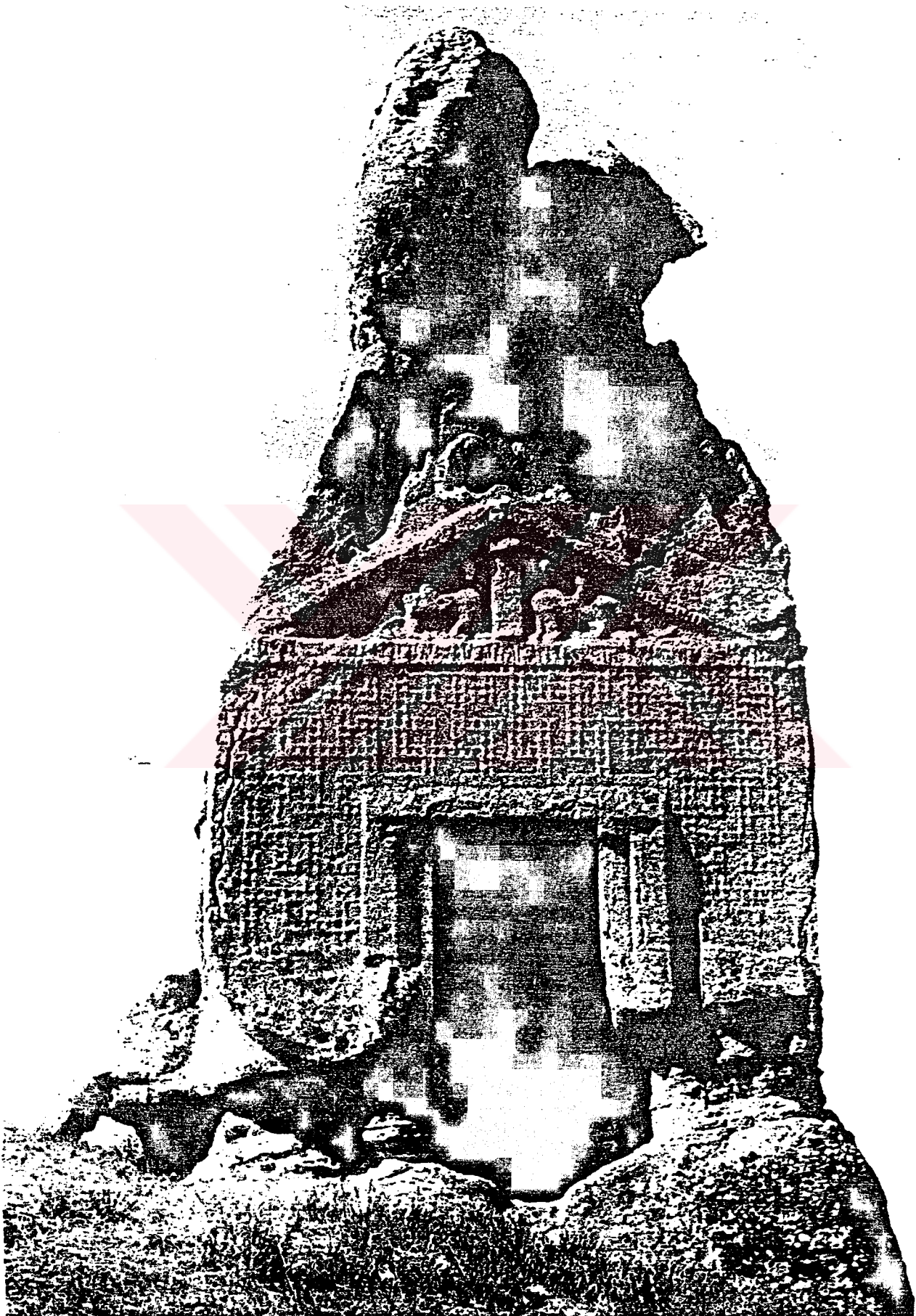

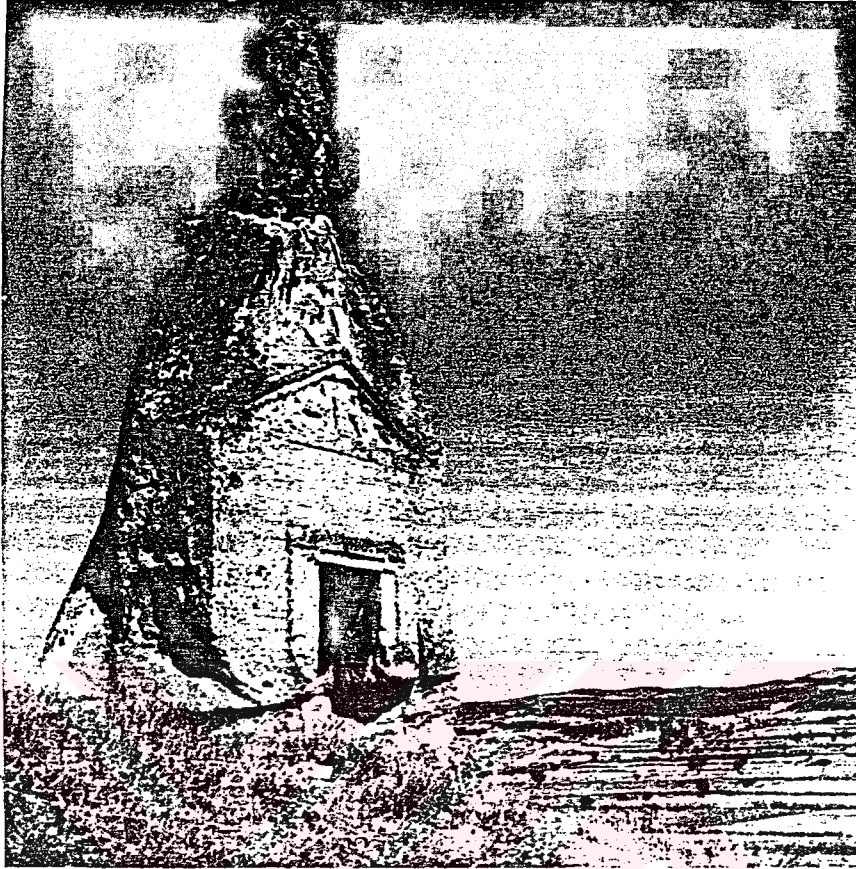
Phryg Dönemi'nde Kybele Anıtlarının ve Betimlerinin Yayılımı (Naumann, 1983, 40, Karte.2)

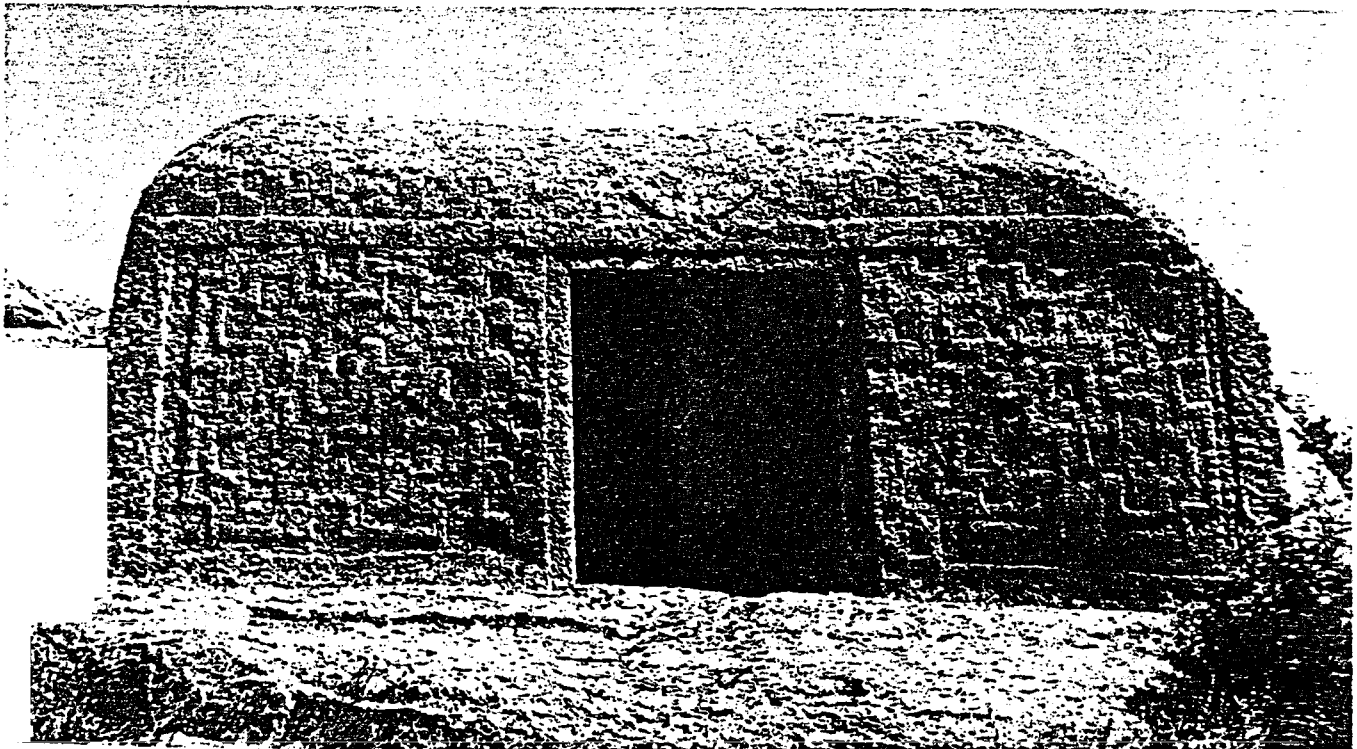
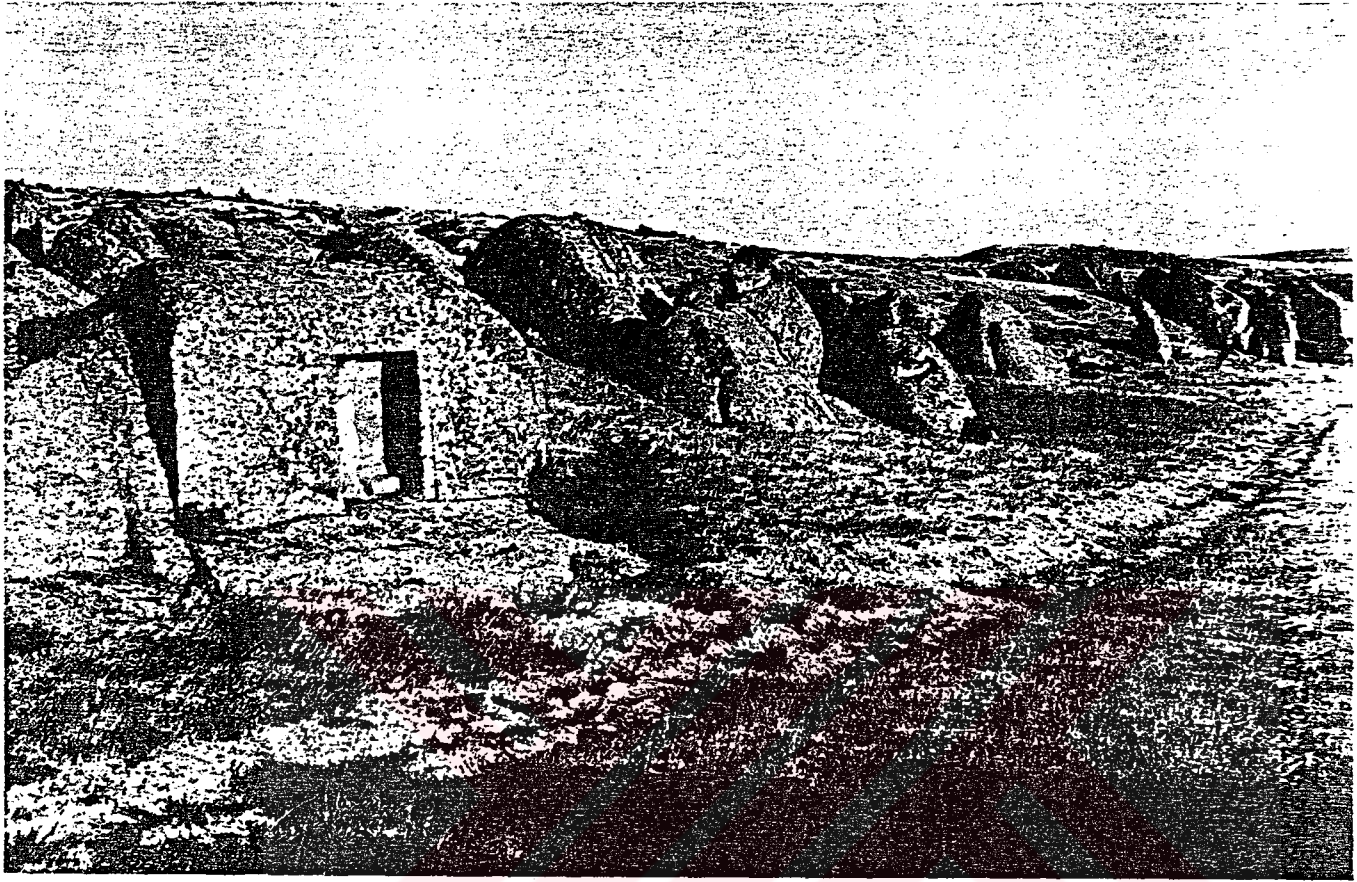
HARİTA 3

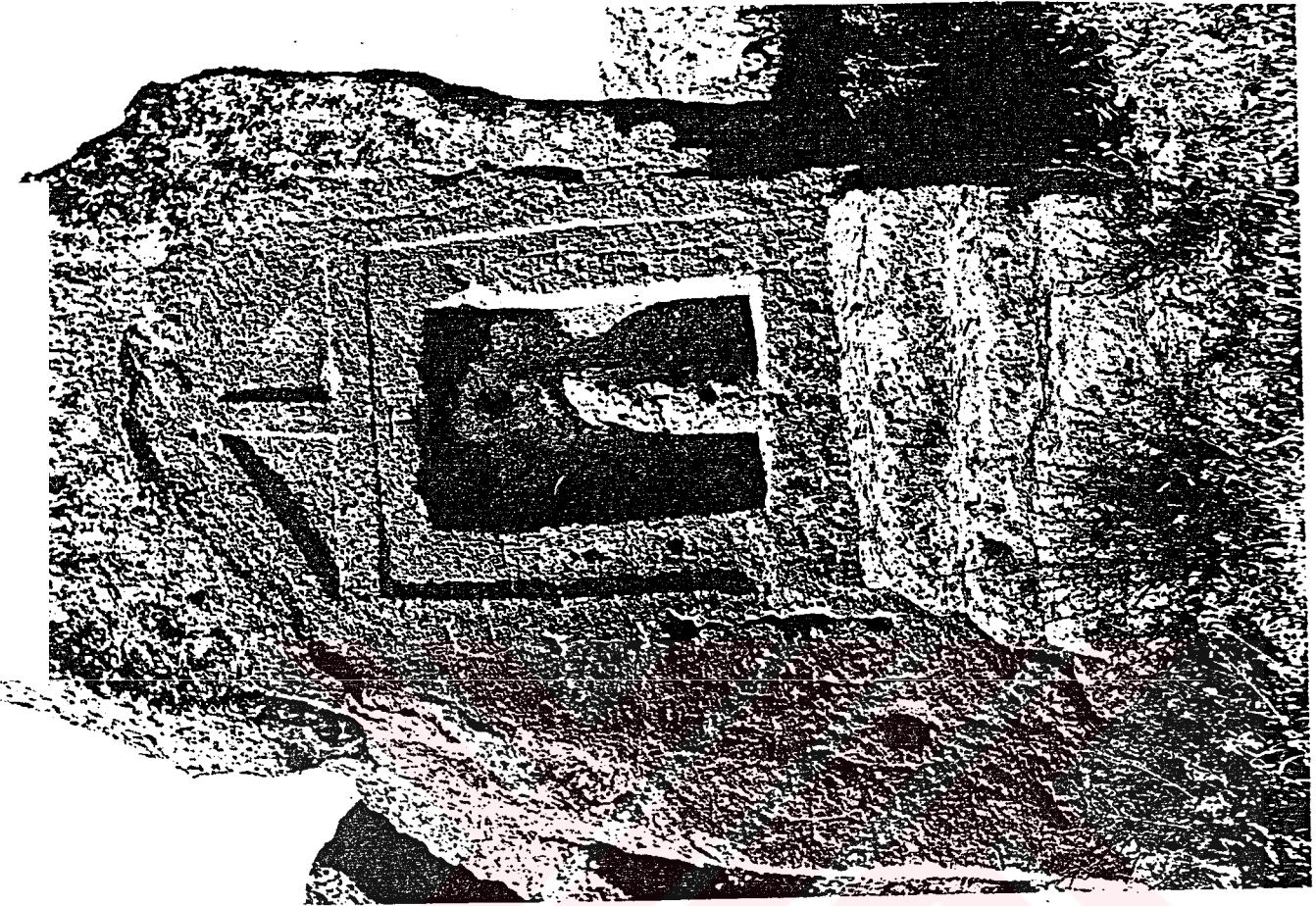

Kubaba'ya İlişkin Yazıtların ve Betimlemelerin Yayılmı (Naumann, 1983, 24, Karte.1)

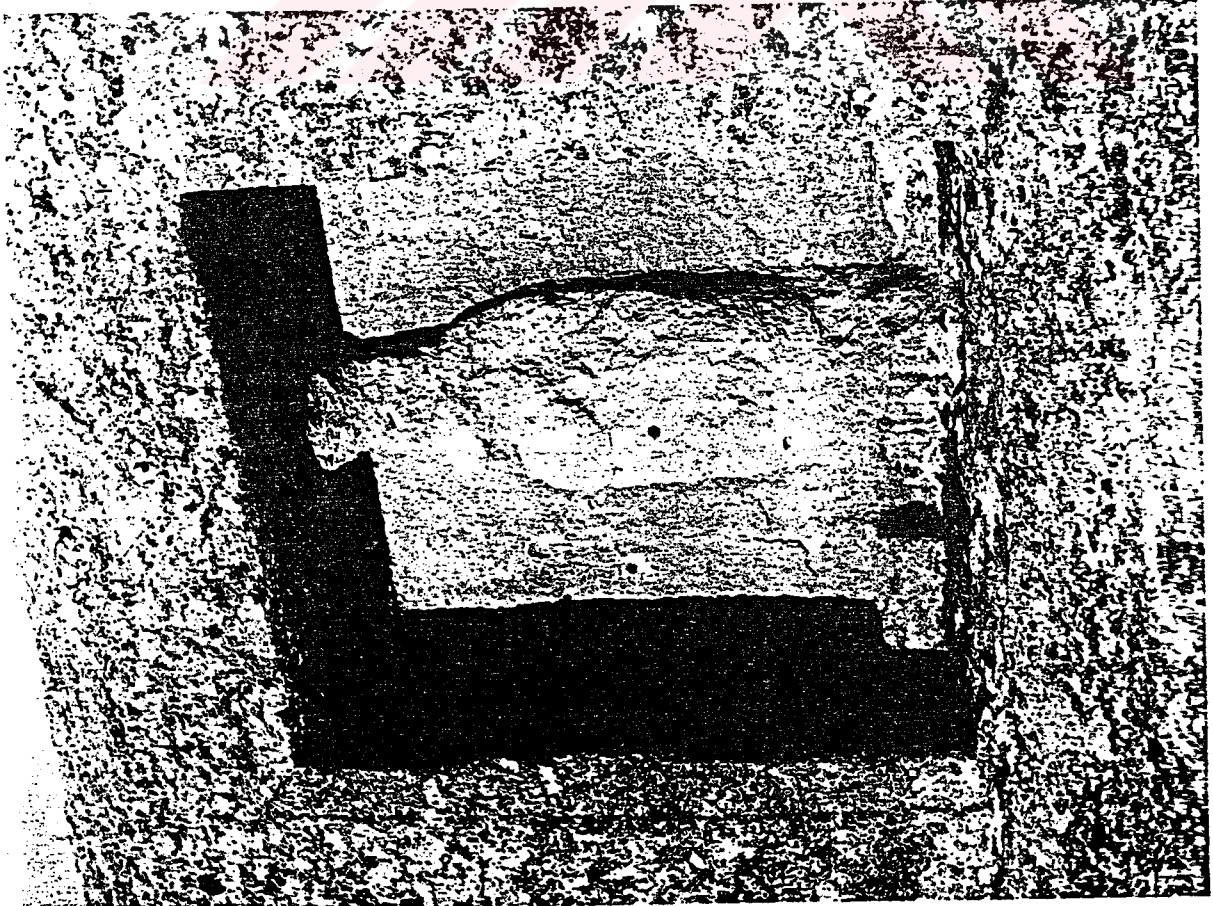

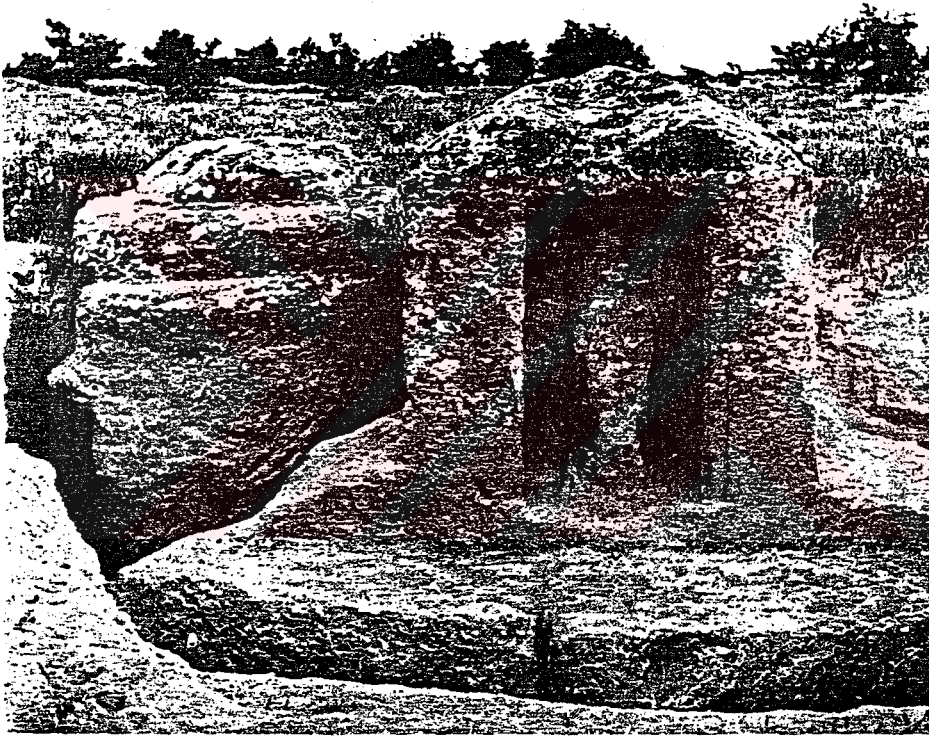

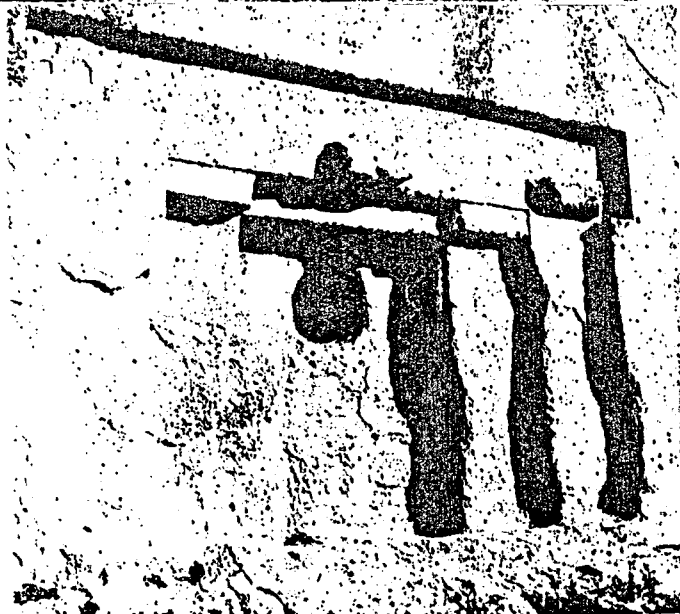
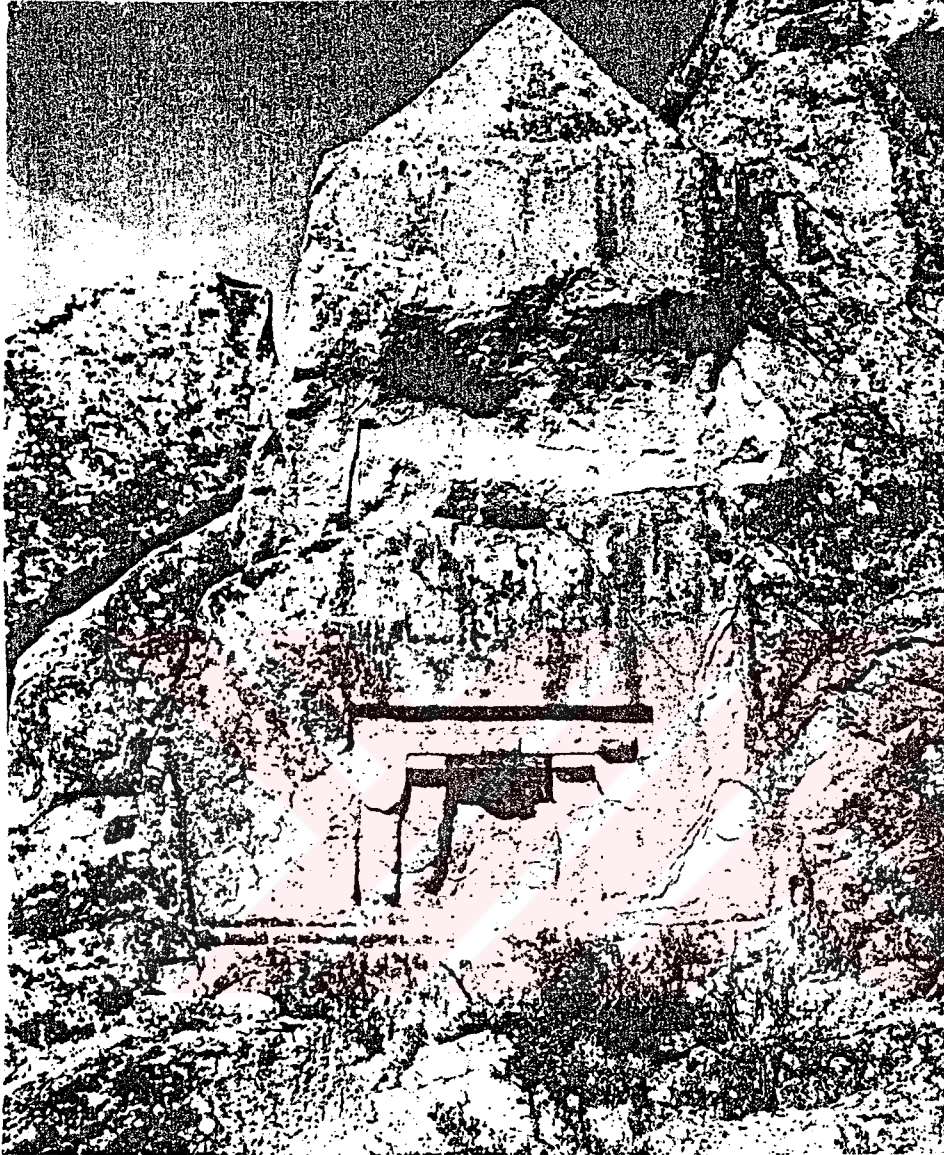

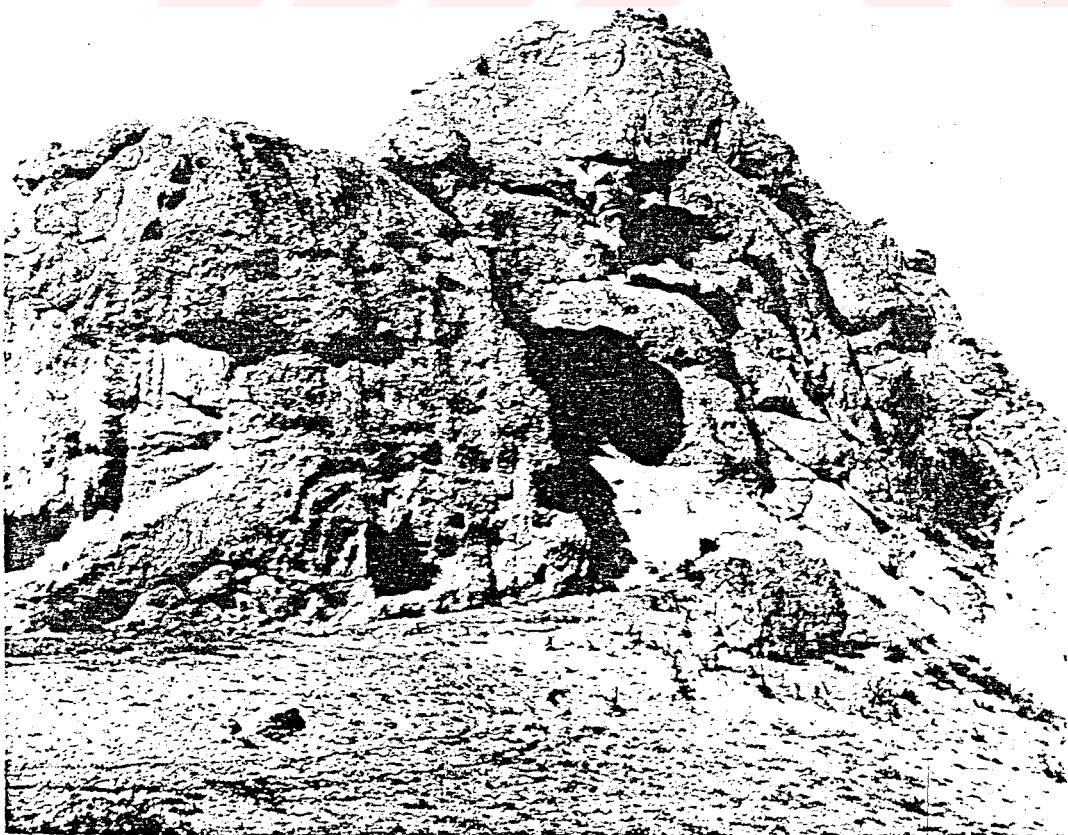
2

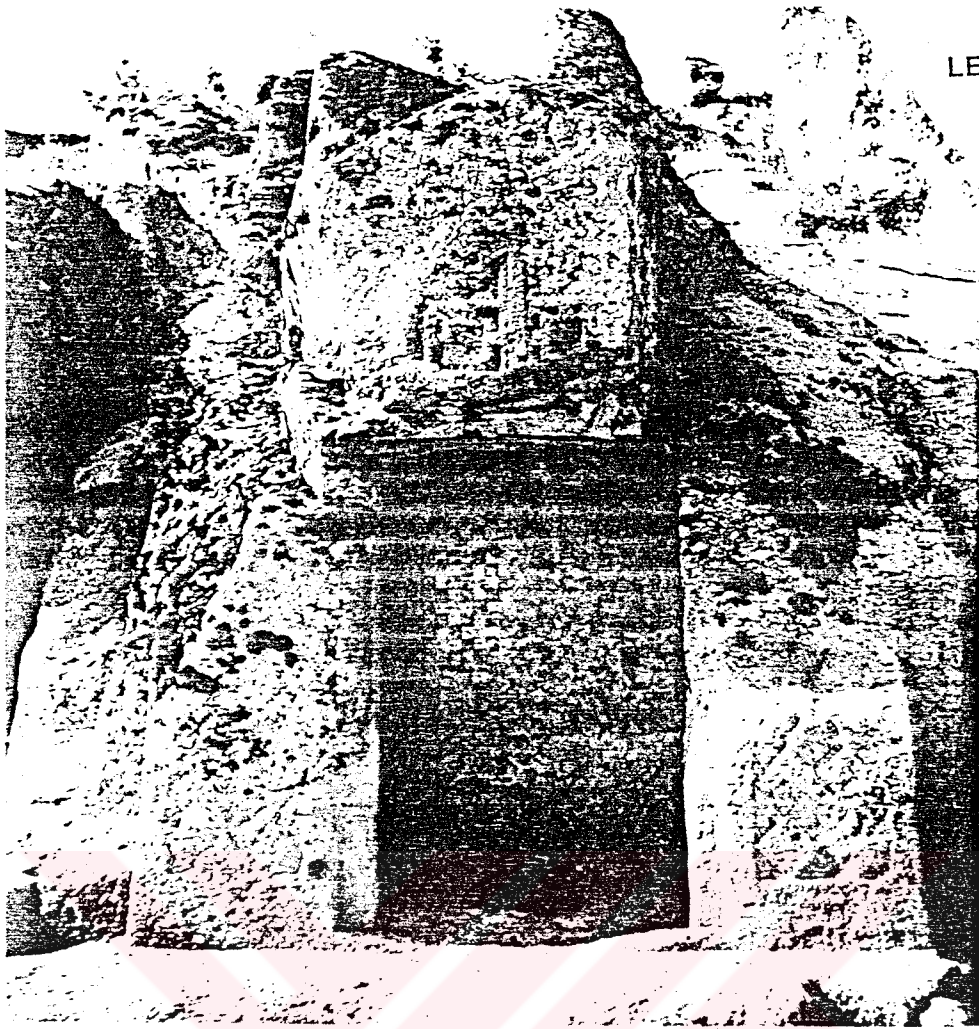

1

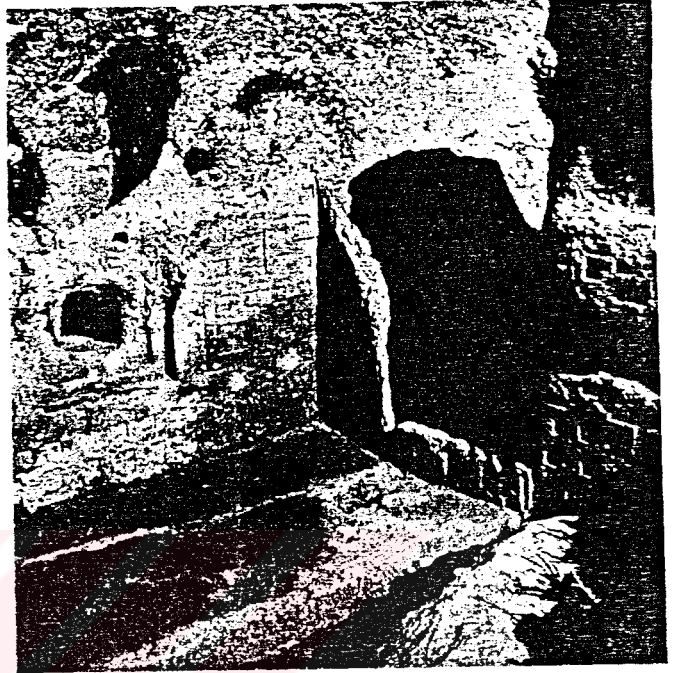
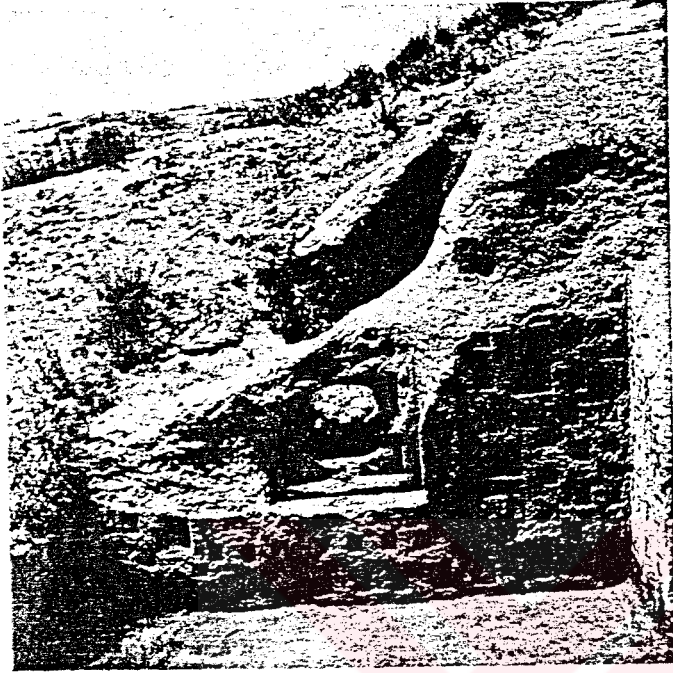

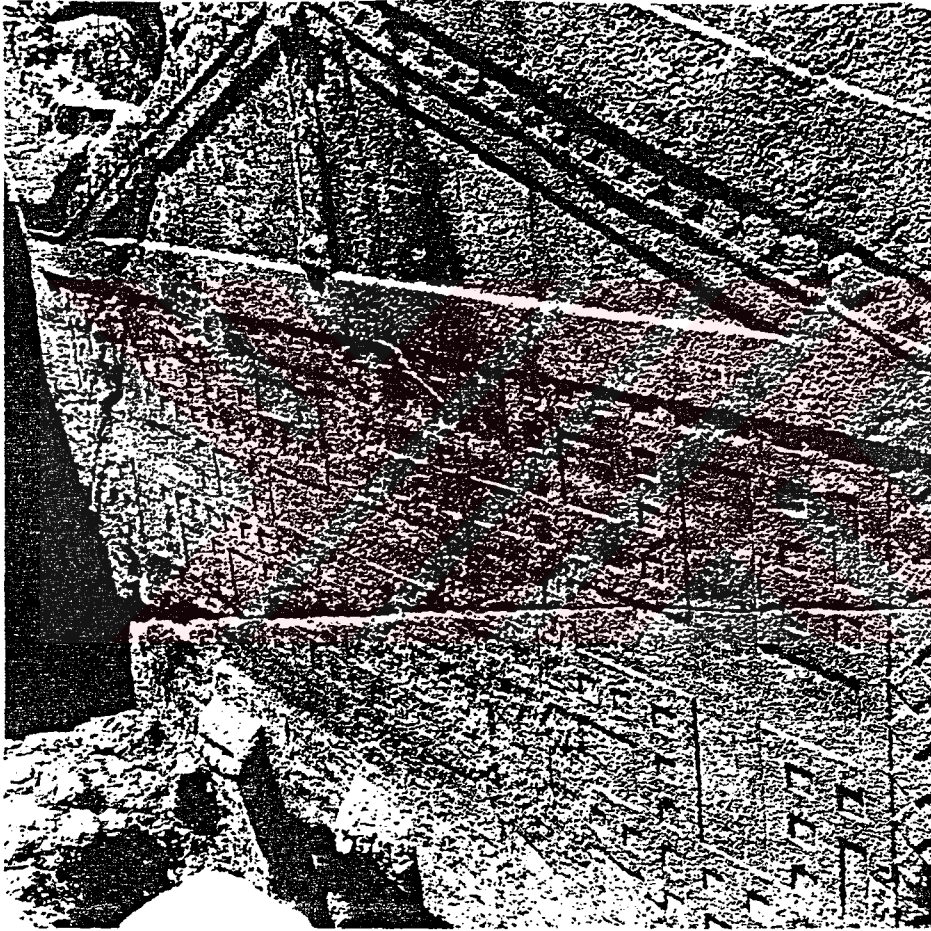
1

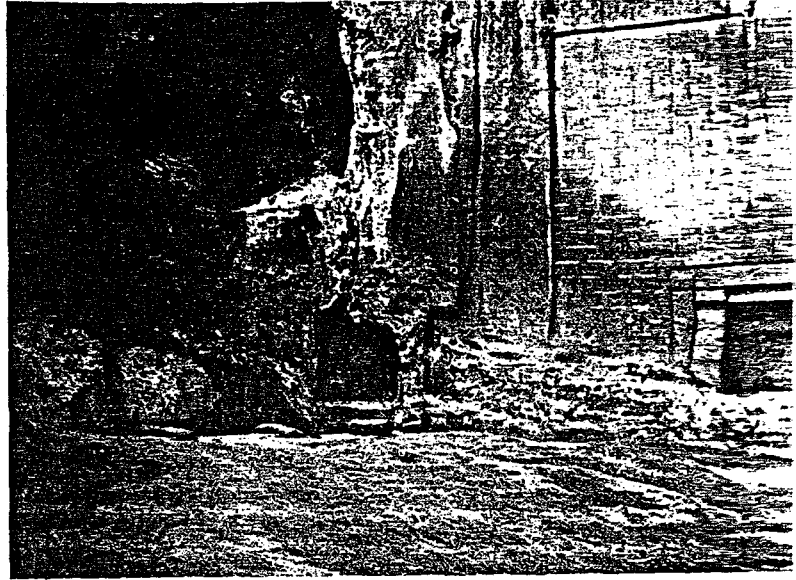
2

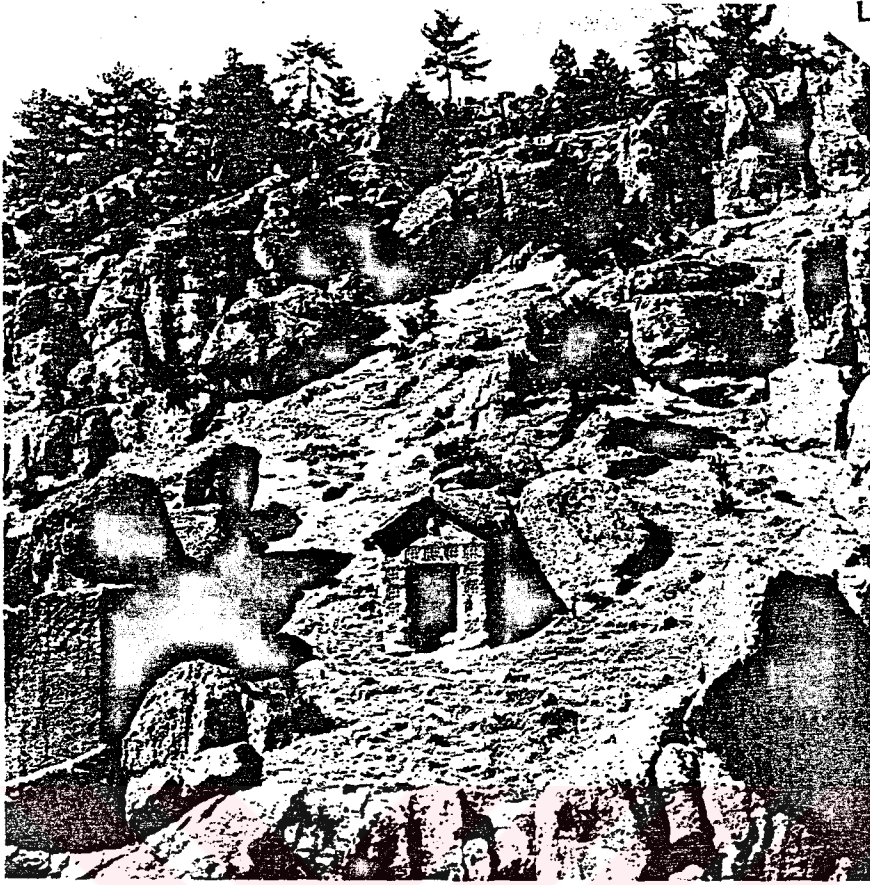

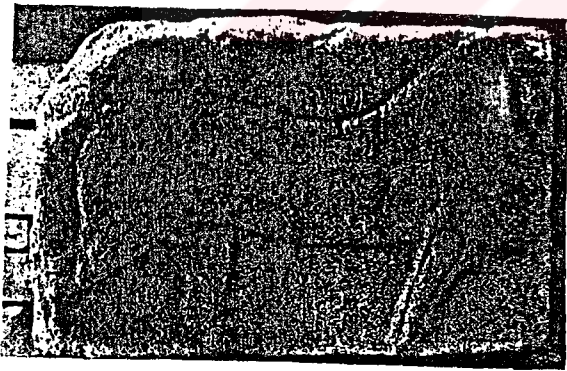
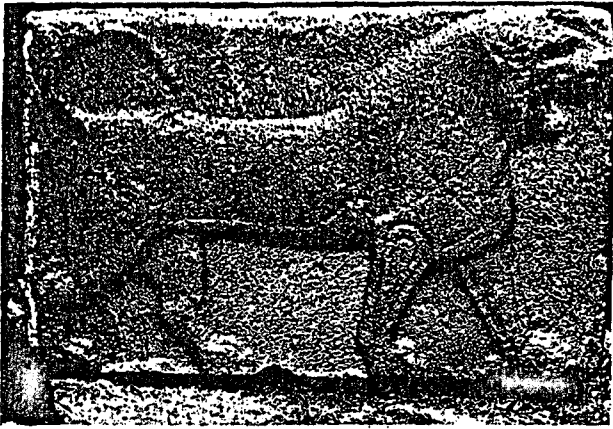

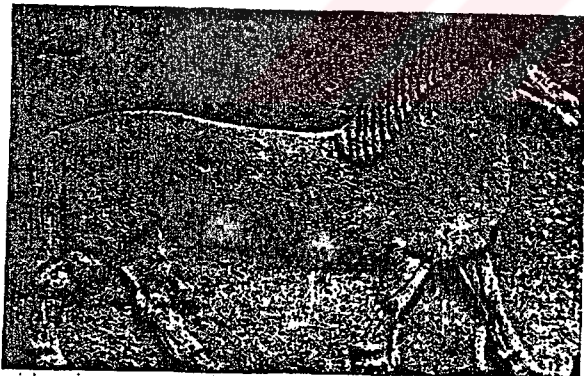

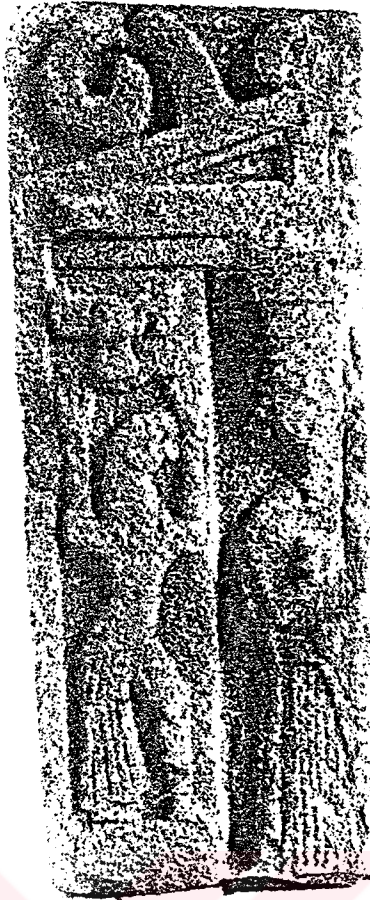

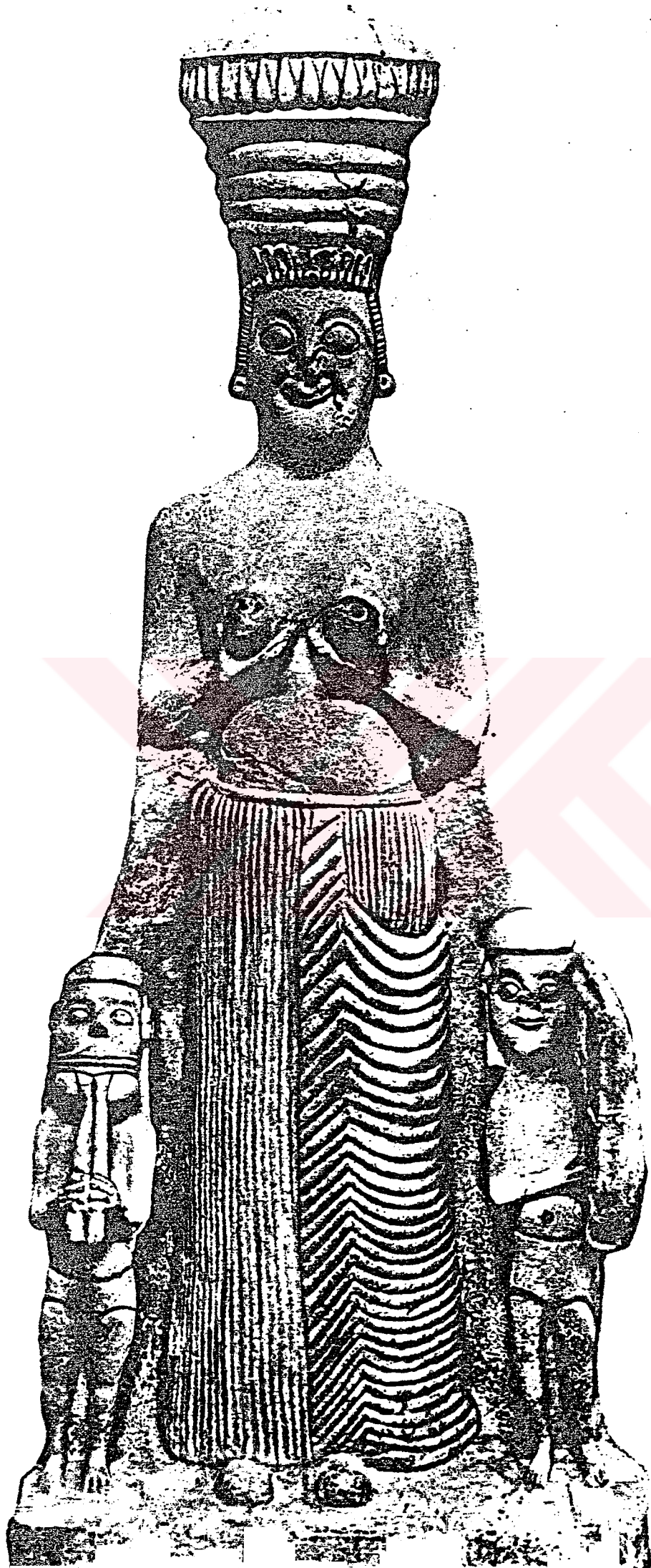

1

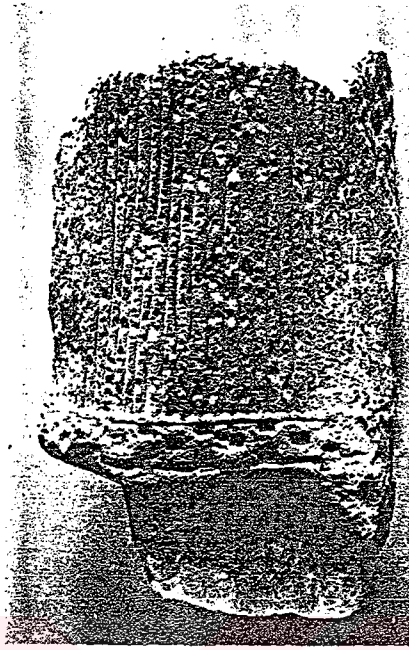
2

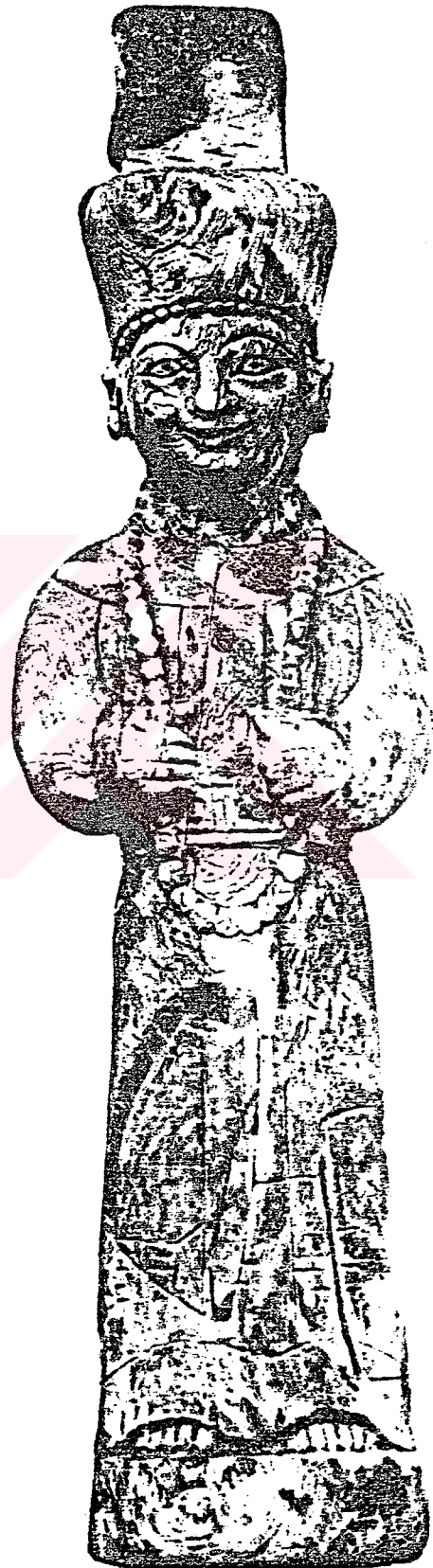

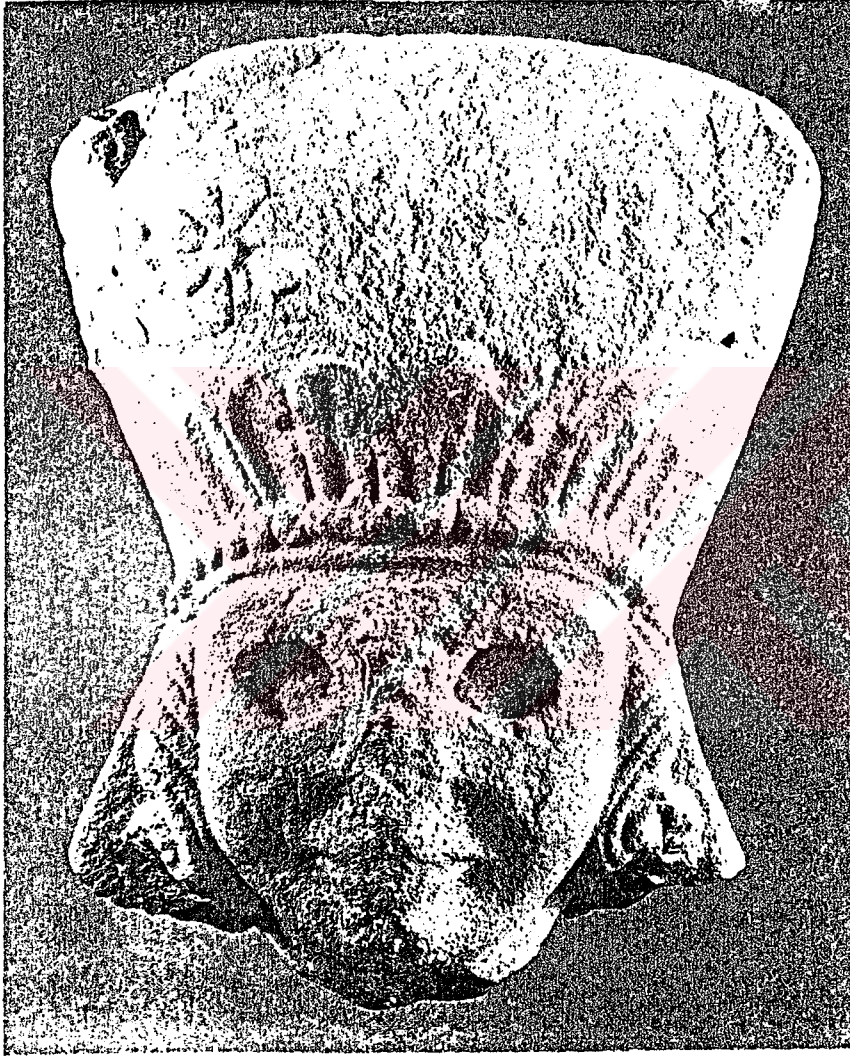
1

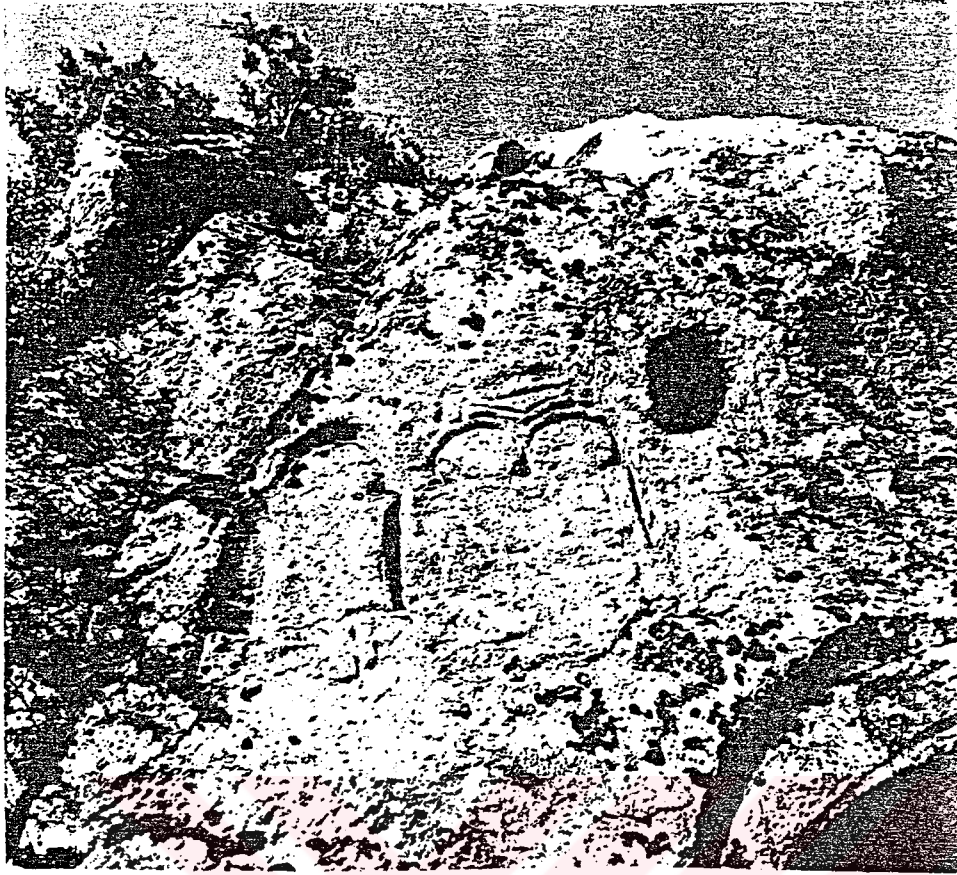

2

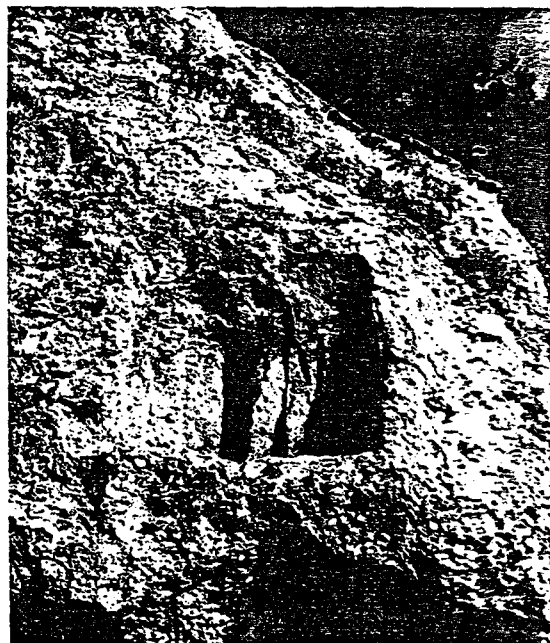

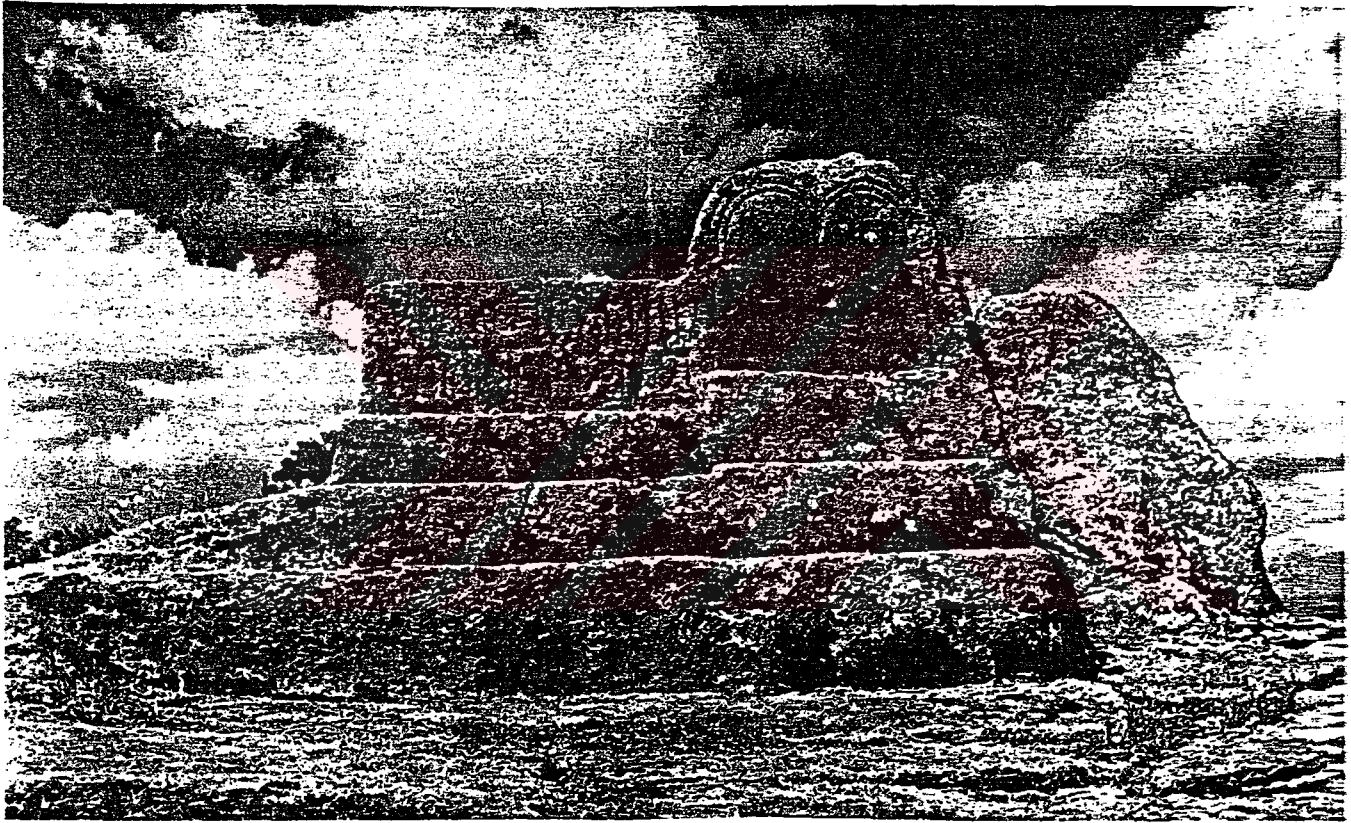
1

2

3

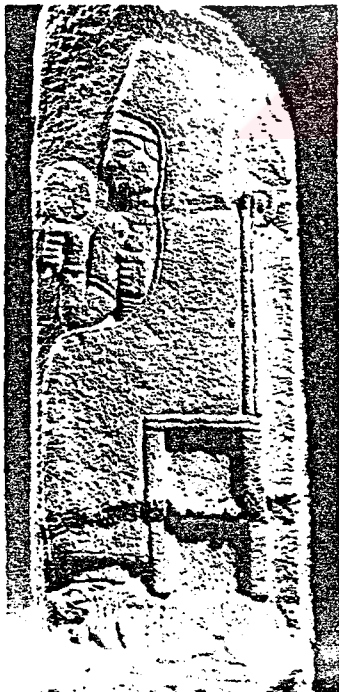
1

2

1

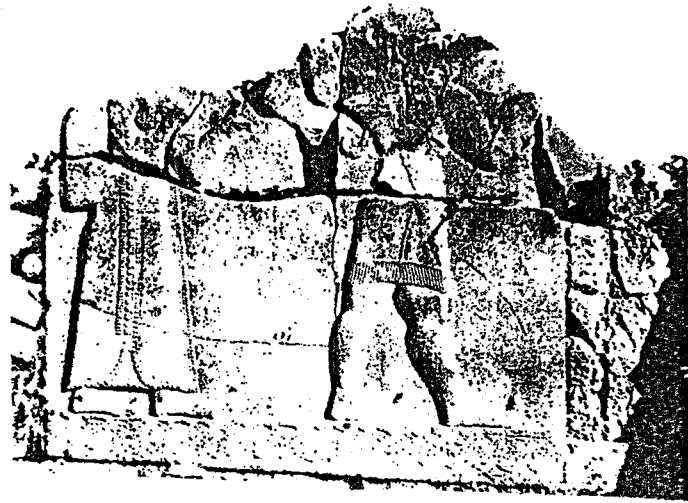
2

3

1

2

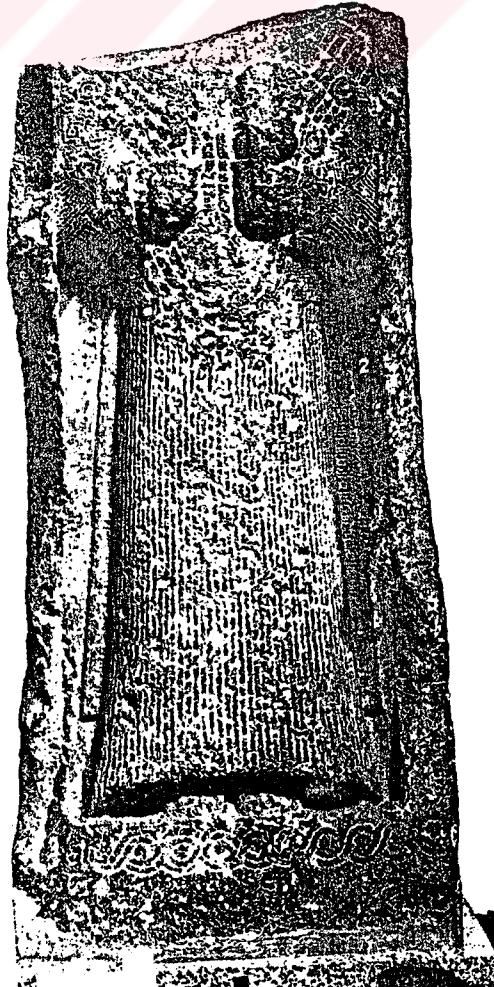
3

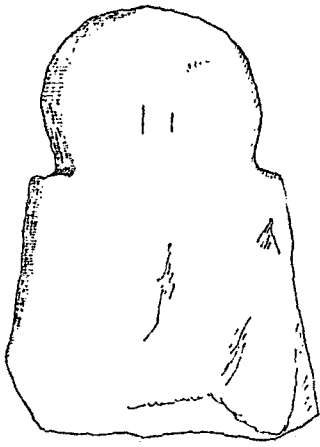
1

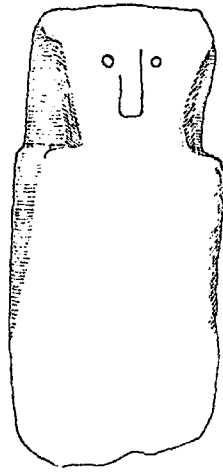
2

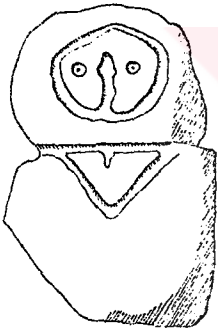
3

a

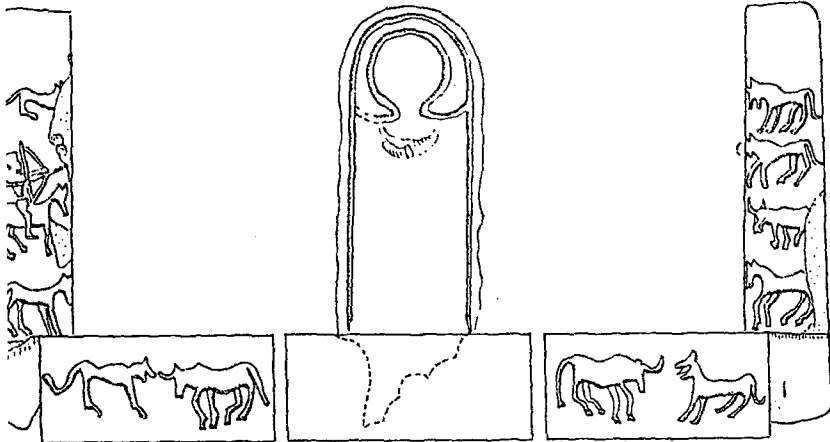
b

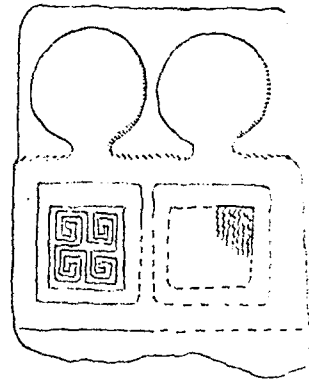
c

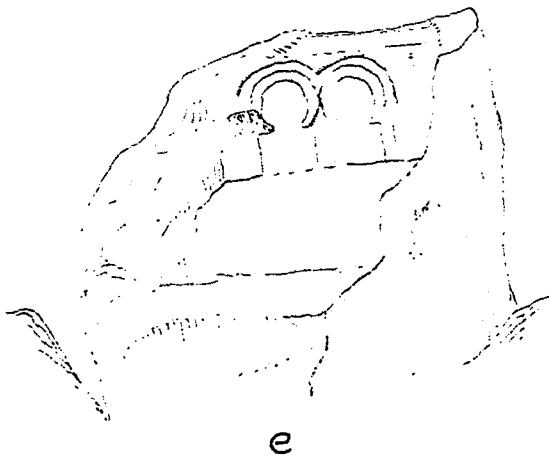
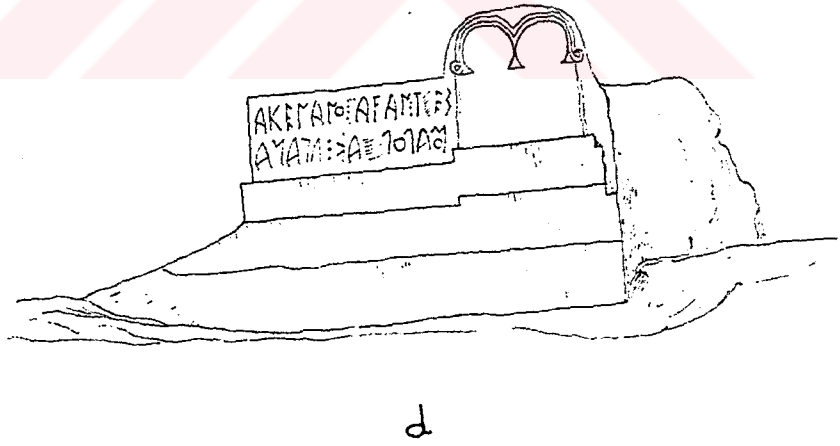
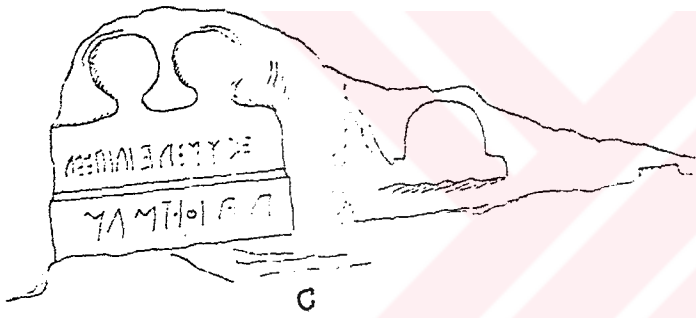
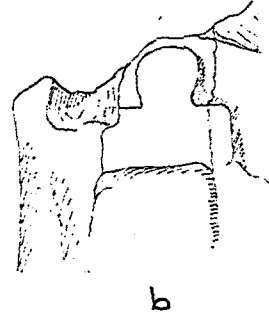
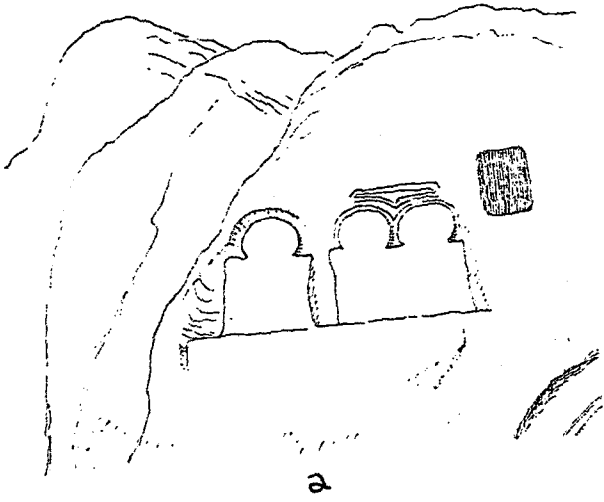
d

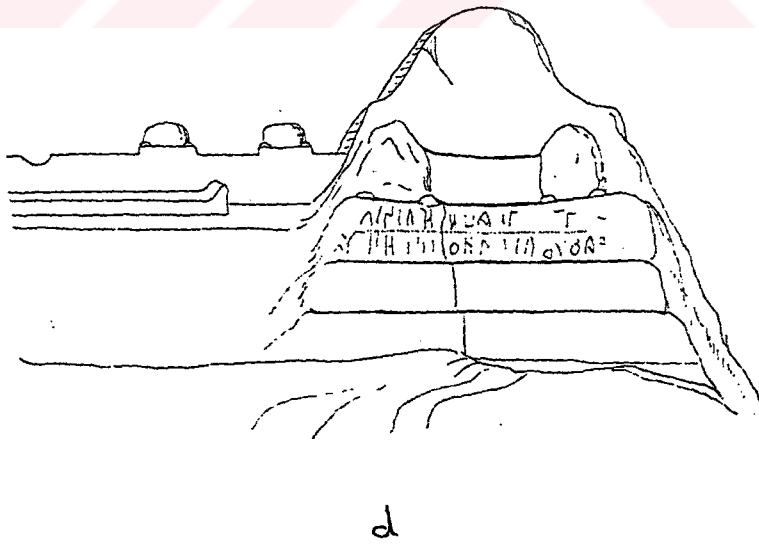
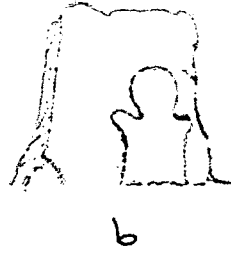
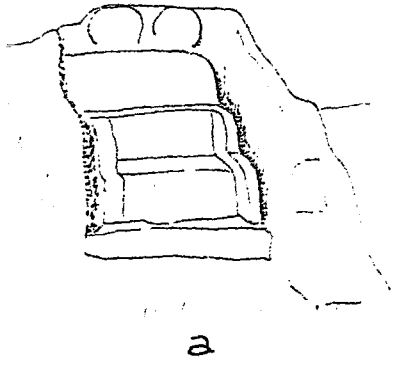

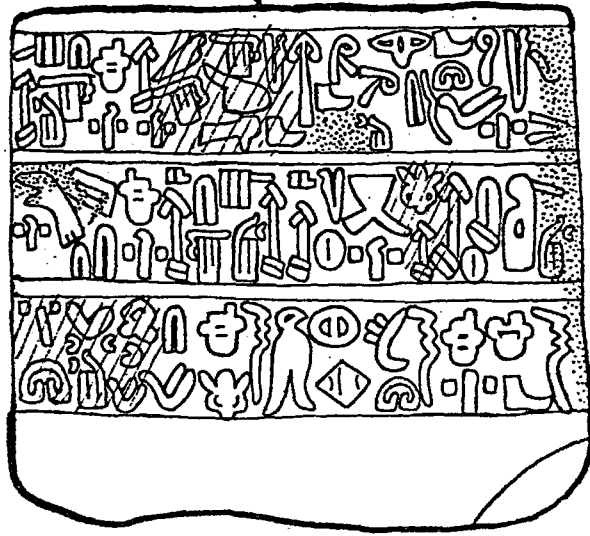
e

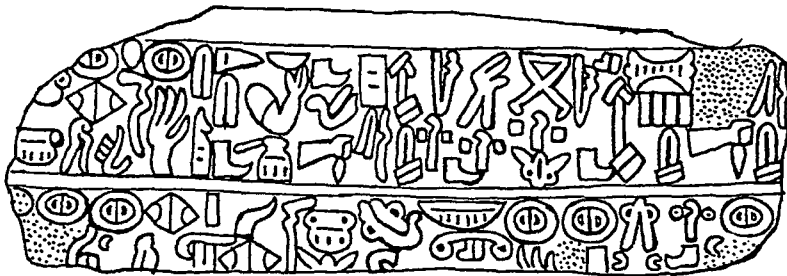
f

a

b

LEVHALAR LİSTESİ

- Levha I-II (Kat.No.1)
Arslankaya Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 189-191.
- Levha III (Kat.No.2)
Büyükkapıkaya Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 182-183.
- Levha IV 1.Büyükkapıkaya Anıtı'nda Niş İçinde Kybele, Haspels, 1971, Fig. 184.
2.Küçükkapıkaya Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 185.
- Levha V (Kat.No.4)
Kumcaboğaz Kapıkaya Niş Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 159.
- Levha VI (Kat.No.5)
Deliklitaş Kaya Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 210,212.
- Levha VII (Kat.No.6)
1.-2.Kümbet Asarkale Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 97,98.
- Levha VIII (Kat.No.7)
1.Hyacinth (Sümbül) Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 34.
(Kat.No.8)
2.Döğer Asarkaya Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 196.
- Levha IX Değirmen Yeri Kült Düzenlemesi, Haspels, 1971, Fig. 163-166.
- Levha X Deliktaş, Haspels, 1971, Fig. 203-206.
- Levha XI Maltaş, Haspels, 1971, Fig. 158.
- Levha XII (Kat.No.9)
Midas Anıtı (Yazılıkaya), Haspels, 1971, Fig. 8.
- Levha XIII Midas Anıtı Stoası, Haspels, 1971, Fig. 10-13.
- Levha XIV Bakşeyiş Anıtı, Haspels, 1971, Fig. 124, 125.
- Levha XV (Kat.No. 10)
Bahçelievler Steli, Temizer, 1959, Lev. 39.
- Levha XVI Ankara Orthostatları, Güterbock, 1946, Abb. 22-25.
- Levha XVII Ankara Orthostatları, Güterbock, 1946, Abb. 26-29.
- Levha XVIII (Kat.No.11)
Gordion Steli, Akurgal, 1961, Taf. 62.
- Levha XIX (Kat.No.12)
1.Etlik Steli, Bittel, 1969, Taf. 72.

- (Kat.No.13)
2.Daday Steli, Naumann, 1983, Taf. 8,1.
- Levha XX (Kat.No.14)
Beydeğirmen Steli, Naumann, 1983, Taf. 8,2.
- Levha XXI (Kat.No.15)
Boğazköy Kabartması, Vermaseren, 1977, Taf. 10.
- Levha XXII (Kat.No.16)
Çağköy Heykel Parçası, Bittel, 1969, Taf. 40.
- Levha XXIII (Kat.No.17)
1.-2.Gordion Heykeli, Naumann, 1983, Taf. 6,1;
6,2
- Levha XXIV (Kat.No.18)
1.Midas Şehri Heykel Parçası, Haspels, 1971, Fig. 54.
- (Kat.No.19)
2.Midas Şehri Çevresinden Heykel Parçası, Haspels, 1971, Fig. 53.
- Levha XXV Ephesos, İğ Büken Rahip, Akurgal, 1961, Abb. 160f.
- Levha XXVI Ephesos, Hadım Rahip, Akurgal, 1961, Abb. 176f.
- Levha XXVII (Kat.No.21)
Salmanköy Heykel Başı, Bittel, 1969, Taf. 36,39.
- Levha XXVIII 1.Midas Şehri İkiz İdolü, Haspels, 1971, Fig. 36.
2.Midas Şehri Yazıtlı İdol ve Nişi, Haspels, 1971, Fig. 31, 32.
- Levha XXIX Midas Şehri İkiz İdolü, Haspels, 1971, Fig. 28.
- Levha XXX 1.Fındık Altarı, Haspels, 1971, Fig. 231.
2.Keskaya İdolü, Haspels, 1971, Fig. 243.
- Levha XXXI (Kat.No. 23)
1.Malatya Steli, Naumann, 1983, Taf. 1,2.
- (Kat.No.24)
2.Kargamış Orthostatı, Naumann, 1983, Taf. 1,3.
- (Kat.No.25)
3.Ancuzköy Steli, Orthmann, 1971, Taf. 59.
- Levha XXXII (Kat.No.26)
1.Kargamış Büyük Merdiven Orthostatı, Orthmann,1971, Taf. 34f.
- (Kat.No.27)
2.Kargamış Uzun Duvar Orthostatı, Naumann, 1983, Taf. 2,2.
- (Kat.No. 28)

Levha XXXIII

3.Kargamış Uzun Duvar Orthostatı, Naumann,
1983, Taf. 2,3.

(Kat.No.29)

1.Zincirli Orthostatı, Naumann, 1983, Taf. 3,1.

(Kat.No.30)

2.Birecik Steli, Naumann, 1983, Taf. 3,2.

(Kat.No.31)

3.Kargamış Orthostatı, Orthmann, 1971, Taf. 34e.

ÇİZİMLER LİSTESİ

- Çizim I a-e.Boğazköy İdolları.Naumann, 1983, Taf.9a-9e.
f. Feharet Çeşme İdolü, Naumann, 1983, Taf. 9f.
- Çizim II a-e.Midas Şehri İdolları, Naumann, 1983, Taf.
10a, 10d,10e, 11a, 10f.
- Çizim III a.Fındık Altarı, Naumann, 1983, Taf. 10g.
b.Keskaya İdolü, Naumann, 1983, Taf. 10c.
c.Karababa İdolü, Naumann, 1983, Taf. 10b.
d.Kalehisar Basamaklı İdol Anıtı, Naumann, 1983,
Taf.11b.
- Çizim IV a.Boybeypınarı Hiyeroglifi, IV D'nin 3. Satırını,
Hawkins, 1970, Fig. 9.
b.Ancuzköy Hiyeroglifi, Hawkins, 1970, Fig. 4.

